Bat. Gen.
XXI
1722

HANDLEIDING

VOOR DE

KENNIS VAN HET VOLKSLEVEN

DER BEWONERS VAN

NEDERLANDSCH OOST-INDIË,

TEVENS

LEIDDRAAD BIJ DE 12 SCHOOLPLATEN VAN NEDERLANDSCH OOST-INDIË

DOOR

E. NIJLAND,
Directeur der N. H. Burgerschool (afd. jongens) der Marnix-Stichting te Utrecht.

Leiden, Boekh. en Drukkerij voorh. E. J. Brill.
Utrecht, C. H. E. Breijer.
1897.

NAS RI
I : -
22

HANDLEIDING

VOOR DE

KENNIS VAN HET VOLKSLEVEN

DER BEWONERS VAN

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
Tanggal : 03-08-2010
Nomor Induk : 12849 /PN-Museum
BIB - ID : 10010260
ITEM - ID : 050911295 2
Asal : Museum P...at

Rp. 304.100,-

XX1, 1722

HANDLEIDING

VOOR DE

KENNIS VAN HET VOLKSLEVEN

DER BEWONERS VAN

NEDERLANDSCH OOST-INDIË,

TEVENS

LEIDDRAAD BIJ DE 12 SCHOOLPLATEN VAN NEDERLANDSCH OOST-INDIË

DOOR

E. NIJLAND,
Directeur der N. H. Burgerschool (afd. jongens) der Marnix-Stichting te Utrecht.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

LEIDEN, BOEKH. EN DRUKKERIJ voorh. E. J. BRILL.
UTRECHT, C. H. E. BREIJER.
1897.

BAT. GENOOTSCHAP VAN KENW.

BOEKDRUKKERIJ VOORHEEN E. J. BRILL, LEIDEN.

Aan

DR. K. W. VAN GORKOM,

Oud-Hoofdinspecteur der Cultures in Nederlandsch-Indië,

WORDT

DEZE ARBEID ALS EEN BLIJK VAN HOOGACHTING EN ERKENTELIJKHEID OPGEDRAGEN

DOOR

DEN BEWERKER.

ERRATA.

Bladz. 97 3e alinea *staat:* Op plaat 6; *moet zijn:* Op plaat 7.
„ 99 2e alinea „ Op plaat 7; „ „ Op plaat 6.
„ 100 regel 10 v. b. *staat:* Plaat 7; „ „ Plaat 6.

VOORBERICHT.

Het is meermalen opgemerkt, en wij meenen niet ten onrechte, dat de belangstelling, die ons volk stelt in onze Oostindische Bezittingen, over het algemeen genomen, gering is.

Men moge dit onverklaarbaar vinden, omdat Indië toch zoozeer de belangstelling overwaard is; een treurig feit blijft het niettemin.

Naar het ons voorkomt, is er dus wel reden, eene poging te beproeven, deze ontbrekende belangstelling in Indië op te wekken.

Zal evenwel die belangstelling van blijvenden aard zijn, dan dient o. i. niet de natuur, hoe schoon ook, noch de voortbrengselen, hoe belangrijk ook, het middelpunt uit te maken der beschouwingen over land en volk. Naar onze meening zal men *alleen blijvende belangstelling wekken, wanneer men den mensch tot het middelpunt van zijne mededeelingen maakt.*

Is die belangstelling gewekt, dan wordt die vanzelf overgedragen op de aardrijkskundige leerstof, die zich om het middelpunt laat groepeeren.

Als onderwerpen der platen hebben wij derhalve grepen uit het volksleven genomen. In de handleiding zal het blijken, dat de aardrijkskundige leerstof wel in andere volgorde dan in de gewone leerboeken voorkomt, doch in haar geheel opgenomen is. Aan het einde van elke behandeling eener plaat vatten wij dat onderdeel der aardrijkskundige leerstof samen, waartoe de plaat aanleiding geeft. De aardrijkskundige leerstof

zelve namen wij niet op, omdat er goede werken genoeg bestaan.

Natuurlijk eischen de platen eene mondelinge behandeling en, het zal geen afzonderlijke aanwijzing behoeven, dat eene vergelijking met bekende voorstellingen onmisbaar is.

Wat in de handleiding met kleine letter gedrukt is, dient met omzichtigheid gebruikt te worden. Te veel uitbreiding van bijzonderheden zou verwarrend kunnen werken, en het is voor vruchtdragend onderwijs noodig, dat de indruk der plaat zoo zuiver mogelijk blijve.

Het leesboek dient ter bevestiging van het geleerde.

Utrecht, October 1896. E. NIJLAND.

N°. 1.

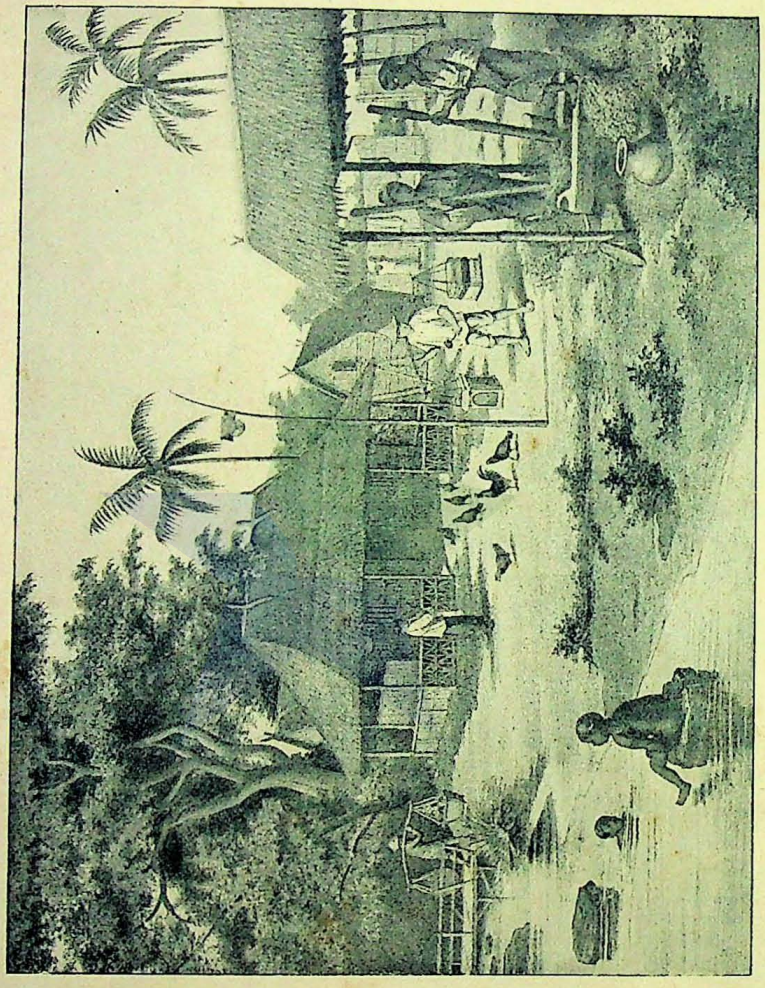

Latar. Een Javaansch erf. Pomahan.

Eene Javaansche woning met erf.

AANLEG VAN EEN ERF. — NUTTIGE GEWASSEN. — BOUW DER WONING. — EENE JAVAANSCHE WONING VAN BINNEN. — DE RIJSTSCHUUR. — DE CHINEES IN DE DESSA. — SPIJZEN EN DRANKEN.

Aanleg van een erf.

De Javaansche woningen liggen gewoonlijk in 't groen verscholen op een erf, dat, vrij ruim, van de aangrenzende erven door schutting of eene levende haag is gescheiden. Elk inlander zal zooveel mogelijk trachten een erf het zijne te kunnen noemen, en ofschoon er natuurlijk velen zijn, wien dit niet gelukt om onderscheidene redenen, mag dit toch meer uitzondering dan regel heeten. Op onderscheidene wijzen kan een inlander in het bezit van een erf komen. Nu eens verkrijgt hij het door erfenis, dan weer door aankoop, terwijl hij bovendien de kans heeft, van het dorpsbestuur een stuk grond te ontvangen, dat hij als het zijne mag beschouwen. Mocht de begeerte bij den inlander bestaan, om woesten, d. w. z. onbebouwden grond te ontginnen, ook hiertoe bestaat de mogelijkheid, doch daarvoor is de toestemming van het Bestuur, den eigenlijken souverein, noodig. Het Bestuur evenwel verleent het *gebruik* van den grond; absoluut *eigenaar* kan de inlander niet worden; al wat de inlander echter op dien grond neerzet, of alwat hij daarop laat groeien, mag hij zijn eigendom noemen. Bij eene ontginning van woesten grond tot aanleg eener dessa bouwen de personen, die zich daartoe opmaken, eerst eene hut voor gemeenschappelijk gebruik. Ieder kiest zich eene plek uit, omringt deze met eene haag, beplant het erf naar goedvinden en zoo ontwikkelen zich langzamerhand de toestanden: de nederzetting wordt een gehucht, later eene dessa. Het hoofd

der ontginners woont liefst in 't midden; met gemeenschappelijk goedvinden wordt een bestuur gekozen (waarover later meer); dit regelt de verhoudingen; geeft elk der nederzetters zijn aandeel in de onmisbare rijstvelden, die men tracht aan te leggen; maakt bepalingen omtrent wegen, het beplanten en verzorgen der heiningen; zorgt voor verdeeling van nachtwachten, kortom behartigt de belangen der opgezetenen. Verponding en grondlasten worden van de erven niet geheven, zoo zij niet grooter zijn dan ¼ bouw gronds. (1 bouw = 7096 M²).

Wat wij boven mededeelden omtrent het verbruiksrecht van den grond in tegenstelling tot het eigendomsrecht, zooals wij dat gewoonlijk verstaan, maakt het begrijpelijk, dat verhuizingen zeer licht plaats vinden; in weinig dessa's treft men dan ook familiën aan, die van ouder tot ouder daar gewoond hebben.

Op het door den inlander verkregen erf nu, is hij in den bovenbedoelden zin heer en meester; hij kan hier planten en bouwen naar hartelust, en de grond zal hem zijne vruchten niet weigeren. Zoodra eene omheining is gezet, begint hij met den bouw der woning of den aanplant van gewassen, die hem van dienst zullen kunnen zijn. De erven zijn in den regel vrij ruim, waardoor niet alleen nuttige boomen, doch ook nuttige gewassen eene plaats kunnen vinden, als, bijv. koffie, suikerriet enz.; mag er al eens een enkel bloemperkje worden aangelegd, dit is uitzondering; in de eerste plaats is de Javaan landbouwer, geen tuinman; aan snoeien doet hij dan ook niet veel. Het erf wordt gewoonlijk vlak voor de woning niet beplant uit voorzorg tegen slangen en ongedierte; op eenigen afstand der woning, die den meerderen of minderen welstand van den eigenaar van zelf doet kennen, is eene binnenhaag aangebracht. Tusschen binnen- en buitenhaag staan tal van planten en vruchtboomen.

Nuttige gewassen.

Onze plaat vertoont achter het huis een *waroe*, een boom, veel gelijkende op onzen eik, welks hout gebruikt wordt voor timmerwerk; meer rechts staat de voor den inlander onmisbaren *kokospalm* met zijn slanken stam en waaiervormigen kruin, waartusschen de vruchten verscholen zitten. Wij zeggen

onmisbaren boom voor den inlander, want zonder dien boom zou de inlander haast niet kunnen bestaan. Er is dan ook bijna niets, dat hij van dien boom niet tot zijn voordeel aanwendt. In de noot bevindt zich de kokosmelk, gewoonlijk klapperwater genoemd; aan de binnenzijde der vrucht zit de pit, eene witte, eetbare korst, in de snoepwinkeltjes hier te lande meermalen aan te treffen; uit die pit verkrijgt men door raspen, uitpersen en koken de kokosolie, die bij de bereiding van spijzen dient en in de lamp als middel tot verlichting gebruikt wordt; als toilet-artikel is zij ook niet te versmaden. De pit, gedroogd zijnde, levert copra, een handelsartikel, dat bij de zeepbereiding goeden dienst doet. Verder wordt de schaal der noot voor allerlei huiselijk gebruik aangewend: bakjes, schaaltjes, zelfs lepels weet de inlander ervan te vervaardigen. De vezelige bast van de noot levert grondstof voor touw, waarvan men zeer bruikbare kabels maakt; de bladeren gebruikt men tot matten, vlecht- en touwwerk. De stam kan bij den bouw van huizen en schuurtjes niet-zware stijlen leveren. Vermelden we ten slotte, dat de wortels als geneesmiddel, de bladeren als dakbedekking dienst doen, dan blijkt daaruit, dat letterlijk niets van den boom verloren gaat.

Door den overvloed van licht, warmte en vocht is de plantengroei in de tropen, gelijk bekend mag heeten, weelderig in vorm en rijk in verscheidenheid. Het ligt niet in ons plan een overzicht van onze Oostindische flora te geven; in elk aardrijkskundig handboek kan men daarover ingelicht worden: wij bepalen ons tot enkele voortbrengselen, voor den inlander van dagelijksch nut.

Tot de palmen dan behoort behalve de zooeven besproken kokospalm, in de eerste plaats de *arèn-palm*, waarvan men de bekende drank bereidt, door Europeanen wel eens palmwijn genoemd, doch in het Oosten van den Archipel als sagoweer, op Java als lĕgèn, bij de Maleiers, Battaks en Dajaks als toewak bekend. Door insnijdingen te maken in eene zich ontwikkelende bloemkolf (majang), tracht men door kloppen het sap op te vangen, dat men eenigen tijd laat gisten. Op Java maakt men van het sap der vrucht van dezen boom eene soort zwarte of bruine suiker. De vezelstof, die zich tusschen den stam en de bladsteelen bevindt, heet idjoek en levert de grondstof voor dakbedekking. Op Celebes vervaar-

digt men daarvan eene touwsoort, als gemoeti-touw bekend.

Eene derde palmensoort, waarvan de inlanders veel nut trekken, is de *lontar-palm*, waarvan de bladen als schrijfmateriaal dienst doen. Dit doet men o. a. veel op Bali, waar oude, literarische producten op lontar-bladen worden ingegrift met een scherp, puntig voorwerp en dus aan de vergetelheid ontrukt worden. Een bij elkaar behoorend stel bladeren, saamgebonden aan een der uiteinden, vormt aldus een boek.

Ook dient nog vermeld te worden de *nipah-palm*, die in moerassige streken groeit, een stam heeft, die slechts even boven den grond komt, en bladeren bezit, die men veelvuldig voor het vervaardigen van daken aanwendt.

Tot de nuttige gewassen voor den inlander behoort zeer zeker te worden genoemd het *bamboe*, dat ook veel om erven en dessa's wordt aangeplant. Het is eene reusachtige rietsoort, die in bijna alle tropische landen voorkomt. Overal, waar dit gewas overvloedig is, weet de inlander er voordeel uit te trekken. „De kracht, lichtheid, gladheid, rechtheid, rondheid „en holheid der bamboezen, het gemak en de regelmatigheid, „waarmee zij gespleten kunnen worden, de eindelooze ver„scheidenheid in grootte, de afwisselende lengte der leden, de „geringe moeite, waarmede zij gesneden en met gaten door„boord kunnen worden, de uitwendige hardheid, de afwezig„heid van allen bepaalden smaak of reuk, haar groote overvloed, „de snelheid van hare vermenigvuldiging en haar wasdom, — „dit alles zijn eigenschappen, die haar geschikt maken voor „honderderlei verschillende doeleinden, waaraan ieder ander „materiaal slechts met veel meer arbeid en voorbereiding zou „kunnen worden dienstbaar gemaakt" [1]).

Buitengewoon groot is dan ook het gebruik van bamboe: voor stijlen, gebinten en wanden van woningen; voor banken, tafels, kasten, manden, rekken, ja, wat niet al! Bijna is er geen handeling door den inlander te verrichten, of hij heeft op eene of andere wijze een voorwerp geheel of gedeeltelijk van bamboe vervaardigd, noodig.

Tot de nuttige boomsoorten en heestergewassen, op de erven veelal in cultuur genomen, behooren voorts de nangka, de

---

1) Wallace.

mangga, de manggies, de doekoe, de djamboe, alle om hunne vruchten gewild.

Ofschoon op Java niet algemeen, vindt men hier en daar de *gambir-heester*, welks bladeren, na in water afgekookt te zijn, een lijmachtig vocht opleveren, dat, in kleine bakjes gegoten, daar bekoelt en dan in den koekjesvorm gebruikt wordt, om bij de sirih- of betelpruim te worden gekauwd. Voorts teelt de inlander gaarne *pinang*, welks noten evenzeer voor hetzelfde doel gebezigd worden; de *lombok*, welks vruchten bij de rijst eene aangename specerij leveren; de *pisang*, een boom met forsche bladeren, welks smakelijke vrucht, waarvan er verscheidene op één steel groeien, zeer op prijs wordt gesteld; de *dilem*, welks bladeren insecten-werend zijn, de *sĕṛeh*, waaruit men olie verkrijgt, enz. enz.

Biedt het erf ruimte aan, en heeft de bewoner lust in den aanplant, dan zal men ook suikerriet of koffie op het erf aantreffen. Deze laatste mag hij alleen voor zich gebruiken en in gemalen toestand in bezit hebben, anders is hij verplicht de opbrengst van zijn aanplant voor zekeren prijs aan het Gouvernement af te staan.

Bouw der woning.

Laat ons thans onze aandacht wijden aan de woning. Reeds vóór de Javaan den bouw begint, zal hij gewoonlijk eene soort tortelduif (perkoetoet) in eene kooi aan eene lange paal bevestigd, op het erf plaatsen. Hij doet dit om zich van zegeningen te verzekeren, die dit vogeltje hem volgens zijn geloof aanbrengt. Het diertje is niet veel grooter dan eene vuist, en bezit grijze vederen in verschillende schakeeringen. Heeft een perkoetoet de vereischte teekens, en brengt het de juiste tonen voort, dan betaalt de Javaan er gaarne hooge prijzen voor; want, heeft hij een goed exemplaar, dan zal het diertje, zoo het 100 jaren mocht worden, naar zijne voorstelling gouden eieren leggen bovendien. Het is dus niet te verwonderen, dat de inlander zulk een diertje onmisbaar vindt. Stelt hij soms niet, gelijk onze plaat dit voorstelt, eene paal op, dan ontbreekt onder de galerij de kooi voor het duifje zeker niet. Eene andere voorzorgsmaatregel zal de inlander evenmin verzuimen, doordien hij iemand, die de traditiën kent, over den voorgenomen bouw raadpleegt. Een bepaalde dag moet voor

den aanvang van het werk vastgesteld worden; kleine offers dienen gebracht, formaliteiten vervuld, ten einde zich van de hulp van den beschermgeest der dessa te verzekeren. Geholpen door eenige vrienden, kan daarna de bouw beginnen. Is men

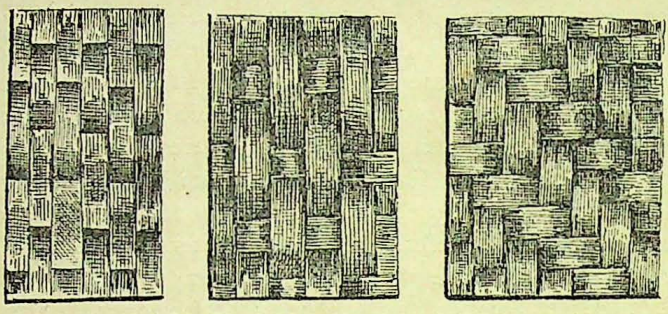

Diverse soorten van bewandingen.

in de buurt van bamboeboschjes, ongetwijfeld vangt de aankap spoedig aan. Het is van belang, het bamboe niet al te oud te nemen, terwijl het dienstig wezen zal, het eenigen tijd in eene modderige, moerassige plaats te leggen. Daardoor weert men later de witte mieren.

Ook zal voor hout dienen gezorgd te worden. Het liefst is den inlander het hout, waarin de mieren niet kunnen binnendringen; het djati-hout is daarvoor bij uitstek geschikt, doch dit is niet algemeen te verkrijgen, sinds de Staat strenger toezicht op de djati-bosschen uitoefent. De stijlen worden nu uitgezet en het geraamte van den bouw is spoedig verrezen. Zijn de stijlen geplaatst, dan worden de wanden aangebracht, die uit vlechtwerk van gespleten bamboe naar onderscheiden patronen op het erf worden saamgesteld. Met rotan, soms met vezel van den arèn-palm, wordt de wand aan de stijlen bevestigd en dan volgt het dak, dat nog al verschillend van vorm wezen kan, doch bijna zonder uitzondering buiten de wanden uitsteekt, waardoor een veranda, gewoonlijk galerij genoemd, gevormd wordt. Als dakbedekking neemt men *alang-alang*, eene soort van lang gras met de kleur van stroo; *idjoek*, de vezel van den

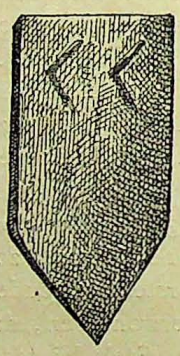

Sirap.

arèn-palm, ook wel *bladeren* van den sago- en nipah-palm; of *bamboe*, dat gespleten, in twee lagen wordt gelegd, waarvan de onderste met de holle zij naar boven, in de bovenste laag, met de holle zij naar beneden gekeerd, wordt ingevoegd. Waar hout overvloedig te krijgen is, maakt men daken van *sirap*, plankjes, min of meer in den vorm van onze pannen. Gouvernementsgebouwen worden veel met sirappen dak gebouwd.

De bouwtrant der woningen bij de onderscheidene volken van den Archipel loopt zoozeer uiteen, dat wij hierbij ons even willen bepalen. Oorspronkelijk bouwde men paalwoningen, om beveiligd te zijn voor den vijand en voor de wilde dieren. Tal van volksstammen doen nog aldus. De Battaks van Sumatra, de Dajaks van Borneo, de Papoea's van Nieuw-Guinea om maar niet meerderen te noemen, volgen nog deze oude traditie. Bij sommige volken zijn de palen, waarop de huizen worden opgetrokken, vrij hoog; op Borneo zijn Dajakstammen, die hunne woningen op 30 voet hooge palen optrekken. De meer beschaafde stammen evenwel gebruiken kortere palen; hoogstens 6 voet boven den grond. De ruimte onder de woning dient voor vee, kippen, enz. en is tegelijkertijd eene vergaderplaats van allerlei afval. 't Is natuurlijk, dat men tot dergelijke woningen door middel van eene trap, die soms zeer primitief is en niet meer dan een enkele boomstam met inkepingen kan zijn, toegang verkrijgt. Eigenaardig is het, dat bij de meeste volken de huizen voor verscheidene gezinnen dienden. Waar de toestanden nog niet zoo ontwikkeld zijn, dat elk persoon eene zelfstandige plaats in de gemeenschap inneemt, maar zich als deel van een geslacht of familie beschouwt, is dit nog zoo. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze gewoonte van samenwonen samenhangt met het erfrecht van moeders zijde, het matriarchaat, eene instelling, waarbij wij later hopen stil te staan. De Battaks, de Dajaks, de Alfoeren, de Papoea's, zelfs de vrij hoog ontwikkelde Maleiers van Midden-Sumatra, — zij allen hebben huizen, waarin verscheiden gezinnen verblijf houden. De Javanen, de Makassaren en Boegineezen doen dit niet meer: zij hebben woningen voor één gezin, ofschoon vroeger ook bij hen de gewoonte der andere volksstammen gevolgd moet zijn, gelijk blijkt bij de hedendaagsche Tengerreezen, die nog familiewoningen bezitten.

Gewoonlijk zijn dergelijke woningen door eene afscheiding in de lengte in twee deelen verdeeld. Het eene deel is een gemeenschappelijk vertrek, dat als gezelschapslokaal dienst doet; het andere deel is door kleine wanden in zooveel afdeelingen verdeeld, als er familiën zijn. Elk dezer familiën heeft meestal haar eigen stookplaats, zoodat het aantal stookplaatsen het getal der gezinnen aanwijst. In deze particuliere vertrekken slapen de hoofden van het gezin en de huwbare meisjes, terwijl de ongehuwde huisgenooten in het gezelschapslokaal den nacht doorbrengen.

De Balineezen hebben bij de zooeven genoemde volksstammen, waar de Maleisch-Polynesische gebruiken nog in zwang zijn, een stap verder in hunne ontwikkeling gedaan. Zij nl. wonen als familie nog wel bijeen, doch elk gezin betrekt reeds een eigen verblijf.

De erven der Balineezen maken een vrij groot vierkant uit, omgeven door eene muur van klei en van ongeveer 2 M. hoogte. Dit plein is vrij wel vol gebouwd met allerlei woningen, liever

hutjes, die voor onderscheidene doeleinden dienen. Zoo is er een staatsie- en logeervertrek, een ander dient voor slaapvertrek, weer een is de schatkamer; een rijstschuur ontbreekt er evenmin als de huistempel. De weidsche namen van enkele dier huisjes sluiten volstrekt niet een prachtigen bouwtrant of eene weelderige inrichting in; integendeel, — de huisjes zijn veeleer dompig en laag, terwijl op het erf allerlei afval van ongegêneerd rondloopende dieren terecht komt, waardoor men eer geneigd is het terrein spoedig te verlaten dan er lang te vertoeven.

Van de Balineezen voortgaande, komen wij dan bij de hooger ontwikkelde volken, die van deze ontwikkeling blijk geven in de afzonderlijke woningen voor één persoon, met name bij de Boegineezen, Makassaren en Javanen. Hierbij moeten ook gevoegd worden die volken, die door den invloed van het Christendom een hoogeren levensstandaard aannamen. De Alfoeren van Noord-Celebes woonden voorheen ook in familiewoningen, thans is dit niet meer het geval.

Het is natuurlijk, dat er bij al deze volken nog bijzondere karaktertrekken aan den dag treden. Gelijk bij meer zaken speelt de gewoonte der vaderen (de adat) eene groote rol. De Soendaneezen bijv., bouwen nog hunne woningen op palen, hoezeer deze zeer weinig boven den grond uitsteken. De woningen der Maleiers der Pad. Bovenlanden hebben een sierlijken bouwtrant, doordien de daken spits uitloopen; terwijl door het aanbrengen van een roode kleur aan den wand en stukjes blik aan de uiteinden der daken, de schoonheidszin der bewoners zich openbaart. Wij kunnen al deze onderscheidene kenmerken hier niet behandelen; het was slechts ons doel in het algemeen de hoofdlijnen aan te geven.

Eene Javaansche woning van binnen.

Laat ons na deze uitweiding tot onze plaat terugkeeren en de Javaansche woning van binnen wat naderbij beschouwen.

Licht en lucht laat men alleen door de deur binnentreden; somwijlen wordt in den voorwand eene opening gelaten of een luik aangebracht; veelal evenwel ontbreken de vensters, zonder welke wij hier te lande ons geen woning kunnen denken. Waarom zou men ze ook aanbrengen? Man zoowel als vrouw verricht zijne bezigheden buitenshuis, hetzij onder de galerij of op het erf. Alleen de zonnehitte of de regen doet de toevlucht tot de woning nemen, die overigens alleen voor de maaltijden en den nacht wordt opgezocht. Eene uitweiding over de natte en droge moesson zullen wij hier niet maken, en verwijzen daarvoor naar onze aardrijkskundige leerboeken.

Dat het ontbreken van vensters moet meebrengen eene groote mate van onfrischheid in de woningen, zal duidelijk zijn. Gehecht aan de voorvaderlijke gewoonten als de inlander is, moet men daaruit zijne nalatigheid verklaren, hoezeer van de zijde der Europeesche ambtenaren daarop wordt gewezen. We willen evenwel niet onvermeld laten, dat in streken, waar het

Christendom wortel is gaan schieten, bijv. in Oost-Java, de Minahassa en elders, dit euvel verdwijnt.

De woning is in twee hoofddeelen verdeeld: het eene deel is woonvertrek, het andere dient voor slaapplaats. Bij feestelijke gelegenheden wordt het woonvertrek voor staatsiekamer ingericht; ook zullen in gezinnen met kinderen allicht eenige vertrekjes tot slaapplaats zijn afgeschoten. Enkele hokjes tot berging van huisgereedschap of werktuigen voor landbouw enz. treft men bovendien aan.

Veel hangt hier van den welstand of den smaak van den eigenaar af, die meermalen ook eene tweede of derde woning aan de hoofdwoning toevoegt. Onze teekening doet nog eene tweede woning vermoeden. In de achterste woning, soms door een vrij langen doorgang van de hoofdwoning gescheiden, heeft men dan het familievertrek te denken; in de voorwoning worden dan de bezoekers ontvangen, die men anders onder de galerij of veranda recipieert. Woningen van meer aanzienlijken hebben begrijpelijkerwijze meer vertrekken; vooral is bij hen, die eene bestuursfunctie bekleeden, de voorgalerij zeer ruim, daar hier ambtelijke samenkomsten plaats vinden. Door jalouzieën kan men dan dergelijke ruime voorgalerijen (pendoppo's) afsluiten en hun aldus het karakter van eene zaal geven. Doch, keeren wij terug en bezien de woning van een eenvoudigen dessaman, gelijk wij ons voorstellen op de plaat voor ons te zien. Na de deur van bamboe binnengegaan te zijn, treden wij het woonvertrek binnen. Eene groote sober-

rustbank.

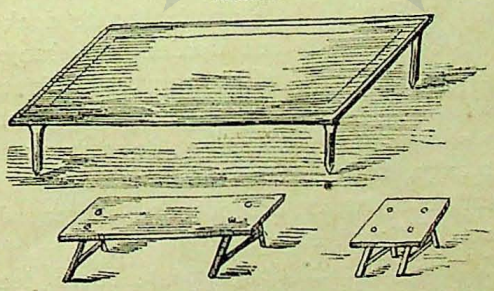

tabouretjes.

heid aan meubelen treft ons; stoelen zijn er in 't geheel niet; het voornaamste meubel is een groote, ruime rustbank, amben

of balé-balé genoemd, van bamboe vervaardigd. Hiernevens merken wij een paar kleine, lage tabouretjes, dingkliqs, die de Javaan alleen gebruikt, wanneer hij iets wil verrichten, waarbij hij zijne voeten moet gebruiken, bijv. matten vlechten e. d. m. Gewoonlijk zit de Javaan met de beenen onder het lichaam gekruist op een gevlochten matje, dat hij na gebruik weer oprolt. Op de balé-balé gebruikt het huisgezin, op matjes neergehurkt, het middagmaal, dat in aarden schotels of bamboemanden wordt opgediend. Enkele potten en pannen, voor de bereiding van het eten dienende, en nog een paar schaaltjes en bakjes voor toespijs zullen we wellicht waarnemen.

Is de Javaan maar eenigszins welvarend, dan zullen wij eene groote kist op rollen in het vertrek zien staan. Hierin worden kleedingstukken en voorvaderlijke erfstukken met groote zorgvuldigheid bewaard. Mochten we een der kleine aan het woonvertrek grenzende vertrekjes openen, dan zouden wij daar ongetwijfeld enkele werktuigen voor batikken, spinnen en weven aantreffen; wellicht zijn er enkele gereedschappen voor den landbouw te vinden.

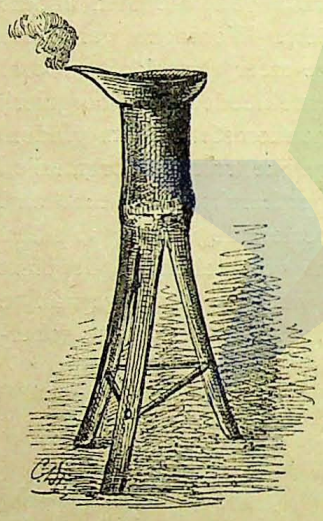

lamp met houten voet.

Eene lamp op houten voet bevindt zich bovendien in een der hoeken van het vertrek, doch hiermee is vrij wel alles opgenoemd, wat aan meubilair in het vertrek te vinden is. Bij feesten zullen langs de wanden bonte doeken gespannen worden, met franje omboord.

Het slaapvertrek binnentredende, treft ons evenzeer eene sobere meubileering; de rustbank, die hier het ledikant vervangt, ontbreekt niet; een of meer matjes met kussens, waartoe rijststroo, droge boombladeren of kapok de hoofdstof leveren, liggen er op.

Hier of daar heeft men de gewoonte boven den rustbank een hemel te spannen, waarvan men een stuk bont katoen als gordijn in de rondte laat afhangen. Van waschtafel en verdere toiletbenoodigdheden is zoo goed als geen sprake; het eenigste, wat men zal aantreffen, is een spiegeltje en aan den

wand wellicht een klein nachtlampje, dat met een pin daarin bevestigd is.

De vloer van de woning is de begane grond, bij den bouw der woning een weinig opgehoogd. Is het nu in den regentijd, dan is begrijpelijkerwijze de vloer licht week, om nu maar niet een sterker woord te gebruiken. Dat de vochtige bodem veel koortsen, waaraan de Javaan lijdt, verwekt, zal duidelijk zijn.

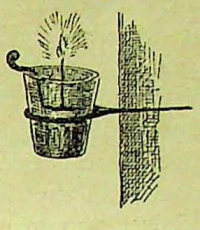

lampje.

Wij spraken nog niet over de stookplaats, die gewoonlijk in een klein afdakje aan de achterzijde der woning wordt aangetroffen. Bij uitzondering zal men in het woonvertrek de gelegenheid tot het bereiden van spijzen zoeken; mag men eens een vuurtje daar aanleggen, dan geschiedt dit meer voor de verdrijving van muskieten en insecten dan voor het bereiden van spijzen. Een schoorsteen bestaat niet, de rook moet door reten, scheuren of openingen zich maar verwijderen, zoodat het geen verwondering zal baren, als dit van binnen merkbaar is. De eigenlijke stookplaats is, gelijk reeds gezegd, gewoonlijk aan de achterzijde der woning te vinden; enkele met klei bepleisterde rol- of

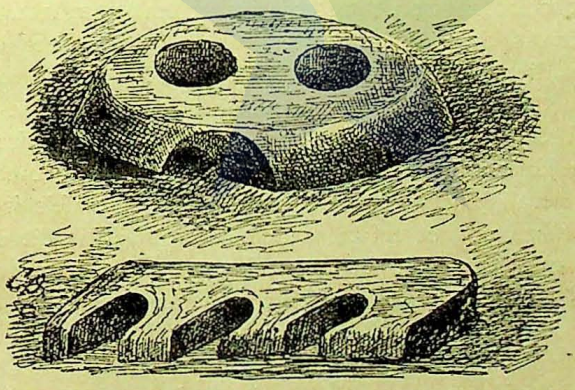

stookplaats.

bergsteenen, waarin een of meer openingen op een met aarde aangevuld houten raam geplaatst, dienen om de potten, gewoonlijk van aarde, bij uitzondering van ijzer, op te zetten waarin het eten wordt toebereid.

De rijstschuur.

Gaan wij thans buiten de woning eens opnemen, wat het erf ons te zien geeft, dan trekt het kleine schuurtje, dat ter zijde van de woning staat, onze aandacht. Het is de loemboeng of rijstschuur, een naam, die dadelijk de beteekenis doet kennen. Op geen erf zal dergelijk gebouwtje, dat door zijn eigenaardigen vorm zich van andere onderscheidt, ontbreken. Geen wonder, want het is bekend, dat de rijst het voornaamste voedsel voor den Javaan uitmaakt. Elken dag wordt de hoeveelheid rijst, voor het gezin benoodigd, er uit genomen, en vóór het gebruik eerst ontbolsterd. Dit geschiedt onder het met alang-alang gedekte afdakje, dat zich op den voorgrond bevindt. De manden hebben de bosjes padi van de schuur aangebracht. In het uitgeholde blok, een boomstam, de lĕsoeng, waarbij de vrouwen geposteerd staan, wordt een bosje neergelegd en met de stampers of aloe's ontbolsterd. Eene tweede opening in het blok kan dienen om de korrels als in een vijzel gansch fijn te stampen. Het eigenaardige geluid, door het stampen in dit rijstblok veroorzaakt, dient meermalen voor signalen, die naastbijwonenden elkaar wenschen te geven. Is er onraad, ook dan wordt met dit instrument gemakkelijk alarm gemaakt. Is de rijst ontbolsterd, dan zal de zeef voor het wannen dienst doen en de aarden pot, op den voorgrond zichtbaar, zal de verkregen hoeveelheid wel bij de vrouw des huizes brengen, die nu voor den maaltijd zal zorg dragen.

Is de Javaan inwoner eener dessa, waar geen gemeenschappelijke verblijfplaats voor de karbouwen of buffels is, dan is er zeker een op het erf te vinden. Gewoonlijk is dit een eenvoudig met een dak bedekt schuurtje zonder wanden (zie plaat 2), waarin deze huisdieren, waaraan de Javaan zoozeer gehecht is, vertoeven. Is de bewoner van het erf in het bezit van een paard, dan vindt dat gewoonlijk zijne plaats onder een klein afdakje naast de woning. Eene ruif van bamboe en eene uitgeholde boomstam tot drinkbak zal het dier van spijs en drank kunnen voorzien.

Van groot genot voor den inlander is voorts een beekje, dat zijn erf besproeit. Is het voor de kinderen al niet een aangenaam tijdverdrijf er in te plassen, het biedt voor huiselijk gebruik, voor het wasschen zijner kleedingstukken, die

hij gemakshalve op steenen uitslaat, of voor het reinigen van allerlei een groot gemak aan.

Laat de man, die het vondertje afkomt, vermoeden, de eigenaar van het erf te zijn, die met zijn pikolan op den schouder in het paar manden enkele vruchten huiswaarts draagt, op den voorgrond moeten wij dan zeker ons de vrouw des huizes denken, die met haar kleine in den sĕlendang op het erf rondwandelt.

De Chinees in de dessa.

Doch nu vraagt die persoon op het midden even onze aandacht. Aan zijn helderder gelaatstint zien wij dadelijk, dat het geen Javaan is; het is een Chinees, die waarschijnlijk op het geluid van het rijststampen afgekomen, het erf opstapte, met het doel de vrouwen een of ander van zijne waren op te dringen. Hij draagt ook aan een zwiependen stok eenige koopwaren bij zich; in het voorste kastje zijn hoogstwaarschijnlijk enkele dingen van kleine afmeting verborgen als, bijv. ringen, koralen en dergelijke; het achterste stapeltje bevat enkele stalen katoen of sits, die hij aan vrouwen zal kunnen verkoopen. In zijne linkerhand heeft hij een eigenaardig instrument: klontong genaamd, een trommeltje, overdekt met een stukje gelooide slangenhuid, waartegen een balletje kan op- en nederkleppen. Dit kondigt hem aan, en naar dit instrument heet hij dan ook gemeenlijk: klontong-Chinees.

Het is van algemeene bekendheid, dat de Chineezen geboren handelaren zijn. Komt deze klontong maar aan het uitpakken, tien tegen één, of de vrouwen, die zich thans oogenschijnlijk weinig aan hem laten gelegen liggen, zullen nog wel een en ander van hem inkoopen. Hoe bekwaam de Chineezen als kooplieden zijn, en hoezeer daardoor veel gemak gevende aan de bewoners der dessa, zijn de bewoners van het Hemelsche Rijk voor de dessalieden evenwel een nadeelig element. Wat toch is het geval? Door hun aangeboren zucht om geld te verdienen, spitsen zij zich op allerlei middelen, om dit machtig te worden. Gewoonlijk komen zij uit hun moederland met niet de minste bezitting op Java aan; met weinig behoeften weten zij zich in alles te schikken; zij grijpen alles aan, wat zich maar voordoet, en, het moet erkend, zij schijnen voor alles geschikt te zijn. Voeg daarbij de omstandigheid, dat de Chi-

neezen, waarvan er op Java alleen een 250.000 zijn, door het sterk ontwikkelde dorpsleven in hun moederland elkander overal zullen bijstaan, dan verklaart dit ook hun vooruitkomen in de maatschappij, waarvan zij deel uitmaken. Geen ambt of beroep is er bijna te bedenken, of Chineezen oefenen het uit: er zijn evenzeer kassiers als rondventende klontongs, zoowel pakjesdragers als schuitenvoerders, pandjeshouders zoowel als opiumpachters, rijtuigmakers als apothekers, toko-houders als tuinlieden, — kortweg in alle takken van industrie of bedrijf werken zij zich in, en, — het moet gezegd worden, met eene taaiheid en plooibaarheid, een ijver en een aanleg, die bewondering afdwingt. Doch! wat maakt nu dit zoo gevaarlijk? Enkel dit, dat zij met het doel vooruit te komen, niet altijd kiesch in hun middelen zijn. Zij zijn listig in gewicht en maat; zij beknibbelen bijna altijd den prijs; zij ontduiken, als het maar in hun kraam te pas komt, gemakkelijk de wet; zij zwijgen somtijds, als spreken plicht was. Tegen zulke listige handelwijze is de inlander niet opgewassen, en het zal duidelijk zijn, dat het voorbeeld, door den Chinees gegeven, op sommige individuën aanstekelijk, ja verderfelijk werkt, vooral, waar bij de inlandsche bevolking eene sterke publieke opinie, gevoed door een zedelijkheidsbeginsel, ontbreekt. In onze Christen-maatschappij bestaat een maatstaf van moraal, die eene Mohammedaansche ten eenenmale mist, en, wordt er hier te lande ook natuurlijk veel bedreven, dat beter niet geschied ware, men vergete niet, dat er een publiek geweten in onze maatschappij leeft en werkt, waarnaar elke handeling beoordeeld wordt. Voegt men daar nu bij, dat de inlander de mededinging met den Chinees krachtens diens gegevens moeilijk, zooal niet onmogelijk, kan volhouden, dan moet men het betreuren, dat dit element ook de zelfstandige ontwikkeling van den Javaan tegenhoudt. Al wat dus gedaan kan worden door Regeering en particulieren om den Javaan volkomen vrij en onafhankelijk in de maatschappij te maken, zal men moeten toejuichen. Wat dienaangaande reeds verricht werd, of wat men met proefnemingen in deze richting heeft tot stand gebracht, heeft dan ook reeds voldoende het bewijs geleverd, dat de vrije, de volkomen vrije Javaan, losgemaakt van invloeden, die hem thans nog wel eens belemmeren, met den Chinees uitnemend mededingen kan. Daarin ligt dus de taak van de Regeering en par-

ticulieren; het moet erkend worden, dat in alle kringen het besef van onze verantwoordelijkheid tegenover de inlanders ook in de concurrentie tegen de Chineezen krachtiger wordt. Zoo is het bijv. eene uitstekende maatregel der Regeering, dat zij inlanders verbiedt hun grond aan anderen dan landgenooten te verkoopen. Hoe snel zouden er groote grondbezitters onder de Chineezen zijn, die nu door het geven van voorschotten op het gewas meermalen den Javaan niet het minste voordeel van zijn arbeid doen genieten. Voorzeker! is de uitdrukking bloedzuigers, waarmee men de Chineezen wel eens betitelt, wellicht te sterk, hunne handelingen tegenover menigen Javaan verklaren dezen term wel. En nu hebben wij nog niet gesproken van de rol, die de Chineezen spelen bij de opium; daarbij staan wij later stil.

Spijzen en dranken.

Boven hebben wij van de rijst gesproken als de hoofdvoeding van den Javaan. Over de maaltijden dienen wij nog een en ander, nu wij het gansche erf bezien hebben, in het midden te brengen.

Reeds bij het ontbijt, dat door den inlander bij zijn ontwaken, gewoonlijk met zonsopgang, genuttigd wordt, gebruikt hij rijst. De soort, hiervoor gebezigd, is de zg. kleefrijst, eene rijstsoort, die veel glutengehalte heeft, en die bij het koken sterk samenpakt. Een kop warm water is zijn drank, waarna hij, hetzij een of ander in den warong (inlandsche restauratie, aan alle wegen te vinden) koopende of niet, aan zijn arbeid op de rijstvelden begint. Tegen ongeveer 11 uur keert hij van den arbeid huiswaarts. Weldra zal nu de middagmaaltijd gehouden worden, waartoe de vrouw des huizes al bijtijds de voorbereidingen heeft genomen. Met de beenen kruiselings onder het lichaam, zal het huisgezin zich, op matjes neergehurkt, rondom de bale-balé nederzetten. Weer is rijst de hoofdschotel.

Gewoonlijk wordt zij, niet als bij ons, in water gekookt, maar gestoomd. In een koperen ketel, ten deele gevuld met water, dat tot koken wordt gebracht, plaatst men een trechtervormig gevlochten mandje van bamboe, koekoesan genaamd, waarin men de rijst doet, die nu door den zich ontwikkelenden stoom gaar wordt. Ook bereidt men de rijst wel in een pot,

kendil genaamd, doch zonder koekoesan, ten gevolge waarvan zich een korst aanzet, hetgeen bij de eerst omschreven toebe-

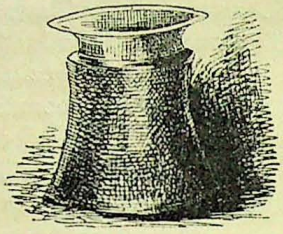

Ketel.

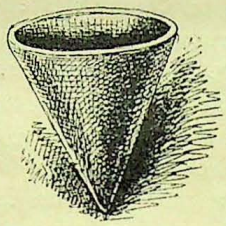

Koekoesan.

reiding onmogelijk is. Op een bamboe-bord of in een bamboe-mand wordt zij opgediend en men kan aanvangen. Bij feestmalen wordt in de wijze van opdienen allerlei verscheidenheid aangebracht: nu eens wordt de rijst als ballen gekneed, dan weder wordt zij geel gekleurd met het sap van kurkuma-wortels, enz. enz. Bij den hoofdschotel nu gebruikt de inlander een stukje gedroogd vleesch, een vischje, wat spaansche peper en zout, somtijds enkele groenten (sajorans), gekookt in het melkwitte sap, dat men uit geraspte kokosnoten verkrijgt, en vruchten, bijv. pisang. Tafelgereedschap is er niet veel te vinden. Gebruikte men vroeger algemeen pisangbladeren als borden, tegenwoordig zijn deze vrij wel overal verspreid, om ze in iedere woning te kunnen aantreffen; vorken gebruikt men in 't geheel niet, lepels worden alleen bij vloeibare spijzen genuttigd. Een klein raampje van gevlochten bamboe zal wellicht dienst doen voor het koel maken van de te heete rijst; overigens is er niets noodig om binnen korten tijd het gezin smakelijk bezig te zien.

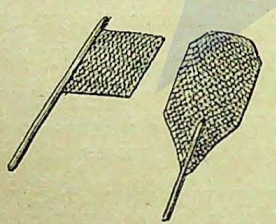

Bamboe raampje.

Voor dranken gebruikt de inlander water; bedwelmende dranken worden weinig of in 't geheel niet genuttigd, althans niet bij den maaltijd. Bij feestelijke gelegenheden doet als zoodanig dienst de boven reeds vermelde palmwijn. Koffie, bereid met de poeder zijner op eigen erf geteelde paggerkoffie wordt wel eens gedronken, doch hoort niet tot de algemeen verspreide dranken. Meer bekend bij den Javaan is de zg.

koppie daun (dawon), een aftreksel van koffiebladeren, hetgeen een zeer verfrisschenden drank geeft.

Het spreekt van zelf, dat de aanzienlijke inlander in zijne spijzen en dranken veel meer verscheidenheid weet aan te brengen dan de eenvoudige dessaman; men zou zich zelfs verbazen, als men van de Javaansche culinaire wetenschap, bij feestelijkheden ten toon gespreid, kennis nam. Allerlei gebakjes, puddinkjes, vleeschgerechten, soepen en groentebereidingen, aangevuld met vruchten van onderscheidene soorten, zouden den meest ontwikkelden lekkerbek kunnen doen watertanden. Wij staan daarbij natuurlijk niet stil, en willen alleen nog vermelden, dat na den maaltijd het gezin gewoonlijk een korten rusttijd neemt, daarna, zoo het noodig is, den arbeid hervat, om des avonds ongeveer 7 uur nog een avondmaaltijd te houden.

Moge de rijst het algemeen verspreide volksvoedsel zijn, vooral in het Westen van den Archipel, dan sluit dit niet in, dat er niet andere voedingsmiddelen zouden zijn. Daarover nog een en ander. In de eerste plaats wijzen wij dan op de sago, het bereide sap van den sagopalm. Men zou de sago de hoofdvoeding der Oostelijke helft van den Archipel kunnen noemen. Op eenvoudige wijze is zij te verkrijgen. De sagopalm, in het Oosten van den Archipel in overvloed aanwezig, die tusschen de 10 en 20 jaren van zijn groei zijn vollen wasdom krijgt, levert in zijn merg deze smakelijke spijs. Als de boom voor het winnen van de sago geschikt is, wordt hij, na geveld te zijn, in tweeën gezaagd, waarna men door kloppen het merg verwijdert. Nadat men ter plaatse dit merg heeft gewasschen en gezeefd, laat men het bezinken, waarna het voor gebruik geschikt is. Het verkregen meel wordt in manden opgeslagen, waar men tot 15 K. G. toe in bergt. De inlanders gebruiken de sago veel als brei of papje. Met koud water wordt het meel aangemengd en daarna door toevoeging van kokend water bereid, totdat het er als gekookte stijfsel gaat uitzien. Ook bakt men er koekjes van, die in vierkanten vorm van ± 1 d. M². oppervlakte worden vervaardigd en op reis veel gebruikt worden. Zal de inlander ze dan nuttigen, dan worden ze eerst geweekt in water, waarbij men dan wel een weinig citroensap voor den smaak voegt. De bij ons bekende parelsago wordt meestal in Singapore door Chineezen kunstmatig bereid.

Naast de rijst en de sago speelt de Turksche tarwe (maïs), djagoeng of miloe, ook een groote rol. In sommige streken bijv. op Noord-Celebes wordt zoowel Turksche tarwe als rijst gegeten. Zij wordt tot gruis gestampt en als rijst toebereid. Ofschoon zij minder voedingswaarde dan rijst heeft, wordt zij door enkele volksstammen, bijv. de Madoereezen en Tenggereezen, boven deze verkozen.

Ook dienen wij nog de gierst te noemen, vóór de komst der Hindoes het algemeen verbreide volksvoedsel. Enkele volksstammen bijv. de Dajaks uit de binnenlanden, de Alfoeren van Boeroe eten nog meer gierst dat rijst.

Behalve deze voedingsmiddelen zijn

er nog veel aardvruchten, die men als spijzen gaarne nuttigt, vooral in tijden, als er rijstschaarschte is. Daartoe behooren onderscheidene jamssoorten; voorts de z.g. zoete aardappelen of bataten, algemeen bekend onder den naam katélla (katélla, katele). Op eenvoudige wijze bereidt men deze vruchten. Nu eens worden zij gekookt als onze aardappelen, dan weder eenvoudig gepoft in een gloeiend vuur.

Vleeschspijzen gebruikt de inlander alleen bij feestelijke gelegenheden. Het wordt dan geleverd door huisdieren, daar de jacht op wild voor dit doel zelden wordt beoefend. Het is dus vleesch van buffels, koeien en pluimgedierte. Gelijk bekend is, eten de Mohammedanen geen varkensvleesch, dit zal men dus alleen bij de Heidensche stammen doen; bij degene, die den Islam omhelzen, vervangen geiten hunne plaats.

De vleeschspijzen worden aan bamboestokjes over het vuur gebakken of in bamboe toebereid; de vogels aan het spit gebraden. Het gebruik van visch, met citroensap en Spaansche peper gekruid, is algemeen.

Aardrijkskundige leerstof: *Palmensoorten; Klimaat; Oost- en West-Moesson.*

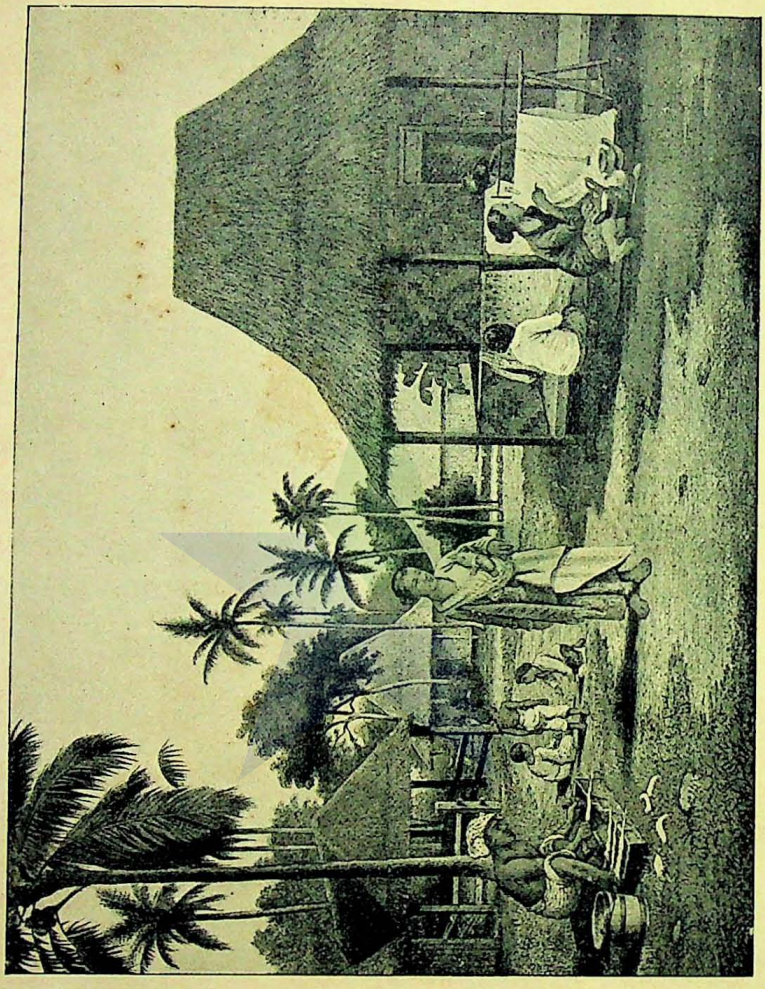

Latar. Een Javaansch erf. II. Pomahan.

Een Javaansch erf.

DE DESSA ALS GEMEENTE-EENHEID. — BESTUUR EN BEVOLKING. — WERKZAAMHEDEN DER MANNEN. — WERKZAAMHEDEN DER VROUWEN. — KLEEDING. — DE KINDERJAREN. — HUWELIJK. — STERVEN EN BEGRAVEN.

De dessa als gemeente-eenheid.

Stonden wij in het vorig hoofdstuk stil bij de leefwijze van den bewoner van een erf op zijn terrein, wij willen thans eens zijne verhoudingen tot de maatschappij, waarvan hij deel uitmaakt, leeren kennen.

Een erf is een deel van eene dessa, de gemeentelijke eenheid der Javaansche maatschappij. Naast het begrip dessa staan de begrippen negĕri en kampong. Door negĕri verstaat men eene grootere plaats, eene hoofdplaats, de zetel van een regentschap of district. Men zou kunnen zeggen: eene negĕri is eene inlandsche stad. Een kampong is meer een gehucht. Eene dessa staat dus tusschen beide in, komt dus het meest overeen met ons: dorp. In groote plaatsen noemt men de deelen eener negĕri ook kampongs, dat dus ook als wijk kan verstaan worden. In kampongs bijv. wonen vreemde oosterlingen: men spreekt van Chineesche, Arabische, inlandsche kampongs of wijken. Op West-Java heet een dorp met den Maleischen naam: kampong. De Soendaneesche naam voor dorp is lemboer. Verschillende lemboers staan daar onder één dorpshoofd.

Door dessa nu (Laag-Javaansch desa; Hoog-Javaansch doesoen) in engeren zin verstaat men het hoofddorp met zijne gehuchten en buurtschappen (ampean's); in wijderen zin behooren tot eene dessa de grootere, uitgestrekte gronden, administratief onder hetzelfde beheer staande. Hiertoe behooren de woeste gronden, de rijstvelden, de vischvijvers, enz. Het is begrijpe-

lijk, dat de uitgebreidheid der onderscheidene dessa's verschilt. Op Java en Madoera rekent men ongeveer een 30000-tal dessa's, waardoor, de bevolking van het geheele eiland op 21000000 stellende, en deze verminderende met de bevolking der hoofdplaatsen, voor elk ongeveer gemiddeld een 600-tal komt. Soms worden dessa's samengevoegd; en, groeit de bevolking daarentegen aan, dan worden dessa's gesplitst. Enkele personen zoeken dan gelegenheid tot eene nieuwe vestiging: zij zwermen uit. Aanvankelijk met de moeder-dessa verbonden, vormen zij later eene afzonderlijke dessa.

De dessa in engeren zin is eene samenvoeging van erven, door wegen van elkaar gescheiden, en omgeven door eene buitenhaag van levend gewas, gevlochten bamboe of staketsel. Aan den ingang eener dessa is meestal eene poort, waarop de naam en het nommer der dessa voorkomen. Gewoonlijk treft men bij den ingang eene zit- en rustplaats, waarop bij hoog bezoek gamĕlan-spelers worden opgesteld. Ook is bij den ingang veelal een gardoe of wachthuisje, dat den dienst van politie-post vervult.

In elke dessa treft men een langgar of Mohammedaansch bedehuis aan. Dit gebouw, dat behalve voor godsdienstige plechtigheden, ook voor dorpsschool dient, wordt tevens gebruikt voor verblijfplaats van reizigers, die de dessa tijdelijk bezoeken. De begraafplaats is meestal op hoogen grond gelegen.

In den Indischen Archipel vertoonen de dorpen twee hoofdtypen; óf de erven staan afgezonderd door hagen, en dan gewoonlijk beplant naast elkander, terwijl verschillende wegen of paden door het dorp loopen, óf de huizen staan bij elkaar zonder afscheidingen, om eene opene ruimte, een soort dorpsplein, waarop dan een gebouw, voor een bepaald bestemd doel ten bate van de gemeenschap, het middelpunt van het vereenigingsleven vormt. De eerste type wordt bij de Javanen, de Alfoeren der Minahassa, de Maleiers van Midden-Sumatra gevonden; de tweede type bij de Battaks, Dajaks, Timoreezen en andere stammen. De laagst ontwikkelde stammen, die nog als nomaden leven, kennen geen dorpen. Enkele stammen leven nog in hutten, op boomen aangebracht, bijv. sommige Papoea-stammen op de Noordkust van Nieuw-Guinea, de Olo-Ot en de Poenans van Borneo, de Loeboes, de Koeboes van Sumatra. Anderen hebben dorpen aan de zeekust op eenigen afstand uit den wal aangelegd. Natuurlijk zijn de woningen op palen gebouwd en is men slechts in staat met een brug of prauw den wal te bereiken. Dergelijke dorpen treft men nog bij de Papoeas van de Geelvinksbaai aan. Zulke paaldorpen, die, gelijk bekend is, eeuwen voorheen in Europa ook bestonden, werden voorheen in den Archipel veelmeer aangetroffen. Zoo hadden in de Minahassa de bewoners van Tondano in het begin dezer eeuw nog aldus hunne dorpen ingericht.

Op Java vindt men tegenover het aan de zuidkust gelegen eiland Noesa Kembangan, de Segara anakan (Kinderzee), waar bij eb nog een viertal paaldorpen zichtbaar worden.

Het aanleggen van paaldorpen vindt zijne verklaring in de meerdere veiligheid voor een mogelijken overval van vijanden. Met het oog op veiligheid legden andere stammen hunne dorpen op hoogten of bergen aan, gelijk de bewoners van Noord-Nias dat nog doen.

In streken, waar men de huizen bijeen plaatste rondom een opene ruimte, was men ook op veiligheid bedacht door het aanbrengen van sterke, soms vrij hooge schuttingen. De Battak-stammen en de Dajak-stammen volgden die gewoonte. Waar ons Bestuur evenwel is doorgedrongen, moeten die schuttingen verdwijnen.

De Javaansche dorpen van eenige grootte hebben gewoonlijk in het midden eene kleine vierkante grasvlakte, aloen-aloen geheeten, waarop de Mohammedaansche moskee is geplaatst.

De dessa is het middelpunt van het Javaansche volksleven. De bewoners gevoelen in hunne gemeenschappelijke belangen een band, die zich zelfs uitstrekt tot de dessa's der naaste omgeving. In vele dorpen vindt men vereenigingen van ingezetenen, die elkaar in hunne belangen steunen, elkander bij sommige gelegenheden, bij bruiloft, begrafenis, e. d. m. van dienst zijn; en, zijn zij deelgerechtigd aan gemeenschappelijke akkers, ook hierin elkanders belangen behartigen.

Bestuur en bevolking.

Het dessa-bestuur heeft een tweeledigen werkkring. Zoowel heeft het zijne inwendige aangelegenheden te regelen, als zijne verplichtingen tegenover het Ned.-Indisch Gouvernement na te komen. Met name heeft dit laatste betrekking op de uitoefening der politie, het innen der belastingen, de zorg voor de koffiecultuur, en de regeling der heerendiensten. Wat de inwendige aangelegenheden aangaat, laat de Regeering het dessa-bestuur eene groote mate van vrijheid; bij art. 71 van het tegenwoordig geldende Regeeringsreglement is die vrijheid verzekerd. Al kan de Regeering ingrijpen, bijv., wanneer de bewoners te zeer met heerendiensten belast worden, zij zal dit zoo weinig mogelijk doen. Dit past geheel bij de opvatting, die ons Gouvernement huldigt in zake het Bestuur onzer Bezittingen, het beginsel nl., de bevolking, zooveel mogelijk, door hare eigene hoofden te laten besturen. Op de laagste trap van de ladder staat het dessahoofd, verantwoordelijk aan het onderdistrictshoofd. Nu is een dessahoofd allerminst een autocratisch persoon in

zijne dessa. Het bestuur is vrij wel op democratische leest geschoeid. De personen, die in de dessa een eigen erf bezitten of een aandeel in de rijst- en gemeentevelden hebben, zijn kiesgerechtigd. Deze personen nu komen saam voor de keuze van een dessahoofd in eene vergadering, door het districtshoofd belegd en door den controleur bijgewoond. Hier heeft de keuze bij volstrekte meerderheid van stemmen plaats. Op die keuze wordt de goedkeuring van den resident verzocht, die eerst den Regent in deze zaak hoort, en alleen dan zijne goedkeuring aan de keuze mag onthouden, wanneer de gekozene als opiumschuiver bekend staat, of eene onteerende straf ten zijnen laste heeft.

Het dessahoofd vertegenwoordigt de dessa bij de Hooge Regeering, en kan als haar agent worden bezien in zake de door haar opgedragen werkzaamheden en in de handhaving van orde en rust.

De voordeelen, aan de betrekking van dessahoofd verbonden, bestaan in het genot van ambtelijk landbezit; het recht op enkele heerendiensten, een aandeel in de godsdienstige belasting, de djakat en pitrah (waarover later), en een deel der cultuurprocenten. Vaste bezoldiging geniet het dessahoofd niet. In zijn werkkring wordt het dessahoofd bijgestaan door een raad van minstens 4 leden, waartoe de meest geëerde personen worden gekozen. Is een dessa groot genoeg, zoodat er gehuchten zijn, dan worden de hoofden dezer gehuchten ondergeschikt aan het dessahoofd.

De bevolking der dessa bevat verschillende elementen. De hoofdpersonen bezitten een eigen erf, hebben aandeel in de rijstvelden en gemeentevelden. Uit hen worden ook de bestuurders gekozen. Dezen hebben ieder hun aandeel in de heerendiensten. Dan zijn er in elke dessa personen, die geen aandeel in de velden hebben (menoempangs), door werken in hun onderhoud voorzien, doch wien ook geen aandeel in de heerendiensten kan worden opgedragen. Anderen wonen op een anders erf wel in een afzonderlijke woning, en verrichten daarvoor ten bate van den eigenaar van het erf, eenigen arbeid. In grootere dessa's treft men personen aan, die het een of ander ambacht uitoefenen.

Werkzaamheden der mannen.

Laat ons ons thans bepalen bij de werkzaamheden, die door dessabewoners op hun erf verricht worden. Al heeft de gegoede inlander een eigen erf, dat hij beplanten zal en al heeft hij over het algemeen weinig behoeften, de opbrengst van zijn producten is toch niet voldoende, om in zijn onderhoud te voorzien; vandaar, dat hij op andere wijze zijne inkomsten moet zien te versterken. Wij weten, dat landbouw het hoofdmiddel van bestaan is voor den bewoner der dessa's uit de binnenlanden, zoowel op eigen erven als op particuliere ondernemingen. Zij, die aan de zee wonen, vinden veelal in visscherij een bestaan; in grootere plaatsen, zullen velen met diensten, die zij bij Europeanen verrichten, eenig geld verdienen; in havenplaatsen bovendien vinden enkelen hun brood met allerlei werkzaamheden. Doch van al die beroepen en bedrijven willen wij niet handelen; wij denken aan de werkzaamheden, die de inlanders uit de dessa als bijwerkzaamheden op hun erf ter hand nemen om de onkosten voor hun feesten te bestrijden of de landrente te voldoen. Zoo doet onze teekening ons een man zien, die, neergehurkt bij een klein houten stellage, bezig is krissen te bereiden en zijn kapmessen of goloks, zijne grasmessen of arits enz. te slijpen. Geen Javaan, die een weinig tot de gegoeden gerekend wil worden, of hij bezit eene kris. Het

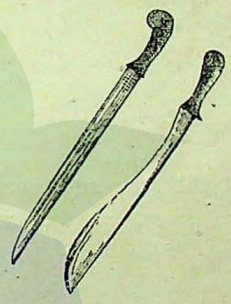

kapmessen.

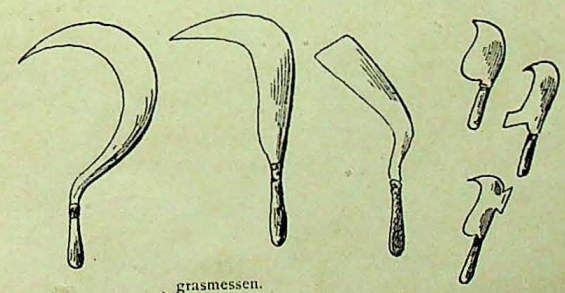

grasmessen.

is een wapen, dat veel heeft van een dolk of ponjaard. Aan beide zijden scherp, is het meestal in bochten of slingeringen

gesmeed. Men gebruikt daarvoor meestal een fijn week ijzer, dat op Borneo gevonden wordt, en pamoor heet. Op zich zelf

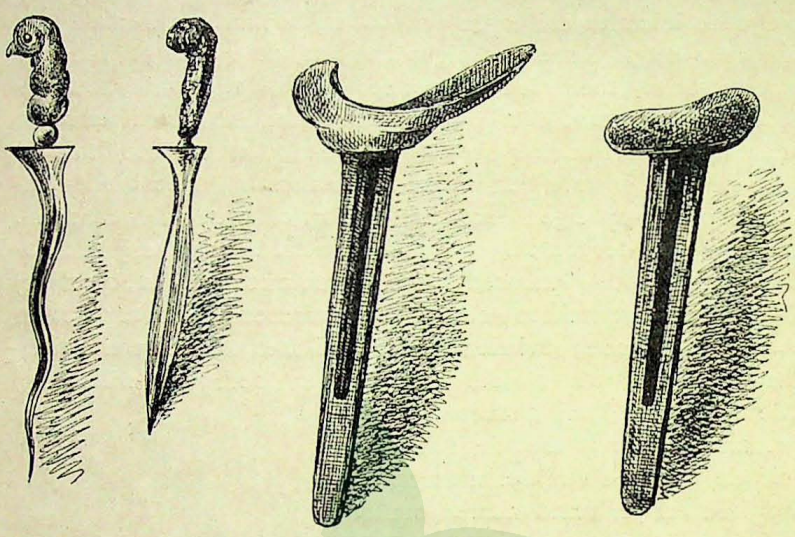

krissen en krisscheeden.

wordt dit ijzer nooit verwerkt, omdat het te week is; er zijn aderen of draden met slingeringen doorheen getrokken. Vooral

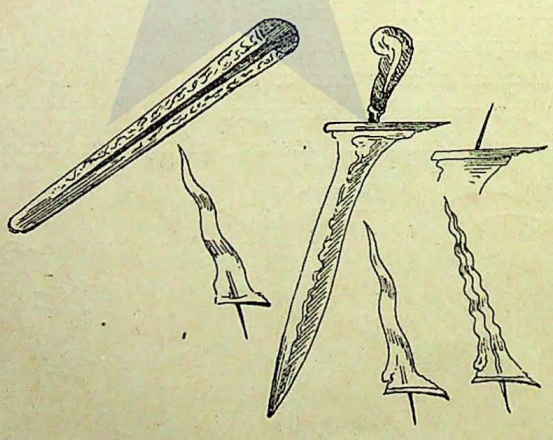

krissen.

het lemmet is gewoonlijk kostbaar gedamasceerd en wordt, gelijk onze werkman dit hier doet, ingewreven met een sap, dat van

de lemoen wordt verkregen, en vermengd wordt met rattenkruit en pisangbast. Hiervan komt zeker de legende, dat de Javanen hunne krissen vergiftigen. Het gevest is gemeenlijk van been of, zoo het van hout vervaardigd is, gebruikt men daarvoor het kajoe pelet, dat is wit hout met zwarte vlammen. De gevesten zijn somtijds rijk met diamanten versierd; vooral de band van den knop. De scheede is ook van kajoe pelet; somtijds zit daarom nog een tweede van goud, zilver of spinsbek. De verscheidenheid in krissen is verbazend groot; in den atlas van Raffles komen wel een 50 verschillende soorten voor. De krissenbereider geldt voor een kunstenaar, daar de wijze van bewerking, het slijpen en inwrijven met groote zorg dient te geschieden. De Javanen dragen de kris aan hunne linkerzijde; zijn zij in hofkostuum, dan wordt zij rechts gedragen, terwijl dan aan de linkerzijde een hakmes in den gordel steekt, als symbool voor de bereidwilligheid om voor zijn vorst den weg te bereiden door boomen te vellen of gras op te ruimen. Is de Javaan in krijgskostuum, dan draagt hij drie krissen; één rechts, zijn eigen wapen; één links, een erfstuk van de familie, en één achter in den gordel, een huwelijksgeschenk, gewoonlijk van den vader van zijn bruid.

Een ander middel van bestaan vindt de dessaman in het vlechten van bamboe of rottan tot matten, mandjes, kokertjes en tal van andere zaken. Ook bereidt hij kokos- of klapperolie uit de vruchten van den kokospalm, een werkzaamheid, waarmee velen zich onledig houden. Een honderdtal noten kunnen *f* 5 à *f* 6.— opbrengen. Hiervoor zijn evenwel werktuigen om te persen noodig. De bewerking is zeer eenvoudig. Het buitenste omhulsel van de noot wordt er met een hard werktuig, een hamer of iets dergelijks afgeslagen; de vezels tusschen bast en kern doen dienst voor het vervaardigen van touw of soms ook als dakbedekking; het vleezige deel van den kern wordt eenvoudig sterk geperst en het sap daaruit komende, met water gekookt, levert de olie.

Ook is het *suiker-koken* uit suikerriet een arbeid voor enkelen. Uit aardnoten perst men voorts olie; het aftappen van het sap van den arènpalm levert sommigen eenig voordeel op, door den verkregen palmwijn te gelde te maken.

Enkelen, vooral zij, die daarvoor in de gelegenheid zijn, *verzamelen boschproducten*. Het is een stilzwijgend verlof voor

elk, dat hij eigenaar wordt van hetgeen hij zelf plukt. Wij spraken in ons vorig hoofdstuk reeds over de bereiding van de sago; wij zouden hierbij kunnen voegen het inzamelen van gom van de zoogenoemde gomboomen. Het melksap, dat deze boomen bevatten, door insnijdingen verkregen, wordt opgevangen, gekookt en van zijn houtvezeltjes ontdaan. Voorts levert het bosch wilden honing, dien men 's nachts, en liefst bij eenigen wind vergadert, door het nest der bijen uit den boom te snijden. De wind verdrijft de bijen, die men eerst door aangestoken flambouwen heeft verschrikt. De vergaderde honing wordt uitgeperst en het was in water gezuiverd.

Werkzaamheden der vrouwen.

Tot de werkzaamheden der vrouwen behoort behalve de huiselijke arbeid en de hulp bij den rijstbouw, het batikken of het verven van kleedingstukken. Op onze plaat zien wij een drietal vrouwen met dien arbeid bezig. De werktuigen, die zij daarbij behoeven, zijn behalve een bamboerekje, waarop het kleedje gehangen wordt, een komfoor, waarop in een ijzeren of aarden potje eenig was met hars gemengd, gesmolten wordt gehouden op een houtskoolvuur; voorts eenige scheppertjes met tuit, tjantings genaamd. Een tjanting, met het wasmengsel gevuld, wordt zoodanig in de hand gehouden, dat elk oogenblik met den vinger het tuitje kan worden afgesloten.

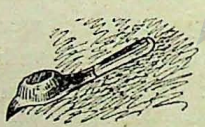

tjanting.

Enkele instrumenten, bijv. een houten bak, een kleine tobbe, om naderhand het stuk doek in te doopen voor een verfbad, een liniaal, om lijnen te trekken, een blaaspijp, om het vuur wat aan te wakkeren, zullen bovendien niet kunnen ontbreken. Gewoonlijk houden zich vrouwen met dezen tak van kunstnijverheid bezig, en, wie in de gelegenheid was van de producten dezer industrie kennis te nemen, zal voorwaar geen geringen dunk hebben gekregen van de bedrevenheid en den smaak der bewerksters. In allerlei, soms grillige vormen geven batiksters in onderscheidene figuren uitdrukking aan het kunstgevoel, dat haar tot den arbeid brengt, en, wat men betreurt, is, dat deze industrie door de mededinging, die de Europeanen haar aandoen, bij lange na niet zoo veel meer beoefend wordt als voorheen.

De aanzienlijke en aan hunne voorvaderlijke gewoonten gehechte Javanen plegen evenwel bij voorkeur gebatikte kleedingstukken te dragen; zij zullen niet spoedig de somtijds door hunne vrouwen gebatikte stoffen vervangen door de gedrukte machinaalbereide katoenen stoffen, die uit Europa worden aangevoerd.

Laat ons bij den arbeid wat nader stilstaan. Nadat het linnen, meestal van Europeesch fabrikaat, goed uitgewasschen, en na het drogen bestreken is met een dun stijfseltje van rijstwater, strijkt men het daarna behoorlijk glad en teekent met potlood of houtskool de patronen op het te bewerken stuk doek. Daarna hangt men het op het bamboerekje, bevestigt het met een paar knijpertjes, om nu met het tuitje de lijnen van het patroon in was aan te brengen. Daarna wordt aan de achterzijde der lap dezelfde bewerking uitgevoerd, hetgeen gemakkelijk uitvoerbaar is, doordien het doek de reeds aan de eene zijde aangebrachte lijnen laat doorschemeren. Daarna worden nog die deelen, die bijv. niet blauw mogen worden, met was bedekt, en de doek gaat thans in eene kuip, waar het een blauw verfbad (meestal indigo) krijgt. De arbeid van het verven wordt gewoonlijk door mannen verricht. Dient er nu eene andere kleur, bijv. rood, op te worden aangebracht, dan wordt op de plaatsen, daarvoor bestemd, de was voorzichtig verwijderd en voorts het geheel in een rood verfbad gedompeld. De plekken, die blauw blijven moeten, worden vooraf met was bestreken. Zoo gaat men voort, door telkenmale voor een volgend kleurbad de figuren of vlakken, die die kleur hebben moeten, van was vrij te maken, en de deelen, die onaangetast blijven moeten, met was te bedekken, totdat de vereischte patronen erop zijn aangebracht. Het valt gemakkelijk in te zien, van hoeveel arbeid en zorg de gebatikte doeken en kleedingstukken getuigen en verklaarbaar is het, dat de gewone inlander, die zich niet veel weelde veroorlooven kan, zich met de gedrukte katoenen stoffen, waaronder men er met waarlijk mooie patronen aantreft, op vrij wat goedkooper wijze tracht te behelpen.

Deze werkzaamheid der vrouwen brengt ons als van zelf op de kleeding der inlanders, waarbij wij ons thans willen bepalen.

Kleeding.

Van alle volken van Indië eene voor allen passende beschrijving der kleeding te geven, is natuurlijk ondoenlijk: er zijn zoovele afwijkingen, door traditie en volksaard ontstaan, dat men deze niet tot één type kan samenvatten. Bovendien is er ook in de verschillende rangen en standen van een volk nog zooveel verscheidenheid, dat wij bezwaarlijk volledig zouden kunnen zijn. Wij beperken ons dus, en stellen ons Javaansche dessabewoners voor.

Het hoofdbestanddeel der kleeding is het nationale kleedingstuk, dat men algemeen als sarong aanduidt. Het is een stuk linnen of katoen, door mannen en vrouwen beide gedragen, en heeft veel van een vrouwenrok. Zijn de beide uiteinden aaneengehecht, dan pas is de naam sarong eigenlijk juist; zijn zij open, dan is de naam kaïn pandjang (Javaansch djarit) juister. Men draagt dit kleedingstuk om het benedenlijf, hecht de uiteinden in den gordel vast, en schort het gewoonlijk bij den arbeid op. Oorspronkelijk droeg men het bovenlijf naakt, doch van Hindoes en Arabieren nam men over, dit deel des lichaams te bedekken. De mannen plegen eene soort borstrok als onderkleed van wit of gebloemd katoen met mouwen, tot den elboog reikende, te dragen; de vrouwen (althans de Javanen, want vele volksstammen bedekken het bovenlijf nog niet, als bijv. de Balineezen, de Niassers enz.) dragen als onderkleed een doek, kemben genaamd, die tot onder de armen om het bovenlijf gewikkeld wordt.

Over dit onderkleed dragen de mannen veelal nog een zg. baadje, (afgel. van het Mal. woord badjoe) door hen klambi of koelambi genoemd. Dat is een kort buisje, dat om den hals sluit met opstaanden kraag, doch overigens openhangt tot op de heup, en mouwen heeft, die tot over de elbogen reiken. Ook de vrouwen dragen wel een baadje, dat alleen aan den hals een weinig open is, doch overigens om het geheele bovenlijf tot aan de heupen sluit. De mouwen zijn lang, veelal nauw en met knoopjes aan den pols gesloten.

De geringe man draagt gemeenlijk een korten broek, een kleedingstuk in meerdere streken van den Archipel evenzeer bekend als op Java, hoewel hier en daar niet geringe afwijkingen voorkomen. De zg. Atjehsche broek bijv. heeft een zeer laag kruis en reikt tot over de knieën.

Is de inlander thuis en maakt hij het zich gemakkelijk, dan wordt gaarne al wat overtollige kleeding is, verwijderd. Moet de Javaan evenwel zijn fatsoen ophouden, dan zal hij niet te kort schieten in het voldoen aan de eischen van zijn rang of stand. Wanneer hij bijv. voor zijn vorst moet verschijnen, zal hij het bovenlijf niet bedekken met eenig kleedingstuk, en het bovenlijf met een gele verfstof, boreh, insmeeren.

Ook de vrouwen, als zij buiten het erf komen, dragen gewoonlijk een sĕlendang, een langen, smallen doek, die zoo over de schouders geslagen wordt, dat de slippen aan de rechterzijde afhangen. In dezen sĕlendang dragen zij gewoonlijk hunne kinderen, wanneer deze nog niet kunnen loopen. Ook gebruiken de vrouwen den sĕlendang tot het dragen van kleine lasten, wanneer zij bijv. de markt bezoeken.

Schoeisel draagt de Javaan, hij zij man of vrouw, bijna niet.

Wat de hoofdtooi aangaat, deze is zeer eenvoudig. Het haar, dat men zijn natuurlijken groei laat, wordt door de mannen in een wrong op het hoofd bevestigd. Een gebatikte doek wordt er gewoonlijk om heen gewonden, dien de Soendaneezen in een knoop bevestigen, waarvan de uiteinden uitsteken. Bij de eigenlijke Javanen, die in Midden- en Oost-Java wonen, is geen knoop zichtbaar; zij steken de slippen van den hoofddoek er onder. De Madoereezen dragen den hoofddoek losser dan de Javanen.

Voor de zonnehitte dragen zoowel mannen als vrouwen, vooral, als zij op het land werken, een hoed, gevlochten van pandanus-bladeren of bamboe. In het haar, dat de vrouwen ook in een wrong achter aan het hoofd bevestigen, brengen zij gaarne bloemen aan, terwijl zij liefhebsters zijn van geurige oliën. De melati- en de tjempakabloem zijn voor dit doel zeer gezocht.

Over de verschillende versierselen, vooral bij de vrouwen in gebruik, willen we maar zwijgen, omdat de verscheidenheid hierin zeer groot is en de welstand van den betrokken persoon in deze zaak beslist. Zoowel oorknoppen, als armbanden, halssieraden als vingerringen, fraaie gordels, zoowel als haar- en hoofdversierselen zouden anders nog ruime stof tot bespreking bieden.

De kleeding der kinderen is zeer eenvoudig; gewoonlijk loo-

pen zij tot hun 7e jaar ongekleed rond, somtijds dragen zij een kort broekje, dat tot boven de knieën reikt. Ook ziet men sommigen met een linnen doek, om schouders of heup geslagen; anderen weer dragen een buisje. Af en toe wordt hun door moeder wel eens een mutsje opgezet, als zij met haar uitgaan.

De kinderjaren.

Wij staan thans stil bij de verschillende levensperioden der inlanders en vangen dientengevolge met de prilste jeugd aan. Bij de geboorte, waar de vroedvrouw of doekoen hare goede diensten bewijst, wordt reeds door den vader, al naar zijn vermogenstoestand het toelaat, een feest gegeven. Is het kind 5 dagen oud, dan ontvangt het een naam. Bij het eerste kind, dat in een huisgezin geboren wordt, verliezen de ouders hun eigen naam. Zij noemen zich voortaan naar hun kind. Heet dit bijv. Dasima, dan heet de vader voortaan: Pak-Dasima en de moeder: Bok-Dasima. Deze naam is evenwel niet blijvend: onderscheidene gebeurtenissen, als bevordering in rang, ziekte of tegenspoed, vertrek uit de dessa enz. kunnen later dien naam wijzigen. Men begrijpt, dat van een burgerlijken stand derhalve weinig sprake kan zijn. Is het kind 35 dagen oud, dan wordt op nieuw een feest gegeven. Op dezen dag valt de naam van den dag der gewone week, waarop het kind geboren werd, voor de eerste maal weer saam met den naam van den dag der pasarweek, die 5 dagen telt, en deze samenloop wordt gewichtig genoeg geacht, om te herdenken. Gewichtiger dan naamgeving en deze feesten is het artikel voeding. De moeder zoogt de kleine, soms langer dan voor beide partijen wenschelijk is; spoedig evenwel wordt de „baby" gewend aan een papje, bereid van pisang en rijst, dat, ook zonder dat de trek tot het gebruik hiervan groot is, toch wordt opgedrongen, al moet de kleine dan wel eens veel benauwde oogenblikken doormaken. Dat de Javaansche kinderen gewoonlijk een opgezet buikje hebben, moge dan ook wel tot bewijs dienen, hoezeer men de ingewanden forceert.

Een wiegje heeft de Javaansche moeder niet noodig; een mandje met een bedje van kapok is het eenige, dat af en toe dienst doet, om de kleine eens in zijn begeerte aan rust te gemoet te komen; mocht evenwel moeder zich van huis moe-

ten verwijderen, dan wordt de kleine in den sĕlendang gezet, en, òf achter op den rug geborgen òf op den arm gesteund, òf zoodanig geplaatst, dat elk der beentjes aan weerszijden van de heup komt te zitten. Kan de kleine de eerste moederlijke zorgen wat ontberen, dan laat men hem op den grond rollen of kruipen, in het water ploeteren, kortweg zijn ontwikkelingsgang nemen, als het best met den aard overeenstemt van een kind, dat in de natuur opgroeit, en door geen conventioneele banden wordt belemmerd. Zoo vervliegen de eerste levensjaren van den knaap en het meisje, onbezorgd, door niets gestoord. Aan opvoeding in den zin, dien wij daaraan hechten, is geen sprake. Noch vader, noch moeder laat zich veel met de vorming van verstand en hart in; hoogstens wordt den kinderen eenige onderdanigheid aan hunne ouders geleerd, en leeren zij eenige beleefdheidsvormen aan, die zij in tegenwoordigheid van hunne meerderen hebben toe te passen, als bijv. het brengen van een sembah of groet, waarbij de handen aan het voorhoofd gezet en daarna langzaam vooruit gebracht worden naar den persoon toe.

De eenige leermeesteres is de Natuur, en, waar vader in mag te kort schieten, zeker niet in het onderricht in de fauna en de flora zijner omgeving. Deze kent de jongen op zijn duimpje; van elke struik of plant, van elken boom of elke bloem weet hij wat te vertellen; de buffel, zijns vaders onmisbare vriend, is dra ook de zijne; elk vogeltje trekt zijn aandacht; geen geluid in het bosch ontgaat hem, kortweg! hij is in de Natuur in zijn element. En het meisje? Ons naaien of breien behoeft zij niet te kennen; waarvoor zou dat noodig zijn? Wellicht leert zij netten breien, ligmatjes vlechten, en wordt zij wat grooter en handiger, dan zal vaardigheid in weven, batikken en in 't bereiden van 't middagmaal haar wellicht tot steun der moeder doen worden. Bij wijlen ook zal het spel den tijd korten. Tal van kinderspelen, die onze jeugd kent, worden ook door de Javaansche jeugd gespeeld: knikkers, tollen, vliegers, krijgertje-spelen zijn evengoed aan de orde als raadsels opgeven of gezelschapsspelletjes. Op onze plaat zien wij eenige knapen aan het knikkeren.

Wanneer de vader eenigszins er op gesteld is, een goed Islamiet te heeten, dan stuurt hij zijn jongen eenigen tijd naar

de school of langgar der dessa. Hier geeft de geestelijke van het dorp eenige leiding, onderwijs mag het niet heeten, in het leeren opdreunen van enkele stukken uit den Koran. Slechts enkele maanden vertoeft de jongen daar; hoogstens duurt de leertijd een jaar.

Is de jongen 12 jaar geworden, dan wordt hij naar Mohammedaansch gebruik besneden. In den eigenlijken zin is dit gebruik niet specifiek Mohammedaansch, evenmin als het verbod van varkensvleesch dit is; doch, de Islam heeft beide gebruiken met het kleed van den godsdienst omhangen en tot zijne hoofdvereischten gaan stellen. Bij de Javanen geldt de besnijdenis voor de opname in den kring der volwassenen; natuurlijk behoort deze plechtigheid ook door een feest te worden gevierd.

Tusschen de besnijdenis en het huwelijk heeft nog eene andere plechtigheid in het leven van den Javaan plaats, nl. het tandenvijlen. Met kleine zaagjes, beiteltjes en vijltjes worden de vier snijtanden en de beide oogtanden der bovenkaak òf gelijk afgevijld, òf in zaagvorm puntig geslepen. Daarna wrijft men de tanden in met de schillen van eene sterk looizuurhoudende vrucht, gedrenkt in cocos-water, roestig gemaakt door er een paar weken ijzer in te hebben gelegd. De tanden worden daardoor zwart. Deze bewerking, eene uiting van den schoonheidszin der Javanen, die een mooi, hagelwit gebit afschuwelijk vinden, wordt naderhand nog wel eens herhaald, en, gelijk de meeste gebeurtenissen in het leven der inlanders met een feestmaal gevierd.

Huwelijk.

Het belangrijkste feit in het leven van den Javaan, is zijn huwelijk. Is de tijd daarvoor gekomen, dan ziet de vader uit naar eene geschikte partij voor zijn zoon. Wellicht heeft deze, hetzij op de rijstvelden, hetzij elders, reeds zijn oog laten vallen op een meisje, van welke keuze hij zijn vader dan inlicht. Mocht zijn vader met deze keuze niet zijn ingenomen, dan kan het huwelijk toch doorgaan; doch, hoe ook, in geen geval wordt het plan doorgezet, wanneer de goedkeuring van den vader van het meisje ontbreekt. Het meisje zelf heeft in deze zaak niet het minst te zeggen. De vader van het meisje bepaalt de grootte van den bruidschat, door

den vader van den toekomstigen bruidegom te voldoen. Is dus de keuze bepaald, dan zoekt de vader van den jonkman een geschikt tusschenpersoon, om het aanzoek te doen en de voorwaarden te bepalen. Meestal wordt voor dit werk een bejaarde vrouw, liefst een familielid gekozen. Valt dit eerste bezoek gunstig uit, dan gaan vader en zoon samen op bezoek en, onder allerlei plichtplegingen van weerszijden, waarin de Javaan niet licht zal te kort schieten, wordt aanvankelijk over de eigenlijke zaak niet gerept. Slechts langzamerhand komt die op 't tapijt. Een boodschapje wordt bedacht, waardoor het meisje zich eens vertoont, en, rijzen nu verder geen bezwaren, dan wordt de aard en de grootte van den bruidschat bepaald, en de zaak is geklonken. Deze gewoonte, min of meer een prijs te bedingen voor een meisje, is bij alle Polynesische volken in gebruik, en heeft tot achtergrond een gebrek aan achting voor de vrouw, iets, wat men bij alle Heidenen opmerkt. Aldra wordt de dag voor het huwelijk vastgesteld; de Javaansche wereld toch kent geen engagement. Daarvoor zijn de beschouwingen veel te reëlistisch. Een man moet gehuwd zijn, omdat hij eene vrouw niet kan of wil missen; van geestelijke eenheid is bij hem geen sprake; ontwikkelt zich die mettertijd, dan is dit te beter, doch noodig acht men het niet. We kunnen niet nalaten, hier even de opmerking te maken, dat, waar bij de vorming van een gezin de geestelijke eenheid ontbreekt, dit voor de innerlijke kracht van de maatschappij een gemis heeten moet.

Het huwelijk dan wordt vastgesteld. Den dag daarvoor te bepalen, is een zaak van groote moeilijkheid. Immers de Javaan ziet in allerlei combinatiën van getallen en namen een profetie van meer of minder geluk. En juist dit moet de doorslag geven: de dagen der week zoowel der gewone, als der pasarweek hebben niet alleen elk een eigen naam, maar ook een eigen cijfer; een groot aantal woorden met bijzondere beteekenis wordt nu afgeteld, en, komt nu eindelijk een lettergreep bij dit eenige malen tellen, met de cijfers der weekdagen gunstig uit, dan wordt naar die uitkomst de dag bepaald. Valt deze optelling niet goed uit, dan is het zelfs mogelijk, dat het huwelijk afspringt.

Gaat de bruiloft door, dan wordt ten huize der bruid een feestmaal bereid. Den laatsten nacht van het ongehuwde

leven mag noch bruidegom, noch bruid gaan slapen; ongetwijfeld zou hun anders onheil overkomen. Is de dag eindelijk aangebroken, dan gaat de bruidegom in plechtigen optocht naar de moskee. De bruidegom is behalve door vrienden en bekenden ook vergezeld van den dessa-geestelijke. De bruid blijft thuis, en in haar plaats gaat haar voogd of wali, ten overstaan van wien de plechtigheid voltrokken wordt. Volgens het Mohammedaansche recht wordt het huwelijk bij wederzijdsche toestemming voltrokken; vandaar dat de dessa-geestelijke tegenwoordig is; deze ziet ook toe of geen verboden graad van bloedverwantschap bestaat tusschen de betrokken personen; de huwelijksgift, voor de bruid bestemd, wordt vastgesteld en de bruidegom moet het uitspreken, dat hij zich aan zijne vrouw wil verbinden. Is aan alle formaliteiten voldaan, zijn de beloften van weerszijden gegeven, dan worden door den geestelijke gebeden uitgesproken en het huwelijk is wettig gesloten.

In de werkelijkheid is evenwel de band tusschen man en vrouw vrij los; hoe zal dit ook anders kunnen, waar zedelijke motieven aan eene vereeniging vreemd zijn. Een man kan zich van zijne vrouw laten scheiden, wanneer hij maar driemaal daartoe den wensch heeft uitgesproken. Verlaat een man zijne vrouw, komt hij zijne verplichtingen tegenover haar niet na, maakt hij eene reis van 7 maanden over land of van een jaar over zee, dan kan zich de vrouw van haar echtvriend ontslagen achten.

Na afloop der plechtigheid gaat de stoet weer naar huis. Des middags zal de bruidegom, uitgedost in groot tenue, met bovenlijf naakt, doch met gele kleur versierd, te paard, soms in een rijtuig of bij uitzondering te voet in groot gezelschap een optocht houden door de dessa. Daartoe wordt eerst de bruid opgehaald, die, eveneens in groot tenue haar man zit op te wachten. Haar hoofd is versierd met eene krans met bloemen van dun geslagen goud; het haar is glad opgemaakt en op het voorhoofd een weinig gescheiden; de wenkbrauwen gelijk geschoren en, evenals de oogleden zwart gemaakt; om den hals hangt een gouden ketting. Op den rechterschouder hangt een fraaie sélendang over een niet minder fraai baadje. Aan de armen een paar zware gouden armbanden, aan de vingers diamanten ringen en een zijden zakdoek met een bos sleutels als zinnebeeld harer toekomstige roeping in de hand. Voeg daarbij een

sarong, een fraaien gordel en een paar rijk versierde muilen, dan kunt gij u voorstellen, hoeveel zorg of aan dit tenue besteed is.

De bruid neemt dan plaats in eene draagkoets, door 8 personen gedragen. Vooraan gaan een paar personen, die groote poppen in de hand houden; dan volgt de gamělang en enkele angkloeng-spelers (over deze muziekinstrumenten later meer), waarop enkele personen de bruidinsignes dragen. Hierna volgen de bruid en de bruidegom, terwijl nog enkele personen, vrienden en verwanten den stoet sluiten. Bezoeken aan vrienden worden thans gebracht, een huwelijksmaal wordt gevierd, gewoonlijk worden feesten gehouden, die verscheidene dagen duren, waarvoor meermalen op het erf loodsen (pendoppo's) worden opgeslagen. De priester spreekt zijne zegeningen uit, allerlei zinnebeeldige handelingen worden volbracht, doelende op een vruchtbaar huwelijk en zoo eindigt langzamerhand eene bruiloft, die gewoonlijk den Javaan op groote kosten komt te staan en voor menigeen zelfs boven zijne kracht gaat. Het jonge paar betrekt gewoonlijk in de eerste tijden geen eigen woning; maar woont bij de ouders der vrouw in, totdat de man een eigen erf kan verkrijgen en dan in de maatschappij wordt opgenomen.

Het zal onnoodig zijn op te merken, dat op verschillende plaatsen afwijkingen in al deze plechtigheden plaats vinden: locale gebruiken en vermogenstoestand der betrokken personen beheerschen de practijk.

Ten einde enkele gewoonten bij huwelijken onder de volken van den Archipel beter te verstaan, veroorlove men ons eenige uitweiding.

Er zijn enkele volken in den Archipel, waar het huwelijk onbekend is, bijv. de Loeboes van Midden-Sumatra, de Olo-Ot van Borneo e. a. Tusschen mannen en vrouwen heeft een gansch vrij verkeer plaats. Uit dit communaal huwelijk, dat, naar de meening van enkele sociologen de oorspronkelijke vorm van het huwelijk is geweest, heeft zich langzamerhand het individueele huwelijk ontwikkeld. Op tweeledige wijze kan deze overgang van communaal tot individueel huwelijk zijn tot stand gekomen; óf men kwam tot huwelijken buiten den stam, waartoe men naar geboorte behoorde (exogamie), óf men sloot een huwelijk binnen den stam, waarvan men deel uitmaakte (endogamie).

Een huwelijk buiten den stam verplichtend te stellen, zoodat men verbood met iemand in zijn stam te huwen, bestaat nog bij sommige stammen der Battaks, bij de Niassers, de Alfoeren van Boeroe enz. Deze gewoonte kan tweeledigen vorm aannemen: óf de vrouw gaat in den stam van den man over (patriarchaat) óf de man gaat over in den stam van den vrouw (matriar-

chaat). Het matriarchaat is zeer waarschijnlijk de oudste vorm. Neemt men met enkele sociologen aan, dat het huwelijk vroeger communaal was, dan volgt daaruit, dat, het vaderschap onbekend zijnde, de kinderen aan de moeder moeten hebben toebehoord. Toen de toestanden zich gingen ontwikkelen ten gunste van de meer individueële betrekking, bleef uit kracht van gewoonte de matriarchale inrichting bestaan. De Maleiers der Padangsche Bovenlanden zijn heden ten dage nog het eenige volk van den Archipel, dat deze instelling heeft behouden. Bij de meeste volken, die vroeger ook de exogamie en het matriarchaat huldigden, is langzamerhand het matriarchaat in het patriarchaat overgegaan. Bepaaldelijk heeft dit plaats gehad bij de Redjangers, de Battaks, de Lampongers, de Niassers, de Alfoeren van Boeroe, Ceram en Halmaheira, de Maleiers der Palembangsche Bovenlanden enz. Eigenaardig hebben zich de maatschappelijke toestanden moeten ontwikkelen, waar het matriarchaat bij de exogamie bestond. Wij staan derhalve er nog even bij stil.

De uitsluitende afstamming in de vrouwelijke lijn is dan de grondslag der samenleving. De kinderen van de dochters behooren derhalve tot de familie, die der zoons niet. Een noodzakelijk gevolg hiervan is, dat de vrouw bij het huwelijk in hare familie blijft. Feitelijk verlaat zij ook hare woning niet. Het echtelijk leven bepaalt zich tot bezoeken van den man, die bij tusschenpoozen met zijne vrouw het middagmaal houdt, haar af en toe in den arbeid op de rijstvelden bijstaat, enz. Het gezin bestaat derhalve niet uit man, vrouw en kinderen, maar uit broers, zusters en zusterskinderen. Het hoofd van het gezin is de oudste broeder, die ook tevens over de zusterskinderen gezag uitoefent. De vader heeft feitelijk over zijne kinderen niets te zeggen; wel kan hij als broeder uit zijn gezin over zusterskinderen het hoofd zijn, doch verder strekt zich zijn gezag niet uit. Sterft een broer, dan wordt de daaropvolgende in ouderdom het hoofd; zijn er geen broers meer, dan is de moeder het hoofd. Het gezin van de moeder wordt pas zelfstandig, als het gezin, waarvan zij deel uitmaakte vóór haar huwelijk, door overlijden ophield te bestaan.

Men zal vragen, vanwaar deze gewoonten? Alleen uit de omstandigheid, dat het privaatrecht der bezittingen der familie met de vorming van nieuwe gezinnen gemoeid is. Het erfgoed eener familie n.l., de z.g. harta poesaka, moest erfgoed der familie blijven, omdat er exogamie bestaat. Die harta poesaka nu is de algemeene kas, waaruit het gezin dient te worden onderhouden, en om dezen toestand te kunnen bestendigen, moesten al deze consequentiën getrokken worden. Deze gewoonte is dus een voorbehoedmiddel voor het vervallen tot armoede en gebrek.

Ofschoon dit nu in de practijk wellicht daarmee verkregen wordt, wijst aan de andere zijde toch de ontstentenis van elken zedelijken band, die den vader aan zijne vrouw en kinderen bindt, op eene groote leemte in het bestaan der maatschappelijke verhoudingen.

Bij de exogamie en het patriarchaat ligt aan de afstamming uitsluitend de mannelijke lijn ten grondslag De kinderen van de zoons behooren dus tot de familie, die der dochters niet. De vrouw treedt bij zulke huwelijken uit haar familie en gaat voor goed over in de familie van den man. Aan hare eigene familie wordt zij vreemd. Ook zelfs blijft zij na zijn dood deel daarvan uitmaken, en vervalt als echtgenoote aan een der naaste familieleden, een broeder bijv. Wij hebben dus hier een z.g. leviraats-huwelijk, hetgeen wij o.a. ook in de Mozaïsche Wet aantreffen.

Het zal duidelijk zijn, dat bij dergelijke verhouding de bruidschat, bij het aangaan van een huwelijk aan de familie der vrouw af te dragen, niets is dan eene vergoeding, wil men, koopsom, gelijk het langzamerhand ook wel is geworden, voor het verlies, dat de familie der vrouw leed. De vrouw wordt dus niet als eene persoon beschouwd, maar als eene zaak; daarmee is dan ook tevens hare positie in het gezin aangegeven.

De volken nu, die de endogamie (huwelijk binnen den stam) in acht nemen, zijn daartoe hoogstwaarschijnlijk uit vijandelijke verhoudingen der stammen onderling gekomen. Daar man en vrouw hier leden zijn van denzelfden stam, krijgt men hier dus afstammelingen in mannelijke en vrouwelijke lijn. De kinderen van zoons en dochters behooren dus tot dezelfde familie. Met het huwelijk wordt dus de man lid der familie van de vrouw, evenzeer als de vrouw familie van den man wordt. Op het erfrecht heeft dit natuurlijk ook betrekking. Bij overlijden vervallen de goederen van den man aan zijne erfgenamen en die van de vrouw aan de hare, omdat men geen gemeenschap van goederen kent. De kinderen zijn dus erfgenamen, zoowel zonen als dochters met gelijke rechten. Deze toestanden, die geheel overeenkomen met de bij ons geldende gewoonten, worden in den Archipel alleen aangetroffen bij de Dajaks en de Alfoeren in de Minahassa.

Bij enkele volken uit onzen Archipel bestaat de eigenaardige gewoonte bij plannen tot een huwelijk de aanstaande vrouw te schaken. Op de Ambonsche eilanden is het bijna regel: aan elk huwelijk gaat gewoonlijk eene schaking van het meisje vooraf. Deze gewoonte is zoo vast ingeroest, dat men in sommige gevallen het meisje in schijn ontvoert.

Dit gebruik vindt zijn grond hierin, dat men gaarne alle formaliteiten, die een huwelijk meestal voorafgaan, wenscht te ontkomen, zoowel om geld als om tijd te winnen. Een enkele maal kan het voorkomen, dat men met eene schaking ook bedoelt, de plannen der ouders, zoo deze niet overeenkomen met die van het paar, dat elkaar begeert, te verstoren. Het is niet te doen om den bruidschat te ontloopen, daar deze steeds voldaan wordt. De ouders hebben, om niet in hunne plannen verhinderd te worden, tegen dit gebruik uitgedacht het sluiten van kinderhuwelijken. Natuurlijk worden de kinderen dan eerst wel voor de leus in den echt verbonden, en volgt hunne samenleving later; doch dat deze maatregel beslag legt op de vrije keuze van jongelieden, die strafbaar zijn, zoodra zij tegen dergelijke gedane overeenkomsten ingaan, zal duidelijk zijn.

Bij de Atjehneezen, enkele Battakstammen, de Alfoeren van Boeroe vinden nog kinderhuwelijken plaats.

Boven hebben wij meegedeeld, dat een Javaan zich gemakkelijk van zijne vrouw kan laten scheiden. Dit vindt zijn oorzaak hierin, dat de Islam, die ieder zijner belijders vier vrouwen toestaat, de oorspronkelijke gewoonten bij het huwelijk heeft gewijzigd. Bij exogamie met patriarchaat is, wij merkten het boven reeds op, geen echtscheiding mogelijk, omdat de vrouw uit hare familie overgaat in de familie van den man, waartoe zij na diens overlijden blijft behooren. Kon de vrouw weer naar haar familie terugkeeren, dan zou er echtscheiding kunnen plaats hebben, hetgeen nu niet het geval is. Bij exogamie met matriarchaat is de echtscheiding geen bezwaar. De Islam heeft door de gemakkelijkheid, waarmee hij een echt toelaat te verbreken, daardoor een grooten steun aan de hechtheid der maatschappij ontnomen. Ook is het verlof tot meer vrouwen niet bevor-

derlijk aan een versterking der maatschappelijke verhoudingen. Nu gaat de natuur in vele gevallen wel boven de leer, en zal het op Java bijv. niet veel voorkomen, dat een gewoon dessaman meer dan één vrouw heeft; zijn vermogenstoestand verbiedt hem dit wel, maar het is niet te ontkennen, dat de losse band, tusschen man en vrouw, door den Islam goedgekeurd, voor de zedelijke opvoeding van het volk zeer ongunstig werkt.

Regenten en vorsten hebben bij hunne vier wettige vrouwen soms nog verscheidene bijwijven.

Sterven en begraven.

Begint een Javaan oud te worden, dan legt hij zijn ambt, zoo hij er een bekleedt, neder, staat zijne velden af aan zijne kinderen, om de hem nog restende levensjaren in rust door te brengen. Bij ziekte ontbiedt hij een geneeskundige, meestal eene vrouw, doekoen genaamd, die met de ervaring van kruiden en geneesmiddelen het hare doet, om den kranke weer wat op te knappen. Helpen hare middelen niet, dan worden bezweringsformules uitgesproken, mochten die ook niet baten, dan roept men enkele personen, die als bijzonder vroom bekend staan, om enkele stukken uit den Koran te lezen. Sterft de zieke, dan wordt zijn lijk gewasschen, van een doodskleed van lijnwaad voorzien en op een draagbank gelegd met het hoofd naar het Noorden gekeerd, terwijl men dan het aangezicht naar het Westen draait in de richting van Mekka. Zoolang het lijk in huis is, brandt men aan weerszijden der baar lichtjes, en worden gebeden gepreveld. Spoedig evenwel gaat men tot de begrafenis over, gewoonlijk binnen 24 uur na het overlijden. De snelle ontbinding, die in warme streken zoo spoedig intreedt, maakt dezen maatregel begrijpelijk. Het graf wordt gegraven en, is dit klaar, dan heeft de begrafenis plaats. In een lijkkleed gewikkeld, wordt het lijk op een draagbaar gelegd, (alleen aanzienlijken begraaft men in kisten), met sarongs overdekt, soms met bloemen getooid, en daarna wordt het dan door vrienden grafwaarts gedragen. In gezelschap van een geestelijke, die het lijk voorafgaat, wandelt men statig naar den doodenakker, het lijk door een witten zonnescherm beschaduwd. Gewoonlijk treft men op begraafplaatsen een kambodja-boom aan, die, zoo hij bloeit, wel bloemen doch geen bladeren heeft. Het graf biedt door een aangebrachten zijgang zooveel ruimte aan, dat er plaats overblijft voor een tweetal engelen, Nakir en Makir, die volgens den Koran den

doode zullen moeten ondervragen over zijne levenswijze. Nadat de geestelijke nog eenige gebeden en eene bezweringsformule heeft uitgesproken, is de plechtigheid afgeloopen en begeeft men zich huiswaarts. Op de graven, door de Mohammedanen oorspronkelijk nooit versierd, brengt men tegenwoordig allerlei grafteekens aan: gewoonlijk gebruikt men daarvoor steenen met lof- en bloemwerk.

Bij de onderscheidene volken van den Archipel verschillen de gewoonten en gebruiken bij de lijkbezorging nog al aanmerkelijk, zoodat wij er een en ander van willen meedeelen.

Zoo zijn bijv. de bewoners der Mentawei-eil., en die van Zuidelijk-Nias gewoon hunne dooden in de bosschen weg te leggen. Anderen daarentegen verbranden hunne dooden. Met name is dit laatste het geval met de Baliërs en de Ot-Danom, die aan den bovenloop van de Barito wonen. Bij de Baliërs is dit zeer duidelijk een overblijfsel van den Hindoe-invloed; bij de Ot-Danom vermoedt prof. Wilken op eenige gegevens evenzeer een Hindoe-invloed. Een verbrandingfeest in al zijn bijzonderheden te beschrijven, zou hier te veel ruimte vergen; wij nemen de vrijheid te verwijzen naar de Schetsen uit Insulinde, bl. 361 [1]).

Weer andere volken zijn gewoon de lijken te verdrogen of te rooken, min of meer dus hen te mummificeeren. Dit doen o.a. de Papoea's van Z.-West Nieuw-Guinea, en enkele eilanden der Geelvinksbaai, o. a. Jappen; de Dajaks van de boven-Kapoeas. Het lijk wordt op een stellage boven het vuur geroosterd en na een feest van 7 dagen, waarbij het soms ongehoord uitbundig toegaat, wordt het lijk óf begraven, óf in een hoek der hut gezet en daar bewaard.

Bij enkele volken is het gewoonte na den dood het lijk voorloopig in een doodkist te bewaren, die dan op eene bepaalde plaats in het bosch wordt opgesteld, en de eigenlijke begrafenis pas later te doen plaats hebben. Dit hangt zeer nauw samen met de beschouwing dezer volken over het leven en het voortbestaan der ziel, waarom wij er nog iets van zeggen zullen. Vele volken van onzen Archipel omhelzen het geloof, dat de ziel uit meer dan één deel bestaat; de Niassers bijv., denken zich de ziel drieledig, de Battaks en Dajaks tweeledig enz. Bij de laatstgenoemde volksstam nu stelt men zich voor, dat het stoffelijke deel der ziel bij het sterven in en om het lijk eenigen tijd blijft ronddolen, het onstoffelijke deel evenwel gaat na het overlijden direct naar het zielenland. Na den dood nu begraaft men het lijk in een voorloopige kist, die gewoonlijk op een heilige plaats wordt opgesteld, terwijl men zal zorg dragen, zoowel door offers als het in acht nemen van rouwgebruiken, dat de stoffelijke ziel, liever de ziel der stoffen, niet op de menschen vertoornt. Zoodra nu de verwanten van den doode de kosten van het doodenfeest kunnen dragen, wordt dit aangericht; bij die gelegenheid wordt het lijk, of wat daarvan over is, weer teruggehaald en onder allerlei godsdienstige plechtigheden vindt de vereeniging der twee deelen van de ziel plaats. Daarna krijgt het lijk eene blijvende rustplaats. Zulk een doodenfeest heet bij de Dajaks tiwah, en wordt niet alleen met grooten luister gevierd, maar kenmerkt zich ten overvloede nog door luidruchtigheden en gruwelen van allerlei aard.

---

1) Uitgave C. H. E. Breijer, Utrecht.

Dezelfde beschouwing over de ziel verklaart tevens het rouw dragen. Immers, de ziel, die onbelichaamd rondddoolt, zoolang ze nog niet met het onstoffelijke deel is vereenigd, zal trachten wraak te nemen op de familieleden, zoo deze soms uit allerlei oorzaken mochten nalaten door voldoende offers de vereeniging der beide deelen in de hand te werken. Om dus voor mogelijke wraaknemingen bevrijd te wezen, (want ziekte en ongevallen worden door booze geesten verwekt), vermomt men zich, doet andere kleeren aan, legt zijne sieraden af, enz., en ziedaar de oorzaak van het rouw bedrijven.

Op dezelfde lijn ligt ook de gewoonte den dooden allerlei zaken mee te geven, dingen, waaraan hij gehecht was. Dan alleen kan hij in het hiernamaals verwachten, hiervan dienst te hebben, wanneer men ze als offers bij zijn lijk voegt. De zielen van deze zaken behooren bij hem. In streken, waar de invloed van ons Bestuur nog niet is doorgedrongen, brengt men offers van menschen, gewoonlijk slaven; is deze invloed merkbaar, dan zijn het dieren, die voor dit doel worden geofferd.

Aardrijkskundige leerstof: *Verdeeling der bevolking van Java in Soendaneezen, Javanen en Madoereezen. — Inlandsche Nijverheid. — Metalen en delfstoffen.*

Sawah. Een rijstveld. Sawah.

Een rijstveld.

DE RIJSTCULTUUR. — SUIKERCULTUUR. — INDIGOCULTUUR. — TABAKSCULTUUR. — KOFFIECULTUUR. — THEECULTUUR. — KINACULTUUR.

Nu wij de bezigheden van den inlander buiten zijn erf tot een onderwerp van bespreking gaan maken, is het verklaarbaar, dat wij in de eerste plaats onze aandacht wijden aan den landbouw, de voornaamste bron van welvaart der bevolking. Behalve de rijstcultuur, de volks-cultuur bij uitnemendheid, vestigen wij de aandacht op de onderscheidene producten, die grootendeels voor de Europeesche markt geteeld worden.

Als bazis onzer beschrijving nemen wij de vier plantengordels, door Junghuhn aangenomen bij de verdeeling van Java's flora. In de heete zone, die zich tot ± 600 M. boven de zee uitstrekt, wordt behalve de rijst, de indigo en de tabak geteeld. Eerst dus de rijst.

De rijstcultuur.

De meest primitieve vorm van rijstcultuur is de zg. gaga-bouw. Op woeste gronden wordt deze cultuur ondernomen door volksstammen of enkele personen, die geen vaste woonplaatsen hebben. De grond wordt van boomen en struikgewassen gezuiverd, en zonder bewerking met den ploeg zaait men bij den aanvang van den regentijd het zaad. Aangezien de rijst eene plant is, die voortdurend vochtigheid behoeft, en de regen niet altijd voldoende nedervalt, is de oogst bij den gaga-bouw zeer wisselvallig, men kan veilig zeggen, levert gering resultaat. Te verwonderen is het dan ook niet, dat de volksstammen, die dezen akkerbouw toepassen, veelal met hongersnood te kampen hebben, terwijl de roekelooze wijze, waarop somtijds ontwouding plaats vindt, teneinde zich een schralen oogst te verzekeren,

aan geen geringe bezwaren onderhevig is. Waar op Java door zwervers dergelijke wijze van handelen wordt bedreven, wordt dit door het Gouvernement streng gestraft, daar ontginning zonder vergunning verboden en aan bepaalde voorwaarden gebonden is.

Van meer beteekenis wordt de rijstcultuur op tĕgals (tipar); dat zijn velden, die niet bevloeid worden, bijv. op berghellingen, waar men geen water kan aanvoeren. De tĕgals zijn bepaalde akkers, die een goede bewerking ondergaan, en dus staat deze cultuur in beteekenis boven den gaga-bouw. Toch is de oogst der tĕgals zeer wisselvallig, omdat zij te zeer afhangt van den regen en de hoedanigheid van den grond. Indien het mogelijk is, wordt een tĕgal meermalen in een sawah, dat is een nat rijstveld, veranderd.

De teelt der rijst op sawah's staat in beteekenis bovenaan. Hierin heeft de Javaan het ver gebracht. Niet enkel de Javaan, maar alle inlanders, die op een meer hoogen trap van beschaving staan, zooals o. a. de Maleiers van Sumatra, de Atjehers enz. Aan de cultuur der rijst heeft men gewoonlijk een maatstaf ter beoordeeling van de ontwikkeling der inlanders. Men zal dit gemakkelijk inzien, als men bedenkt, dat er heel wat overleg, geduld en vernuft noodig is, om het water uit bergstroompjes, bronnen, enz. af te leiden en door waterleidingen en dammen, soms zeer kunstmatig aangelegd, op de akkers, voor den verbouw van het gewas bestemd, aan te voeren. Op enkele plaatsen maakt men gebruik van artesische putten, van aangebrachte reservoirs, om het water te brengen, waar men het hebben wil.

Tegen den regentijd worden de velden beploegd, soms tot driemaal toe, of met den patjol (houweel) bewerkt. Daarna wordt de grond onder water gezet en dan geëgd. De kluiten worden goed fijn gemaakt, de onderliggende graszoden en planten moeten onder water tot rotting zijn overgegaan, voor men er aan denken kan de zaadjes er in aan te brengen.

De rijstbouw gaat bij den Javaan met tal van godsdienstige gebruiken gepaard: hij stelt zich n.l. voor, dat de ziel van Dewi Sri, de echtgenoot van Vischnoe, de patrones der landbouw, in de rijst aanwezig is, en al zijne handelingen met het gewas getuigen dan ook van eene groote vereering voor die godin. De zorg voor al deze plechtigheden wordt behartigd door personen,

die daarmee vertrouwd zijn en doekoen sawah heeten. Zij geven den tijd van bewerking der akkers aan, regelen de offers en plechtigheden, die men vervullen moet in de verschillende perioden bij den bouw, enz.

Na het bewerken van den grond door middel van patjol, of houweel, ploeg en egge, wordt nu allengskens overgegaan tot eene verdeeling van den akker in vakken, door dijkjes van elkaar gescheiden. Daardoor wordt eene wegvloeiing der edele grondsoorten voorkomen; het water van het eene vak wordt door middel van eene opening op het naastliggende gelaten, zoodat, wanneer de velden onder water staan, tal van kleine watervalletjes zichtbaar worden. De dijkjes worden zooveel mogelijk van opschietende grasjes en plantjes vrijgehouden, om insecten te weren en muizen geen te gunstige gelegenheid voor nesten te geven.

Een deel der velden wordt nu tot kweekbeddingen bestemd, waarin men de rijstkorrels door zaaiing aanbrengt. Op onze plaat zijn deze aan de linkerzijde te zien. Somtijds worden deze kweekbedden met een lage eenvoudig schutting omheind, hier en daar met bloemen en wimpeltjes versierd, terwijl

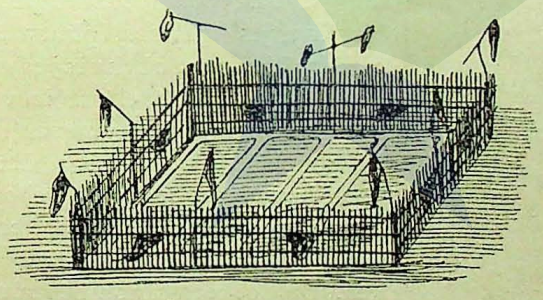

Kweekbedden.

de zaaiing niet plaats heeft dan nadat een offermaal is gebracht. Na een 35- of 40-tal dagen kan men de zaailingen (bibit) overplanten. De mannen trekken ze uit, doen ze tot bossen, terwijl de vrouwen de kweekplanten van 1 tot 4 stuks in den inmiddels onder water gezetten akker in den slijkerigen grond overbrengen. Onze plaat vertoont wat verder op het midden een aantal vrouwen, bezig met het uitplanten der bibit. Men beveelt aan de kweekplanten in rijen te planten, doch de inlander, behoudend van aard, als hij is, volgt niet altijd goeden

raad op. De bekende heer K. F. Holle heeft door model-sawahs aan te leggen, getracht in de Preanger en elders de bevolking tot wijziging van enkele gebruiken, door hun adat tot ingewortelde gewoonten vastgeroest te brengen; doch langzaam en nog niet algemeen, zijn zijne verbeteringen overgenomen. De Europeesche ambtenaren trachten ook krachtens gedurige aanschrijvingen van hooger hand den inlander meermalen op het ondoelmatige van sommige handelwijzen attent te maken, doch het succes, dat zij daarvan zien, is veelal gering.

Het overplanten der bibit geschiedt geheel in het water, waarmee het vak bedekt is De rijst tiert het best, als zij in water kan staan. Achtereenvolgens worden nu alle vakjes beplant; voortdurend worden de dijkjes nagezien en van insecten of parasieten vrijgehouden. Is de overplaatsing afgeloopen, dan laat men het water nog een tijd op de velden staan. Na een tijd van vier tot zes maanden is de plant rijp. Worden de aren geel, dan wordt de wateraanvoer afgesloten, doch de arbeid is dan nog lang niet geëindigd.

Dan komt de zorg voor de rijstvogeltjes en soms voor de wilde varkens. Eene voortdurende bewaking is daarvoor noodzakelijk. Voor de rijstvogeltjes (gĕlatiks) plaatst men hier en daar kleine wachthuisjes op de velden, die men met elkaar in verbinding brengt door touwtjes, waaraan men allerlei poppetjes, vodden enz. hangt, die, voortdurend in beweging gehouden, de lastige dieren verwijderd moeten houden.

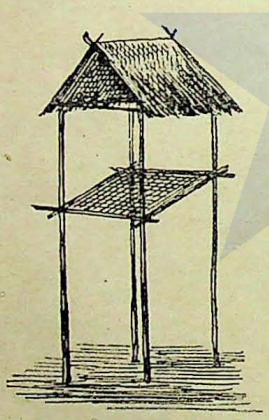

Wachthuisje.

Eindelijk is de oogsttijd aangebroken. De doekoen-sawah bepaalt den dag, waarop de oogst zal aanvangen, en de personen, die bij de planting geholpen hebben, worden nu ook uitgenoodigd hunne hulp te verleenen. Dat is een tijd van genot en vreugde; in sommige streken trekt men in optocht, onder muziek en gezang naar de rijstvelden op, en, tot het werk afgeloopen is, verkeert ieder in feestelijke stemming. De doekoen-sawah loopt, vóór de arbeid aanvangt, onder het aanroepen van Dewi Sri met brandend padi-stroo rond, en kiest daarna een paar aren uit, die als bruid en bruidegom (pari-penganten) moeten dienst doen.

Ook dienen nog een 4-tal uitgekozen te worden voor bruidsmeisjes. Deze aren moeten even hoog en even zwaar zijn, en, zijn ze gevonden, dan worden ze met boreh bestreken, met bloemen versierd en, voor de zon beschut, ergens opgesteld. Na het houden van het offermaal wordt de oogst aangevangen. De vrouwen vervullen grootendeels dit werk; met een eigenaardig mesje, a n i-a n i genaamd, dat uit een stokje bestaat, waartegen in de breedte een plankje met gebogen mes als rand is bevestigd, wordt halm voor halm, een paar deci-Meters onder de aar afgesneden. De bossen, die men daarna maakt, worden op de velden neergezet; het stroo der halmen, dat op de akkers blijft staan, totdat deze tot andere doeleinden weer gebruikt worden, laat men zoo goed als ongebruikt. Het ware wellicht nog wel nuttig aan te wenden, doch dit geschiedt niet.

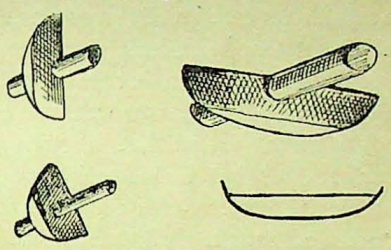

Ani-ani (rijstmesjes).

Is de padi goed droog, dan wordt zij naar de schuur gebracht. Met groote plechtigheid worden bruid en bruidegom met de bruidsmeisjes overgebracht: de persoon, die dezen arbeid verrichten mag, heeft nieuwe kleederen aangetrokken; zijn hoofddoek is met versche bloemen getooid, het bovenlijf is met de gele boreh ingewreven. Bij aankomst in de voorraadschuur (loemboeng) wordt eerst de bruid er in geplaatst; de andere padi komt er om heen, ten laatste wordt de bruidegom er in gezet en de schuur daarna gesloten. In de eerstvolgende 40 dagen mag nu de loemboeng niet geopend worden; daarna neemt de vrouw des huizes de bossen, die feestgenooten waren, het eerst er uit, en kan voorts de voorraad op de gewone wijze worden aangesproken.

De personen, die bij den oogst hebben geholpen, krijgen een aandeel in den oogst, meest $^1/_5$ deel, voor hunne moeite.

Heeft eene sawah haren oogst afgestaan, dan wordt zij òf gebruikt voor tweede gewassen, bijv. maïs, tabak, knol- of aardgewassen, òf men gebruikt ze voor vischvijvers. (In Indië wordt de rijst e e r s t e g e w a s genoemd, omdat zij het voornaamste landbouwproduct uitmaakt; alle andere gewassen worden tweede gewassen genoemd).

Hoewel in geheel Indië rijst verbouwd en verbruikt wordt, is toch de cultuur op sawahs het meest volledig op Java en Sumatra ontwikkeld; slechts op enkele plaatsen in andere deelen van den Archipel, bijv. in Noord-Celebes vindt deze cultuur ook eene uitgebreide toepassing; terwijl op de overige eilanden eene cultuur op tĕgals meer plaats heeft. Wat daar dus voor het gebruik noodig is, dient te worden ingevoerd. Het gewas, dat Java levert, wordt grootendeels daar verbruikt; alleen de opbrengst der particuliere landerijen dient voor uitvoer. Toch is er nog voor Java invoer van elders noodig.

Waar het slagen van den rijstoogst voor het volk van zooveel gewicht is, is het begrijpelijk, dat velen de handen ineenslaan, als het de bewerking der rijstvelden geldt. Het communaal bezit der dessa-gronden, op Oost-Java veelvuldig voorkomende, maakt zulk een samenwerking gemakkelijk, elders zoekt men vereeniging langs anderen weg. In Bali bestaan te dezen opzichte vereenigingen van belanghebbenden, die in den aard van hun optreden veel hebben van onze polderbesturen; in de Minahassa werken de verschillende sawah-eigenaars gemeenschappelijken arbeid weer op andere wijze in de hand. En, — waar het Gouvernement helpend kan optreden door het tot stand brengen van irrigatie-werken, wordt dit niet nagelaten. De rijstcultuur geeft ook door de groote verscheidenheid in haren bouw „eene onbeschrijfelijke schoonheid aan het Javaansche „landschap. Hier overdekt eene reeks van kleine meeren, die „slechts door dammen gescheiden zijn, een groot deel van de „vallei; ginds aan den horizon waait de wind over den met „goudgele aren bedekten akker en buigt de gevulde pluimen be„vallig neder; iets verder is de plant in het tijdperk der bevruch„ting, en verheffen de halmen zich fier omhoog, naarmate van „de soort met zilverwitte, roode, gele en zwarte verven prijken, „of bedekt nog slechts een groen waas den bodem; en overal „tot hoog op de bergen, waar terras boven terras zich verheft, „herhaalt zich hetzelfde schouwspel, terwijl het water, dat door „de openingen in de dammen naar beneden stroomt, tallooze „watervallen vormt en zich in beekjes vereenigt om ten slotte „de naastbijzijnde rivier op te zoeken." (v. d. Lith).

Thans gaan wij over tot de cultuur der suiker, die ook in de heete zone wordt geteeld.

Suikercultuur.

Het suikerriet is een gewas, dat al van overlang bekend is geweest; zoowel de Grieken en Romeinen kenden het evenzeer, als de bewoners van Indië tijdens de komst onzer voorouders. In Europa heeft men in Spanje en Sicilië beproefd de suiker in cultuur te brengen, zonder groot succes evenwel. In onze Oost wordt op Java veel suiker geteeld: op de wereldmarkt wordt de productie van rietsuiker van Java alleen overtroffen door die van Cuba.

Het suikerriet is een grasgewas met gelede stengels, waarin het sap gevonden wordt, waarom het eigenlijk te doen is. Het gewas, dat in zijn bloeiwijze lange pluimen vertoont en hierin veel op het vaderlandsche riet gelijkt, kan van 2,5 tot 4 M. lang worden. Op Java zijn er vele soorten van suikerriet, bijna niet te tellen. Soms wordt door de Javanen op hunne erven op kleine schaal dit gewas aangeplant. Zij brengen het meermalen op hunne markten, waar menig liefhebber zich van stukken voorziet, om de suiker door kauwen te genieten. In 't groot wordt het op daarvoor bestemde velden aangeplant. Eerst worden deze met de ploeg bewerkt; eene afwateringssloot wordt er omheen gegraven, het veld in vakken verdeeld, door goten gescheiden. Deze goten op 3, soms op 6 voet afstands van elkaar, zijn de plaatsen, waar de stekken in plantkuilen worden geplaatst. Natuurlijk, dat men, om de ontwikkeling te bevorderen, voor een open bodem en bevloeiing bij droogte moet zorgen, terwijl de vrees voor vernieling door wilde zwijnen of het dorpsvee, alsook voor verbranden (dit laatste vooral bij het rijp worden) niet geringe moeite aan den planter bezorgen.

In lage gewesten heeft het riet 10 à 12 maand, in hoogere tot 18 maand noodig om rijp te worden. Is het riet rijp, d. w. z. heeft het zijn hoogste suikergehalte bereikt, dan wordt het geoogst, en begint voor den suikerfabrikant de „campagne". De oogst vangt gewoonlijk tegen Juni aan en duurt tot September; somwijlen nog tot later. Het is voor den fabrikant van het hoogste belang, zoo spoedig mogelijk het riet te verwerken; als het lang moest blijven liggen, en aan de lucht, de zon en den regen blootgesteld worden, zou de qualiteit van het sap sterk achteruitgaan. Het riet wordt met een hak- of snijmes, stok voor stok, afgesneden; de topeinden geven de stekken;

de stokken, die de suiker bevatten, worden naar de fabriek getransporteerd. Een goed suikerrietveld levert per bouw (= 7096 M²) ongeveer 800 pikol (1 pikol = 61¾ K. G.). Er zijn natuurlijk velden, die meer, soms wel het dubbele, andere, die minder opleveren: een fabrikant kan evenwel tevreden zijn met gemiddeld bovengenoemde productie.

De bereiding van de suiker is in den laatsten tijd door toepassing van verbeterde machines en door gebruikmaking van de lessen der scheikunde enorm verbeterd. In vroeger tijd waren het veelal Chineezen, die zich met de bereiding inlieten. In eenvoudige loodsen werd het riet tusschen verticale houten walsen of steenen cylinders geperst, die door buffels, soms door menschen in beweging gebracht werden. Thans gaat dit alles met horizontale ijzeren cylinders, door stoom gedreven. Het uitgeperste sap werd in een bak opgevangen, daarna voegde men kalk toe, ten einde verzuring te voorkomen en vrije zuren en andere nadeelig werkende stoffen te binden. Het vuil, dat zich bij het verkoken aan de oppervlakte verzamelde, werd afgeschuimd. Vervolgens werd het sap, in ijzeren pannen overgebracht en tot de helft verkookt. Na nogmaals te zijn overgedaan in andere pannen en opnieuw aan koking onderworpen te zijn, deed men de lijvige massa ten slotte in potten, ten einde ze met eene dunne laag brei van klei te kunnen bedekken. Daarna werden deze potten geplaatst op eene vloer met goten, waar ten gevolge van den druk in de potten de stroop er uitlekte. De massa werd na het eindigen van het strooplekken gedroogd, en al of niet tot poeder gestampt. Dan was de ruwe suiker tot aflevering in krandjangs of kanasters gereed. Thans verwerken de groote fabrieken de gezuiverde sappen slechts in luchtledige pannen, en heeft het kleien weinig meer plaats, daar de turbines of centrifuges sneller en afdoender tot het doel leiden. Is de campagne afgeloopen, die ook door de verwerking van stroop tot December aanhoudt, dan is er door het onafgebroken werk in de fabriek zooveel te repareeren, dat de overschietende maanden ver van rustig voor den fabrikant zijn.

Het is bekend, dat de rietsuiker, bijzonder in de laatste jaren een zeer grooten concurrent in de beetwortelsuiker heeft verkregen. Moge hierdoor verklaard worden, dat de suikerproductie voor de maatschappij onmisbaar is, de opmerking mag bovendien gemaakt, dat de ontzaggelijke afzet van bietsuiker voor den rietsuikerfabrikant eene moeilijke concurrentie is geworden,

en dit te meer, daar de bietsuiker door allerlei bepalingen voor fabricatie en handel in veel gunstiger toestand verkeeren kon. Reeds in 1605 was van den beetwortel al bekend, dat hij eene behoorlijke hoeveelheid suiker bevatte, en begon men hem reeds met het doel, er suiker van te bereiden, te verbouwen. Sinds Napoleon, die, om van Engeland onafhankelijk te zijn, door het Continentaal Stelsel den import der koloniale producten weerde, den aanplant op groote schaal gelastte, werd het voor de beetwortelfabrikanten een goede tijd. In bijna alle landen van Europa begon men zich toen op den verbouw van den beetwortel toe te leggen. Duitschland staat nog bovenaan in productie; Nederland telt thans 32 fabrieken met eene productie van ± 20 millioen kilo. Toch staat de biet in absoluut suikergehalte onder het riet, en het is deze omstandigheid, die de rietsuikerfabrikanten op de meerdere voortreffelijkheid van hunne grondstof deed insluimeren. Daarbij mag niet vergeten worden, dat sinds het cultuurstelsel in Indië werd ingevoerd, het Gouvernement door contracten met fabrikanten voor dezen den aanplant en de verwerking van het riet zeer vergemakkelijkte door het geven van voorschotten als anderszins.

Daardoor toch werden gronden in exploitatie gegeven, en werd de bevolking op allerlei wijzen gebruikt, om tegen vaste prijzen het riet aan te planten en aan de fabriek af te leveren. Sinds 1847 is gaandeweg in de voorwaarden, waarop de gedwongen suikercultuur werd gedreven, verandering gekomen: in dat jaar toch hield het geven van voorschotten tot oprichting van fabrieken op. Later braken ten gunste van de bevolking al meer liberale maatregelen baan, die hun hoogtepunt hebben bereikt in de Wet van 20 Juli 1870. Daarbij werd de gedwongen Gouvernements-cultuur ten doode opgeschreven, en met name werd voor de suikercultuur bepaald, dat te rekenen van 1878, geleidelijk de gronden voor den aanplant der suiker zouden worden ingekrompen, zoodat in 1890 het laatste contract kwam te vervallen. Sinds dit jaar is dus de suikercultuur eene vrije cultuur geworden. Het Gouvernement, dat vroeger, toen de suiker tegen vaste prijzen moest afgeleverd worden, eene niet onaanzienlijke bate uit de cultuur trok, heeft natuurlijk deze directe baten moeten derven, want de cijns, door de fabrieken verschuldigd, bracht bij lange na zooveel niet op, doch de toestanden werden voor de bevolking gunstiger. Voor de fabrikanten kwam het evenwel neer op dubbele inspanning, om niet verdrongen te worden van de markt door de bietsuiker, die beschermd als zij steeds bleef, met invoer- noch uitvoerrechten te maken had. De strijd der vrij geworden industrie heeft evenwel de fabrikanten tot inspanning van krachten gebracht. Men heeft terecht begrepen, dat de bevoorrechting van hooger hand tot sleur uitlokt, en sleur werkt verderfelijk op elke ontwikkeling. De hulp der chemie is ingeroepen; de mechanica is in dienst gesteld en, met vrucht. Tegenwoordig levert Java per eenheid gronds het dubbele van voor 20 à 30 jaren geleden, terwijl de kostende prijs gedaald is. En, al moge de suikerindustrte door den geweldigen crisis van 1884 voor menigen fabrikant zeer nadeelig zijn geweest, al blijft de sedert 1887 opgemerkte serch-ziekte tot waakzaamheid aansporen, nog steeds is de suikerindustrie een der belangrijkste cultures, die Indië kent.

Indigo-cultuur.

Wij gaan thans over tot de indigo, ook in de heete zone geteeld. De indigo, in de Vorstenlanden veel aangekweekt, is een heester, die ongeveer 1½ M hoog wordt. Zij heeft kleine, blauwachtige blaadjes, die de bekende blauwe verfstof leveren. De indigo wordt door zaden of stekken voortgeplant. De stekken worden in rijen naast elkaar gezet, en zijn na ongeveer 4 maanden geschikt voor den oogst. Voor een voortplanting door zaden worden deze gewoonlijk op kweekbedden, die men kunstmatig onder water kan zetten, tot ontwikkeling gebracht. Eene goede drainage van den grond is dan noodzakelijk. De gronden, voor de indigo-cultuur gebruikt, dienen af en toe gemest te worden, daar de plant veel kracht uit den grond haalt. Wenschelijk is het bovendien, zoowel voor deze, als voor elke andere cultuur, (behalve voor de rijstcultuur op sawahs), dat een akker niet altijd voor hetzelfde product wordt gebruikt, maar bij afwisseling ook voor andere cultuur wordt gebezigd. Zijn de bladeren van de indigoplant rijp, zooals men het noemt, dan worden de planten afgesneden, naar de fabriek gebracht, waar zij met water tot gisting in een bak, fermenteer-bak genoemd, wordt gedaan. Daarna komt het vocht in een zg. klopbak, die in beweging wordt gehouden. Het bezinksel levert dan de kleurstof, die men in koekjesvorm laat drogen, om dan verzonden te worden.

De Oostindische Compagnie sloot in 1743 reeds een contract met den vorst van Mataram voor de cultuur van indigo. Sinds is zij eene cultuur gebleven, die onder leiding van het Gouvernement zich heeft ontwikkeld, vooral sinds de invoering van het cultuurstelsel.

De bevolking evenwel werd niet weinig door de verplichte cultuur gedrukt, zoodat men haar in 1865 vrij heeft gemaakt.

Tabakscultuur.

De laatste cultuur der heete zone, die wij noemden, is de tabak. Wel wordt de tabak op meerdere hoogte geteeld dan 600 M., de grens der heete zone, doch die der lagere gronden is de beste. Het meest geschikt voor deze cultuur is zandige kleigrond met veel humus; op zwaren klei- en lossen zandgrond

wil de tabak niet. Het is van belang, dat men op de velden, voor de teelt van tabak geschikt, het water meester is.

Tegen het einde van den regentijd begint men de kweekbeddingen aan te leggen. Na 6 of 8 weken kan men het jonge gewas overplanten en na 3 of 4 maanden is de tabak rijp voor den oogst. Is dit het geval, dan gaan de bladeren hangen en het bladweefsel tusschen de nerven wordt oneffen, „ruim", zooals men zegt. De bladen, met voorzichtigheid van de plant ontdaan, mogen niet vochtig zijn en moeten bij het vervoeren zorgvuldig voor kneuzen worden behoed. Aan een lus in den stengel of in draagmanden brengt men haar naar de droogschuren. Hier wordt ze langzaam gedroogd en daarna gesorteerd. Dan vindt het gewichtigste proces plaats, het fermenteeren. Smaak, kleur, glans en brandbaarheid hangen van goed fermenteeren af; vandaar, dat voortdurende temperatuursopname en wendingen noodig zijn, en nauwlettend toezicht hierbij een gebiedende eisch is. Na nogmaals gesorteerd te zijn, wordt de tabak in balen van 75 à 100 K. G. in matten verpakt en zoo schielijk mogelijk verzonden. Lang ongebruikt liggen in het Indische klimaat is niet gewenscht.

De tabak is eene plant, afkomstig uit Amerika. Vandaar werd zij in de 16de eeuw in Europa ingevoerd; omstreeks 1600 trachtten de Portugeezen haar op Java in cultuur te brengen, Evenmin als de indigo is de cultuur der tabak in Indië bij de inlanders populair geweest; daarvoor eischte zij te veel zorg. Door Gouv.-Gener. Van den Bosch werd zij ook binnen den kring der Gouvernements-cultures getrokken, doch in 1864 is zij vrij gemaakt. De inlanders planten haar voor eigen gebruik of voordeel veel aan, hetzij als tweede gewas op sawahs, hetzij als eerste gewas op tëgals en woeste gronden. Op Oost-Java wordt zij vooral in de residentiën Bezoeki en Probolinggo aangekweekt. Sinds 1862 heeft de cultuur in Deli eene groote beteekenis gaan krijgen. De sultan van dit rijk maakte het enkelen ondernemers, die van de superieure qualiteit der door inlanders geteelde tabak kennis hadden genomen, gemakkelijk, gronden in zijn gebied te koopen. Dit lokte anderen uit en sedert zijn in dit gewest benevens in de zuidelijker gelegen gewesten Langkat en Serdang tal van ondernemingen onstaan, waar de tabak bij groote hoeveelheden wordt gecultiveerd. Nog steeds trekt het product uit deze streken de aandacht der tabakshandeldars, die, ofschoon niet allen even goede winsten maken, voor hunne tabak eene goede markt vinden.

Allerlei nationaliteilen zijn op de plantages in Deli werkzaam: Maleiers bewijzen diensten als schuitenvoerders, boschkappers en schurenbouwers; Battaks doen dienst bij den boschkap, het bouwen van huizen en als losse werklieden; Javanen worden gezocht voor het maken van wegen en waterleidingen of voor den aanplant van jong bosch; Klingaleezen dragen zorg voor het vee of zijn als karrevoerders op hunne plaats.

Doch onmisbaar zijn de Chineezen, die door hun berekenenden aard en hunne noeste vlijt en zorg juist de geschikte werkkrachten voor deze cultuur vormen. Zij werken op contract, staan ten getale van ongeveer 36 onder één opzichter, een landgenoot, die hen heeft geëngageerd. Zulke ploegen of kongsi's worden bepaald naar het aantal onbeschadigde planten, dat zij afleveren. Een drietal kongsi's staat onder een Europeesch assistent, die natuurlijk op de onderdeelen zijn controle uitoefent. De assistenten staan weer onder een administrateur, die verantwoordelijk is voor het geheel. Niet minder dan ongeveer 55000 Chineezen zijn op de tabaksonderenmingen der residentie Sumatra's Oostkust werkzaam. Het moet erkend worden, dat de Deli-maatschappij, daarin gevolgd door andere maatschappijen, goede zorg voor hare werklieden heeft. Op de velden bevinden zich voor huisvesting schuren, waarin een 18-tal Chineezen verblijf houden. Voorts vindt men ruime, flinke localiteiten voor ziekenloodsen, waar een Europeesch dokter en Europeesch personeel werkzaam is gesteld. De gemeenschappelijke maatschappijen hebben uit particuliere krachten een emigranten-asyl opgericht voor de niet geringe som van *f* 325000.— Dientengevolge blijven thans vele Chineezen na afloop van hun contract daar ter plaatse. Voorts is er te Penang een herstellingsoord, dat ook zijne goede diensten bewijst. Al deze zaken, ofschoon door de ondernemers grootendeels in hun eigen belang op touw gezet, getuigen toch zeker ook van energie en humaniteit.

Het verwondert dan zeker ook niet, als men] verneemt, hoe dit deel van Sumatra's Oostkust sedert de vestiging dezer ondernemingen tot groote ontwikkeling gekomen is.

Medan, de hoofdplaats, bewijst het bovendien op voldoende wijze,

Wij gaan thans over tot de tweede zone, die zich van 650 M.—1500 M. uitstrekt, en de gematigde zone genoemd zou kunnen worden. Doordien de jaartemperatuur, die in de heete zone nog van 27° tot 24° C. is, hier vermindert van 24°—19° C. en het er veel minder vochtig is dan in de heete zone, is het voor Europeanen hier dan ook veel gezonder. De flora heeft ook een gansch ander karakter: geen mangrove-woud of wouden van waaier-palmen; geen accacia- of djati-wouden; geen rijst-, suikerriet- of tabaksvelden meer, maar nog wel groote boomtypen o. a. de reusachtige rasamala's vooral op West-Java. Wel vindt men hier palmen, die den bekenden palmwijn leveren; ook maïs in plaats van rijst. En van de cultuurproducten enkel koffie en thee.

Bij deze beide culturen staan wij stil.

Koffiecultuur.

De koffieheester is eene plant van 3 tot 6 M., soms zelfs van 10 M. hoogte. Het schijnt, dat zij oorspronkelijk uit Ethiopië afkomstig is en vandaar naar Perzië en Arabië is

overgebracht. De witte bloesems, die in bundels of kransen van 4—16 stuks in de oksels der bladeren voorkomen, springen in één nacht open en bloeien één, hoogstens twee etmalen. Driemalen 's jaars kan in een koffietuin het bloeien worden waargenomen, hetgeen evenwel geleidelijk ineenloopt, omdat eenzelfde heester, zoowel knoppen en bloesems, als vruchten vertoont. De bloesem, tot vrucht ontwikkeld, is eerst groen, en doorloopt achtereenvolgens de volgende kleuren: wit, geel, geelrood tot donker-karmijn of violet toe. Heeft ze deze laatste tint, dan is de vrucht volkomen rijp, hetgeen na een tijd van 7 tot 12 maand plaats heeft; bij de minste beweging aan den heester, valt zij van zelf af. Onder de vleezige buitenschil der rijpe vrucht bevindt zich eene slijmachtige, gomachtige massa, die zorgvuldig verwijderd moet worden, waardoor de steenvrucht te voorschijn komt. Deze bevat twee steenen, elk waarvan één zaadkorrel bevat, (de ons bekende koffieboon) die aan eene zijde een gebogen vorm heeft, en aan de andere zijde plat van vorm is. De zaden zijn met een doorzichtig vlies bedekt.

De koffieheester kan door zaaiing verkregen worden. Op kweekbeddingen laat men de plantjes van 9—12 mnd. ontwikkelen. Bloeien ze somtijds reeds in het 2e jaar, liever ziet men het, dat zij in het 4e jaar bloesem beginnen te vertoonen. Gewoonlijk bereikt de heester een gemiddelden ouderdom van 20—30 jaar.

De koffiepluk moet met groote omzichtigheid geschieden, omdat, gelijk reeds werd opgemerkt, de vrucht gemakkelijk afvalt en er dus door ruwe behandeling veel verloren gaat. Elke boom levert gemiddeld jaarlijks 1/4 kilo boonen. Natuurlijk, dat eene meer of minder gunstige weersgesteldheid veel invloed op de opbrengst uitoefent. Na den pluk wordt de koffie op hoopen gelegd of in manden bewaard, ten einde de vleezige omhulsels door broeiing te doen bersten. Daarna wordt zij gedroogd, waartoe men veelal gemetselde bakken bezigt. Hierbij is veel toezicht noodig. Na de ontbolstering wordt zij verzonden in jute-zakken, die elk ongeveer een pikol (= 61.76 K. G.) inhouden. In de Gouvernements-pakhuizen opgeslagen, wordt zij daar òf naar het Moederland verzonden, òf naar Batavia of Padang, om daar te worden geveild.

De cultuur der koffie heeft sinds 1876 veel te kampen tegen de gevreesde bladziekte, die veel planten doet versterven en meermalen de resultaten der productie in gevaar brengt.

Ofschoon de koffie, gelijk reeds gezegd werd, in de gematigde zone wordt geteeld, dus op vrij aanzienlijke hoogte, is de Liberia-koffie een soort, die ook op lagere landen welig tiert.

De koffie-cultuur is de eenige overgebleven loot van het Cultuurstelsel. Ofschoon wij elders op onze verschillende koloniale stelsels terugkomen, moge hier, nu wij over de onderscheiden cultures handelen, een enkel woord aan den gedwongen arbeid tegenover den vrijen arbeid gewijd worden.

Als wij van de verhoudingen kennis nemen, waaronder de bevolking op Java, doch ook elders in den Archipel, waar ons Gouvernement het bestuur direct voert, leeft, en deze verhoudingen vergelijkt met die van een 100 jaar, ja zelfs met die van 50 jaren geleden, dan springt zoo duidelijk in het oog, de doorwerking van een gezonder, vrijzinniger regeeringssysteem, dat wij ons daarover niet anders dan hartelijk verblijden kunnen. Zeker zijn er nog veel verhoudingen, die verbeterd kunnen worden, veel wanbegrippen moeten nog worden opgeruimd, belemmeringen worden weggenomen, druk moet worden verminderd, maatregelen getroffen, waardoor het vrije, natuurlijke leven tot krachtiger openbaring kan komen; dat alles is nog te wenschen, maar erkend zal het worden, dat onze Regeering, voorgelicht door het advies van humane, zaakkundige mannen van goeden wille is om in de vrijzinnige richting voort te gaan en den Javaan, den inlander, in de eerste plaats te verzekeren van de vruchten van zijn eigen arbeid.

Wat heeft men niet jaren lang bijv. een wanbegrip als dit onderhouden: *„De Javaan werkt niet, tenzij daartoe gedwongen!"* Wat heeft de ondervinding evenwel geleerd? Dat de Javaan even gaarne werkt als ieder ander, maar dat hij dan ook niet belemmerd moet worden en de vruchten van zijn arbeid zelf dient te plukken. Het kan niet in ons plan liggen, hier tal van aanhalingen bij te brengen, die dit zouden bewijzen. Zij, die voor 40 jaren, toen van vrijen arbeid nog bijna geen sprake was, voor dit beginsel gestreden hebben, hebben, getoond goed te hebben gezien. Wat heeft de geschiedenis van den aanleg der spoorwegen op Java geleerd? De brochure van den ingenieur de Bordes, die de leiding en het opzicht had bij den aanleg van den spoorweg Semarang-Vorstenlanden zou het kunnen toelichten, voor wie nog overtuigd moest worden, dat zulk eene kolossale onderneming, waar een 8000-tal Javanen, zonder eenige inmenging van het Gouvernement, hebben gearbeid, uitstekend tot stand is kunnen komen. De kinacultuur, de eerste cultuur, waar het beginsel van vrijen arbeid door den leider dezer cultuur sinds 1864, is toegepast, bewijst hetzelfde. Zoo zouden wij kunnen voortgaan en wijzen willen op wat bijv. de Heer Holle al in 1868 publiceerde over zijne theeonderneming Waspada; doch genoeg. Thans is dit beginsel genoegzaam overal aangenomen, omdat men het als goed heeft moeten erkennen en de uitkomsten zijn ook voor het Gouvernement niet anders dan gunstig geweest. Dat nl. was voor velen, die het beginsel wel zouden aandurven, nog een groot struikelblok: men zag er tegen op, omdat de aanvaarding van het beginsel met zich zou brengen eene derving van inkomsten. Wat is evenwel het gevolg gebleken te zijn? Dat het weerstandsvermogen van het volk grooter werd, en voor de baten, die den gedwongen arbeid opleverde, komt hoe-

langer hoe volledíger een belastingstelsel in de plaats, dat directe heffing van den inlander beoogt.

Door doeltreffende maatregelen weet de Regeering thans meer dán vroeger zorg te dragen, dat het geld, dat de inlander verdient, zonder tusschenpersonen aan den rechten man komt. Door toezicht en voorschriften op de contracten, die landeigenaars of pachters van gronden met de bevolking, voorzoover zij zich tot werken aanbiedt, sluiten, zorgt de Regeering, dat deze met eerbiediging van de rechten der inlanders tot stand komen en gehandhaafd worden, terwijl anderzijds ook bepalingen, voor de belangen van den werkgever worden opgenomen.

Evenwel al deze verbeteringen zijn niet in eens aangebracht. De Regeering zou haar taak als opvoedster al zeer slecht opvatten, wanneer zij plotseling alle wijzigingen aanbracht, die zij wenschelijk keurde. Niet alleen moet zij er op bedacht zijn, de huishouding van den Staat te doen marcheeren, d. w. z. zij moet voor behoorlijke inkomsten zorgen, maar zij mag ook evenmin vergeten, dat een volk, hetwelk jaren achtereen onder verschillenden druk heeft gezucht, niet in eens, voor de vrijheid rijp wordt. Vrijheid van arbeid is eene plant, die niet op elken bodem kan tieren. Zij postuleert vrije burgers, die belang hebben bij hun inspanning. De Regeering zal daarin wijsheid hebben te betrachten en doet dit, wanneer zij de inlanders langzamerhand aan hunne rechten gewent en de Hoofden in hunne macht beperkt, wanneer zij de gemeenteinstellingen, waarbij het volk zich gelukkig gevoelt, handhaaft en beschermt; kortom als zij alle belemmeringen voor den bloei verstandig wegneemt. De landrente meer gelijk te maken aan Europeesche grondbelasting; den individuëelen eigendom te bevorderen; de heerendiensten in te krimpen, het verpachten der belastingen meer en meer af te schaffen, ziedaar! wat de Regeering gaandeweg tracht te verkrijgen, en wat haar zeker nog wel eenigen arbeid zal geven. Doch evenmin als het Cultuurstelsel in al zijn onderdeelen in eens van het regeeringsprogram is kunnen verdwijnen, en wij thans alleen in de gouvernements-koffiecultuur nog maar het laatste overblijfsel zien, waarvan wij ook wel binnen enkele jaren het einde mogen verwachten, evenmin is eene volledige uitvoering van alle onderdeelen van het regeeringsprogramma in eens tot stand te brengen.

Theecultuur.

Thans wijden wij onze aandacht aan de thee-cultuur.

De theestruik, als cultuurplant van 2 tot 3 voet hoog, groeit in het wild wel tot 20 voet, zoodat men haar dan eer een boom zou noemen. Zij geeft witte, welriekende bloesems, die uit de bladoksels ontspruiten, doch, aangezien niet de vrucht, maar wel de bladmassa hoofdzaak is, worden de vruchten, voor zoover men ze niet voor zaad behoeft, verwijderd. Een theetuin, ofschoon pas in het 3e of 4e jaar een oogst toelatende, is voor de omstreken een ware weldaad, daar zoowel mannen als vrouwen en kinderen hier arbeid vinden kunnen. Is de tijd voor den pluk der bladeren aangebroken, dan dient met groote zorg op de geschikte keuze der bladeren gelet te worden: de

jongste geven de fijnste thee. Van de twee jongste blaadjes verkrijgt men de Pecco, het daarop volgende blad geeft Souchon, het grofste blad geeft de Conggo en Boei. Eens of tweemaal per jaar, en wel in de overgangstijden der moessons (kentering) worden de heesters gesnoeid, ten einde de vorming van nieuw hout te dwingen; een 28 à 45 dagen na de snoeiing kan men weder oogsten. Het spreekt van zelf, dat de weersgesteldheid, de bodem en nog andere oorzaken grooten invloed hebben kunnen op den oogsttijd.

Is de pluk afgeloopen, dan worden de bladeren in de fabriek in ontvangst genomen; de pluksters storten haar voorraad in de daarvoor bestemde manden, en de bladeren worden nu op bamboeborden (tampirs) dunnetjes uitgespreid, om de lucht er op te laten inwerken. Zijn de bladeren op deze tampirs voldoende verflenst, dan worden zij onder de rolmachines gekneusd. Na andermaal op de tampirs aan de lucht blootgesteld te zijn, tot het proces van fermenteeren of oxydeeren is geëindigd, wordt de thee aan de werking der tropische zon blootgesteld of in drooginrichtingen gebracht, om dan te drogen. Voor het doen verflensen gebruikt men in den laatsten tijd ook wel houten bakken met een bamboe bodem, die boven elkaar geplaatst in eene met zink gedekte loods, het verflensen bespoedigen. Voor het oxydeeren, rollen en drogen zijn in den laatsten tijd ook veel veranderingen in de machines aangebracht.

De bereiding der thee vordert van den planter veel toezicht, kennis en studie, zal hij niet door onoordeelkundige behandeling zijn product in waarde zien dalen. Na de behandeling wordt de thee gesorteerd, daarna verpakt. Dit laatste geschiedt in met theelood bekleede kisten, die, na met stroopapier te zijn voorzien, ook nog wel met een vernis, uit copal en terpentijn bestaande, worden overdekt. Dat deze voorzorgen genomen worden tegen bederf door het vochtig worden of tegen het verliezen van aroma van het product, zal duidelijk zijn.

De Oostindische thee wordt in den laatsten tijd zeer gezocht, vooral ten gevolge van de zorg, die de planters aan hun product hebben besteed en de krachtdadige inspanning, die zij zich hebben getroost, om hunne cultuur eene goede toekomst te verzekeren. Moge menigeen Chineesche thee geuriger vinden, hoezeer dan ook flauwer dan de Oostindische thee, die sterk en

meer prikkelend is, men wete dienaangaande, dat de sterke geur, die de Chineesche thee bezit, grootendeels veroorzaakt wordt door bloemen, die, gedroogd, eerst met de thee vermengd en na eenigen tijd eruit verwijderd worden. Java bezit thans vele theeondernemingen, waarvan in de Preanger een vijftigtal. In het geheel worden jaarlijks ± 7 mill. halve K. G. geproduceerd. In de Preanger alleen wordt daardoor niet minder dan 1 millioen Gulden onder de bevolking gebracht; niet minder dan 10000 gezinnen vinden daar hun bestaan door die cultuur.

Wij betreden thans het terrein der koele zone, die zich van 1500—2500 M. uitstrekt. Deze is verreweg de kleinste der drie; zij omvat in oppervlakte nog niet $\frac{1}{100}$ van de gematigde zone, en omvat behalve het Diëng-plateau, het Tengger-gebergten het hoogland van den Idjen, enkel de berghellingen der vulkanen. De temperatuur daalt van 19°—13° C. Wolken, nevels en onweders zijn dagelijksche verschijnselen; alleen de benedenste deelen dezer zone zijn bewoond, terwijl van de cultures niet anders dan de kina kan worden gedreven. Het woud vertoont niet meer die verscheidenheid aan boomen; op Oost-Java zijn het hoofdzakelijk de casuarinen, die men er aantreft; palmen zijn uiterst zeldzaam.

Kina-cultuur.

Wij noemden de kina als de eenige cultuur in deze zone. Daarover nog een paar woorden. Indien ooit door de Regeering met eene cultuur geen geldelijk voordeel is bedoeld, dan is het met deze. Hier was bij het Gouvernement enkel de begeerte om voor de lijdende menschheid wat blijvends te doen, aan het woord. Wat toch is het geval? De bast van den boom was reeds lang bekend, de chinine te bevatten. In Zuid-Amerika werd de kinaboom gevonden, maar de ruwe wijze, waarop de Indianen er mee te werk gingen, deed voor totale uitroeiing vreezen. Dit heeft onze Regeering doen besluiten, Dr. Hasskarl in 1853 af te vaardigen tot het verzamelen van planten en zaadjes in het vaderland van den kinaboom. Na 1½ jarig verblijf kwam hij met zijne verzamelingen in Batavia aan, en Dr. Junghuhn werd met de leiding der cultuur belast, omdat Hasskarl wegens ziekte naar Europa moest. Tot 1864 toe bleef het bij proefnemingen, zoowel wat de keuze van de goede

soort der zaden, als de wijze van productief-maken van den bast betrof. Dr. Junghuhn, ofschoon werkzaam op allerlei wijze, slaagde niet; het zag er met al de groote verwachtingen slecht uit. In 1864 moest Dr. Junghuhn wegens ziekte naar Europa terug en de heer K. W. van Gorkom, toen controleur bij het Binnenlandsch Bestuur werd aangewezen zijn taak over te nemen. Genoemde heer heeft de voldoening mogen smaken de richting aan de cultuur te hebben gegeven, die haar tot ontwikkeling heeft geleid. Met traditiën brekende, heeft hij eene andere methode bij de planting gevolgd, en is na volhardende proefnemingen geslaagd met zijn arbeid. Het mag vermeld worden, dat bij deze cultuur (gelijk boven reeds werd opgemerkt) voor het eerst met arbeiders in vrijen arbeid werd gewerkt. Het Gouvernement heeft geen middel onbeproefd gelaten om deze cultuur te doen slagen, en dit is van geene geringe beteekenis, als men in het oog houdt, dat men 6 tot 8 jaar na de aanplanting pas over de resultaten kan oordeelen. En nu! langzamerhand is de opbrengst der kina-tuinen voor het Gouvernement eene niet te versmaden bron van inkomst geworden. Toen de Heer van Gorkom in 1875 zijn werkkring aan zijn opvolger kon overgeven, omdat de Regeering hem een uitgebreider werkkring, n.l. Hoofdinspecteur der cultures, toevertrouwde, kon hij met vertrouwen dien arbeid overlaten. Sinds een viertal jaren zijn de kinabastprijzen wegens overvloedige productie voorbeeldeloos gedaald, zoodat er van winst nauwelijks meer sprake kan zijn.

Op eenigen afstand gezien is eene kina-aanplanting alreede te herkennen aan de eigenaardige kleurenmengelingen, die de licht beweegbare, lancetvormige bladeren veroorzaken. Bloeien de boomen, waaronder exemplaren van 20 tot 25 M. hoogte voorkomen, dan geven de rose-witte bloesems een fijnen, doordringenden geur, die aan onze sering herinnert. Ieder weet, dat het om den bast des booms te doen is, die men op verschillende wijzen tracht te verkrijgen, als door rooien, kappen-op-stomp, repen snijden, schrapen, enz. Aan de zuidelijke helling van den Tangkoeban Prahoe in de Preanger werden mede de eerste tuinen aangelegd, die te Lembang en te Nagrak. In den eersten der twee is het graf van Dr. Junghuhn, waarop eene eenvoudige zuil zijne nagedachtenis eert. De overige gouvernements-kina-tuinen, uitsluitend in de

Preanger, worden op de zuidelijker bergen dezer residentie aangetroffen.

Op het voorbeeld van onze Regeering begon men in Engelsch-Indië ook kina-aanplantingen aan te leggen, terwijl Amerika ook in de productie een aandeel nam.

De voornaamste markt voor de kina is Amsterdam, waar de productie der op Java geteelde kina bijna uitsluitend aan de markt komt. Het blijkt op den duur, dat de Java-bast verreweg in de meerderheid is, zoowel wat quantiteit als qualiteit betreft. De Engelsch-Indische plantsoenen staan bij die van Java ver achter.

Bij geen enkelen tak van landbouw is het nut der scheikunde, waardoor men het kinine-gehalte alleen bepalen kan, zoo schitterend uitgekomen als bij de kina. In ons land zijn te Haarlem en den Haag bureau's voor scheikundig onderzoek, waar de particuliere planters hun aan de markt te brengen product laten onderzoeken. De gouvernements-basten worden in Indië door den scheikundige der gouvernements-onderneming geänalyseerd.

Ofschoon wij nu nog volledigheidshalve van de vierde zone, de koude n.l., die zich boven 2500 M. uitstrekt, zouden moeten gewagen, is die voor ons doel het minst van gewicht, omdat daar geen landbouw meer kan gedreven worden. De temperatuur daalt hier van 13° tot 8° C.; somtijds neemt men in heldere nachten een ijskorst op het water waar. De flora dezer zone is dan ook bij lange na niet wat die der overige zonen is. Palmen ontbreken geheel; alleen treft men boomen aan, die niet hooger dan uiterlijk 10 M. worden. De plantengroei komt het meest overeen met de alpenflora der gematigde luchtstreken.

Aardrijkskundige leerstof: *De plantengordels. — Hoog en laag. Vulkanen. —*

De Karbouw.

DE KARBOUW. — ANDERE HUISDIEREN. — OPVOEDING EN ONDERWIJS DER JEUGD. — A. MOHAMMEDAANSCH ONDERWIJS. — B. GOUVERNEMENTS-ONDERWIJS. — OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS. — TOEZICHT ONDERWIJS. — C. BIJZONDER ONDERWIJS. — D. BIJZONDER ONDERWIJS VOOR MET INL. GELIJKGESTELDEN.

De karbouw.

De karbouw of buffel noodigt ons uit, onze aandacht in de eerste plaats te wijden aan den veestapel der inlanders. Hierbij willen wij ons thans bepalen en vangen daartoe aan met den buffel, het voor de Javanen althans onmisbare huisdier.

De buffel (karbouw, karbau, karbo, Balin. kabo) is uit Hindostan op Java ingevoerd en behoort tot de tamme rundersoorten. Voor de rijstcultuur is hij onmisbaar bij het ploegen en eggen; terwijl hij als trekdier voor inlandsche vrachtkarren (pedati's) niet minder veelvuldig gebruikt wordt. Hij heeft een log, zwaar lichaam en is het meest in zijn element, als hij af en toe zich in modderachtige poelen wentelen kan. Uren lang kan hij daarin vertoeven, wentelt zich daarin om en om, en, verlaat hij den poel, met modder bedekt,, dan zal deze hem, als een harnas beschermen, zoowel des nachts voor de steken der insecten, als des daags voor de zonnestralen. De gewone kleur van den karbouw is donker-grauw, min of meer blauwachtig-zwart. Witte buffels, albino's, treft men ook aan; deze hebben dan, evenals alle albino's onder de dieren roode oogen. Over het algemeen zijn de buffels dun behaard, vooral de witte; somtijds hebben zij op den kop een haarbosje. De horens dezer dieren zijn buitengewoon lang en staan eigenaardig naar achteren. Hun breede snuit doet eveneens het onderscheid met onze runderen in het oog vallen. Het vleesch der donker ge-

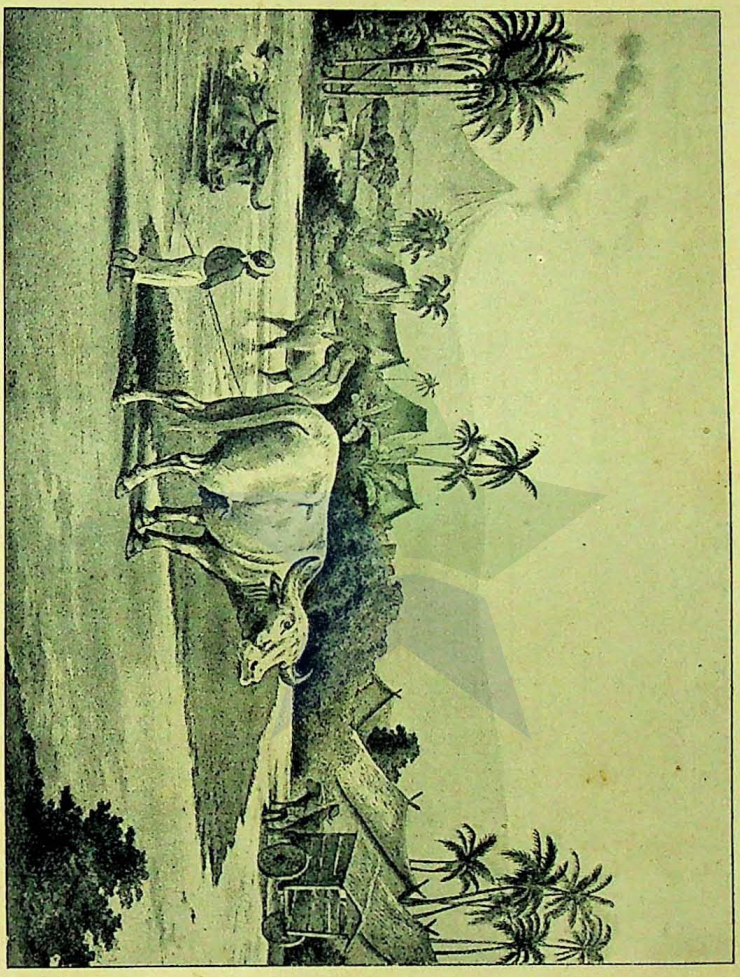

Karbau. De buffel. Kèbo.

kleurde buffels wordt door inlanders bij feestelijke gelegenheden met smaak gegeten, hier en daar zelfs gezocht. Dat der witte buffels eet men niet, omdat men vreest, dat het gebruik huidziekten te weeg brengt. In groote hoofdplaatsen dient het buffelvleesch voor slachtvee. Van de huid wordt leder vervaardigd; van de horens maakt men knoopen. Op Java berekent men het aantal buffels op ten naastebij 2½ millioen.

De buffel is de vriend van den Javaanschen landbouwer. De kleine jongens leeren reeds vroeg met hem omgaan. Zij brengen hem buiten de dessa naar den modderpoel; met een zwiependen bamboe op zijn breede schoften leunende, leiden zij hem naar het rijstveld of brengen hem des avonds naar de kraal of buffelstal; zij gaan met hem om als hun speelkameraad, en het is merkwaardig, dat deze forsche dieren, gedwee als zij zijn onder de leiding zelfs van Javaansche jongens, die hem met een stokje van achteren voldoende besturen kunnen, voor Europeanen bevreesd zijn. Met moeite zou een Europeaan er in slagen, een karbouw als trekdier te gebruiken.

Andere huisdieren.

Na aan den buffel verwant is de sapi, het eigenlijke rund, dat op Oost-Java en Madoera, vooral op zandgronden als trekdier gebezigd wordt, ofschoon het wat krachten betreft, ver bij den karbouw achterstaat. De sapi's gelijken veel meer dan de buffels op onze koeien. In de bergachtige streken van Java, vooral in de Preanger komen de runderen veel in wilden staat voor. Zij heeten dan bantengs, en meermalen hebben zij dan aanvallen van tijgers te weerstaan, waarbij lang niet altijd de laatstgenoemde overwinnaars blijven.

Tot de gefokte dieren behooren verder de geiten, die men in bijna alle dorpen aantreft. Hun vleesch wordt gegeten, en voor de zuivelbereiding der inlanders, niet der Europeanen, doen zij eenigen dienst. Varkens zijn door den Islam verboden; vandaar dat men ze weinig zal aantreffen. Alleen, waar veel Chineezen wonen, zal men ze kunnen vinden. Op wilde zwijnen, die vernielzuchtig zijn en aan de te veld staande gewassen vooral veel kwaad berokkenen, wordt veel jacht gemaakt.

Dan treft men op Java veel paarden aan, lang evenwel niet zoo veelvuldig in gebruik als de bovengenoemde buffels.

Vele paardensoorten zijn ingevoerd: men heeft er van Perzisch, Tartaarsch, Savoeneesch en Soembaneesch ras. Men gebruikt ze bijna uitsluitend als rij- en lastdieren. Voor kleine, niet te zware rijtuigen zijn zij wel te gebruiken, ofschoon bij een eenigszins langen tocht een vierspan spoedig noodig wordt geacht. Het algemeen verbreide rijtuigje, de karpeer, (d. w. z. kar op veeren), wordt door een paard getrokken. (Zie plaat 7). Ofschoon de inlanders ook wel paardenvleesch eten, is het slachten van paarden met dit doel verboden.

Tot de huisdieren behooren voorts nog katten, kippen en honden. De katten zijn kleiner dan bij ons; kippen zijn zeer algemeen; op elk erf worden zij gevonden. De honden worden voor de jacht gebruikt, doch doen ook wel als waakhonden dienst. Op Java is een hond een niet zoo algemeen bemind dier als ten onzent; hij loopt meer verwilderd rond, is ook minder tam dan bij ons, en vreemd is het dan ook niet, dat de Europeanen weinig met zulke dieren op hebben. Op Bali is het aantal honden bijzonder groot. De Balineezen hebben groote vrees om zulke dieren, hoe onoogelijk ze met hunne lange, verwilderde haren ook zijn, te dooden. Met hun geloof in de zielsverhuizing hangt deze vrees samen. De ziel van een bloedverwant zou na zijn dood wel in een hond kunnen opgenomen zijn; met zulk een dier dus te dooden, zou men dan mogelijk dien bloedverwant schaden, en getroost zich daarom liever den last dezer bepaald walgelijke beesten, die in de Balineesche dorpen bij groote getalen rondzwerven.

Breiden wij onzen blik over de fauna uit, en bezien wij wat Indië omtrent het dierenrijk te vermelden geeft, dan zouden wij te wijdloopig worden. Bovendien geeft elk Aardrijkskundig werk daarvan het noodige. Wij volstaan derhalve met de enkele mededeeling, dat de Engelsche natuuronderzoeker Wallace op dit terrein nog steeds de beste gids is. Gelijk bekend, heeft hij de fauna der aarde in 6 groote Rijken verdeeld. Insulinde behoort tot en met de groep van Celebes en Bali tot het Indo-Maleische gebied, in het stelsel van Wallace een onderdeel uitmakende van het Oriëntale gebied. Het Oosten van den Archipel maakt een onderdeel uit van het Australische Rijk en wel het Austro-Maleische gebied.

Opvoeding en onderwijs der jeugd.

Wij willen thans den blik werpen op de kinderen van inlanders [1]). Reeds hebben wij zooeven een oogenblik onze aandacht gewijd aan hetgeen de jongens met hunne karbouwen uithalen. Wij zouden nu over de wijze, waarop zij hun tijd besteden, kunnen handelen, en denken dan aan hunne spelen. De Javaansche jeugd is evenals elke andere, dol op het spel. Knikkeren geschiedt misschien volgens andere wetten, doch in hoofdzaak als hier te lande; tollen, vliegers oplaten, raadsels opgeven, zijn kinderspelen, die overal gedaan worden. Nog tal van andere spelen zijn er. Behendigheid en vlugheid van beweging vervullen daarbij de grootste rol en, natuurkinderen, als zij zijn, geven zij zich, zoolang zij nog in den leeftijd zijn, die daarvoor bestemd heeten kan, met hartstochtelijkheid daaraan over. Al de eigenaardigheden van het obag-spel, het toedjon-, het tjiraq-woq-, het tjoe-, het gateng-, het koewoeq-an-spel na te gaan, kan door u niet begeerd worden. Wij willen liever uwe aandacht vragen voor het onderwijs, dat men aan de inlandsche jeugd verschaft.

Het heeft lang geduurd, voor onze Regeering de taak op zich nam, het onderwijs voor de jeugd tot hare zorg te maken. Eensdeels kwam dit voort uit de overweging, dat de Regeering zich met de huishoudelijke aangelegenheden der inlanders niet wilde bemoeien, anderdeels was de zuinigheid ook aan het woord. In 1849 evenwel is de Regeering begonnen met een cijfer van *f* 25000 uit te trekken; thans geeft het ruim 1 millioen Gulden 's jaars aan kosten voor het onderwijs aan inlanders uit. Voorwaar! een belangrijke vooruitgang, wel blijk gevende van het streven der Regeering, om haar taak als opvoedster te vervullen. Nu zijn er wel wenschen uit te spreken, en is het niet geheel onjuist, als men de Regeering er een verwijt van maakt, dat zij bij de regeling van zaken wel eens te veel doctrinair te werk ging en te zeer aan Europeesche, d. w. z. Nederlandsche toestanden dacht, en dat zij wijzer had gehandeld, zich aan te sluiten bij hetgeen hier en daar reeds langs particulieren weg was tot stand gekomen,

1) Wel te onderscheiden van de „inlandsche kinderen", of sinjo's, waaronder men moet verstaan de kinderen van Europeanen en inlanders.

doch ondanks deze aanmerkingen, waarvan men de juistheid in regeeringskringen heeft willen erkennen, toont de Regeering een ernstig streven naar behartiging van deze hoog noodige zaak.

Voor wij over het onderwijs, van Gouvernements-wege verstrekt, willen handelen, spreken wij eerst over het onderwijs, waarvan het meest gebruik gemaakt wordt, dat wij Bijzonder Onderwijs zouden kunnen noemen. Juister is het, het den naam van Mohammedaansch Onderwijs te geven. In de streken, waar Heidenen wonen, is van eigenlijk, opzettelijk bijzonder onderwijs geen sprake buiten dat, wat door zendelingen wordt verstrekt. Het Mohammedaansche onderwijs dus.

A. *Mohammedaansch Onderwijs.*

Ieder weet, dat de Islam met het burgerlijke leven is saamgeweven. Het onderwijs heeft dan ook alleen ten doel eenige voorbereiding te geven voor het aanleeren en de toepassing der godsdienstige wetten en gebruiken van den Islam. Het wordt in de meeste dessa's gegeven door den goeroe of dorpsgeestelijke in de z.g. langgar of het Mohammedaansch bedehuis. Dit onderwijs bestaat in het leeren opdreunen van fragmenten uit den Koran, en mag den naam van ontwikkelend onderricht niet dragen, daar het aanbrengen van heldere voorstellingen, het ontwikkelen der verstandelijke vermogens, het vermeerderen van kennis in geenen deele bedoeld wordt. De leerlingen, gewoonlijk tusschen 7 en 9 jaar, bezoeken slechts eenige maanden de school. Een onderwijzer van deze categorie ontvangt geen eigenlijke opleiding voor zijn ambt. Het is mogelijk, dat hij in eene hoogere inrichting wat meer kennis van den Islam heeft opgedaan, doch voor het vervullen van zijn ambt is het niet noodig. Hij wordt door het dessabestuur gekozen tot zijn taak van onderwijzer der jeugd. Zijne inkomsten bestaan in een aandeel in de godsdienstige belasting (wij spreken hiervan later meer) en ook somtijds in eenig ambtelijk landbezit, bestaande in een deel van de rijstvelden. Het aantal der scholen van deze soort (langgars) is groot; Java bezit er ruim 18000; op de Buitenbezittingen zijn er ruim 4500.

Behalve de langgars zijn er ook nog hoogere scholen voor godsdienstonderwijs, die met den algemeenen naam van

pĕsantren's genoemd worden. Er zijn in deze scholen onderscheidene categorieën; enkele bedoelen een voortgezet langgar-onderwijs; andere, opgericht en bestuurd door leeraars, die meer kennis van den Islam hebben, doordien zij naar Mekka geweest zijn en zich daar met de grondstellingen van den Islam hebben vertrouwd gemaakt, zijn op hoofdplaatsen gevestigd en hebben veel of weinig leerlingen (leerling = santri, waarvan de naam pĕsantren) al naar gelang van den meerderen of minderen roep van bekwaamheid. Nog bestaat er een derde categorie van pĕsantrens, waar de santri's bij den chef der inrichting zijn gehuisvest. Dit soort, waarbij er zijn, die tot 100 leerlingen tellen, is alleen daar gevestigd, waar de Islam het meest welig tiert. Op Java vindt men dergelijke inrichtingen te Brangkal (res. Bagelen); Bonikasih (res. Tjiandjoer); Tĕgalsari, (res. Madioen); Bandjarsari (res. Madioen) en Sida Tjerma (res. Soerabaja). Gewoonlijk zijn dit soort pĕsantrens ontstaan door beschikkingen van vrome Mohammedanen uit vroegere tijden. De pesantren te Tegal Sari bijv. is in het midden der 18e eeuw gesticht door een zekeren Kjaï Agoeng. De soesoehoenan Pakoe Bawana II stond dezen vromen kluizenaar de dessa Tegal Sari af, opdat hij zich zou wijden aan het onderwijs in den Mohammedaanschen godsdienst. Vele voordeelen werden daarbij aan die dessa toegestaan, die zij thans nog bezit.

Het onderwijs in de pĕsantrens, dat hier meer, daar minder omvat, bevat behalve onderwijs in den Koran ook nog het onderwijs in het *Mohammedaansch recht*, in de *grammatica* der *Arabische taal*, in de grondslagen der *Islamsche theologie* en in de *mystieke theologie*. Deze laatste studie valt niet zeer in den smaak der Islamsche geestelijkheid, daar het pantheïstische karakter van dit mysticisme zoo sterk mogelijk in strijd is met de leer van den Koran. De studie der mystieke theologie vormt den overgang tot de „beoefening der tariqah's", devoties der Darwisj-orden, zooals de Naqsjabendjah, Sjatarijah, enz. Is de hooge Mohammedaansche geestelijkheid met deze orden niet ingenomen, voor ons gezag zijn zij meermalen zeer gevaarlijk gebleken, daar in hun midden herhaaldelijk plannen tot samenzwering werden gesmeed, die de rust in sommige streken in gevaar bracht.

Na vermeld te hebben, dat het aantal leerlingen, die van

het Moh. godsdienstonderwijs gebruik maken voor Java bedraagt ± 265000, en op de Buitenbezittingen ± 62000, gaan wij thans over tot het onderwijs, van Regeeringswege verstrekt. Het zal wel niet noodig zijn, hier opzettelijk te herinneren, dat het onderwijs, waarvan wij thans gaan handelen, voor de inlanders is. Het Gouvernements-onderwijs voor Europeanen staat onder andere bepalingen en is van dit gansch onderscheiden.

B. *Gouvernements-onderwijs.*

Boven werd met een enkel woord gezegd, dat de Regeering in 1849 begonnen is, de regeling dezer zaak ter hand te nemen.

Voorwaar! geen geringe taak, waar men zooveel bezwaren had te overwinnen, omdat er bij de onderscheiden volken zooveel belangen te behartigen waren, en men deze volken nog grootendeels tot het inzicht van het nut van onderwijs diende te brengen. De Regeering heeft met lofwaardige mildheid dezen tak van dienst behartigd, en, beging zij wel eens fouten, is wel eens te veel gedacht aan de mogelijkheid om Europeesche toestanden over te brengen, heeft men het niet altijd noodig gevonden, zich aan te sluiten bij hetgeen hier en daar reeds langs particulieren weg was tot stand gebracht, er is door de Regeering meermalen getoond, dat zij verkeerde wegen heeft willen verlaten en aanvullingen heeft willen aanbrengen, waar leemten werden gevoeld. Het tegenwoordig geldende reglement is van 1892. Daarin toch heeft men eene uitstekende verbetering aangebracht, door nl. de scholen voor inlanders in twee klassen te verdeelen. Vroeger was dit niet zoo: toen waren alle scholen van gelijken rang. Thans is er eene afdeeling scholen 2e klasse voor elementair onderwijs voor gewone inlanders, en eene afdeeling 1e klasse voor meer uitgebreid onderwijs. Deze laatste categorie is bestemd voor de aanzienlijken en meer gegoeden op hoofdplaatsen en op de centra van handel en verkeer. Eene andere verbetering, reeds in 1890 ingevoerd, achten wij deze, dat de Regeering, die vroeger geene scholen steunde, waar godsdienstig onderwijs werd gegeven, in genoemd jaar ook subsidie toekende aan scholen, waar godsdienstig onderwijs in het leerplan was opgenomen. Beneden staan wij daarbij stil.

De openbare lagere scholen, waarop thans in Indië onderwijs aan inlanders wordt gegeven, maken een totaal van 516, waarvan op Java, Madoera en Bali een getal van 205 komen; voor de Buitenbezittingen blijven dus een getal van 311 over. Die scholen worden bezocht door ± 76000 kinderen, waarvan ± 12000 meisjes zijn. (De cijfers voor Java, Mad. en Bali zijn resp. ruim 36000 en 377). Langzamerhand nu worden deze scholen gesplitst in die der 1e en 2e klasse, waarvan boven sprake was.

Eene algemeene klacht is, dat de kinderen vrij vroeg de school verlaten. Omdat de ouders meest tot den landbouwenden stand behooren, handel drijven of een ambacht uitoefenen, ziet men de noodzakelijkheid van meer onderwijs nog niet zoo in. Voorts spreken allerlei oorzaken als ziekte, verhuizingen, vroege huwelijken ook mede in deze zaak. De meer gegoeden laten hunne kinderen langer. Op Ambon is het bezoek langduriger dan elders; men zou daar kunnen spreken van volksonderwijs.

Eene andere zaak, die bij het zien dezer cijfers de aandacht zal trekken, naar het ons voorkomt, is het kleine getal meisjes, dat de scholen bezoekt. Dit is een uitvloeisel van de omstandigheid, dat de Mohammedanen de vrouw vrij wat lager stellen dan dit bij ons, Christenen, geschiedt. Een meisje, zoo zij al eenig onderricht behoeft, kan het zeker met een minimum af, als de jongen een maximum noodig heeft, al is dat maximum dan toch eigenlijk nog maar een minimum.

Op het leerplan voor de scholen der 2de klasse komt voor: Het *lezen* en *schrijven* der volkstaal of der Maleische taal, alsmede de kennis der vier *hoofdregels* van het Rekenen. Het leerplan der scholen 1e klasse, dat naar den eisch van elk gewest afzonderlijk wordt vastgesteld, zal ook omvatten: *vormleer*, *aardrijkskunde* van het gewest en van Nederl.-Indië, kennis van het *Metriek Stelsel* en de *gewone* en *tiendeelige breuken*. In enkele gevallen wordt Natuurkennis, landbouwkunde en ethnografie opgenomen.

Het voermiddel bij het onderwijs is meestal de volkstaal. Is deze voor het onderwijs onbruikbaar, dan geschiedt het onderwijs in de Maleische Taal. De schoolgelden voor leerlingen der openb. lagere scholen zijn in 7 klassen van betaling ingedeeld. Deze loopen van *f* 0.25 tot *f* 3.— s' maands. De 7de

klasse van leerlingen omvat die, welke gratis onderwijs ontvangen.

Tot de openbare lagere scholen behooren ook nog de Ambonsche Burgerschool en de Depoksche School; bij de administratie bekend onder den naam van speciale scholen. De eerste dezer twee scholen dient voor kinderen van Ambonsche burgers. Enkele plaatsen kunnen ook bezet worden door anderen, mits tegen betaling. De Nederlandsche taal is hier bij het onderwijs het voermiddel en de leerlingen, thans 244, gewoonlijk van 6—13 jaren, trachten gewoonlijk het examen van klein-ambtenaar te doen, om langs dezen weg eene plaats te verkrijgen in het corps inlandsche ambtenaren.

De Depoksche School, op het particuliere landschap Depok, nabij Batavia opgericht, is door de Regeering overgenomen. Zij is bestemd voor Depoksche kinderen en wordt zoowel door Christen-Depokkers als Mohammedanen en Chineezen begeerd. Het aantal leerlingen is 112, waarvan 102 Depoksche Christen-kinderen, 3 inlandsche en 7 Chineesche kinderen.

Vroeger behoorde ook nog tot de speciale scholen de school te Magelang, bestemd voor kinderen van Christen-militairen uit de residentiën Menado, Ambon, Ternate en Timor. Deze school is thans opgeheven wegens de vele verplaatsingen der ouders. De leerlingen zijn overgenomen door een der scholen te Magelang.

Eene belangrijke categorie der scholen, door het Gouvernement opgericht en onderhouden, zijn de Scholen voor Zonen van inlandsche Hoofden en andere aanzienlijke inlanders. Deze scholen, gewoonlijk Hoofdenscholen genoemd, zijn gevestigd te Bandong, Magelang, Probolinggo en Tondano.

Op elk dezer scholen is plaats voor ongeveer 60 leerlingen, die op een leeftijd tusschen 12 en 15 jaren worden toegelaten. De ouders zijn meestal hooggeplaatste ambtenaren of andere aanzienlijke inlanders, regenten, patih's, djaksa's, enz. Meest allen zijn in een internaat aan de school gehuisvest. Het onderwijs, dat in het Nederlandsch gegeven wordt, omvat *schoonschrijven*, *rekenkunde*, *vormleer*, *aardrijkskunde*, *geschiedenis*, *handteekenen* en *zingen*. Ook wordt onderwijs in de landstaal gegeven.

Het onderwijs op deze Hoofdenscholen is, begrijpelijkerwijze van groote beteekenis. Immers, — waar de zonen van hooggeplaatste ambtenaren der inlanders naderhand tot eene behartiging van allerlei belangen geroepen worden, daar mogen zij wel eene goede opleiding hebben. De Regeering heeft nu sinds een paar jaren voor deze Hoofdenscholen eene uitbreiding overwogen; bereids heeft men aan de school te Magelang sinds Nov. '93 eene proef daarmee genomen. Zij bestaat hierin, dat zij nl. eene afdeeling eraan wenschte toe te voegen, waar onderwijs zou kunnen gegeven worden in de beginselen van het *rechtswezen* en aanverwante vakken, in *practische landmeetkunde* en *waterpassen* en in de *kennis van het ijken.*

De Hoofdenscholen worden zeer gezocht. Voortdurend zijn er tal van aanvragen, waaraan niet altijd voldaan kan worden. Zeiden we boven reeds, dat meest allen aan de inrichting gehuisvest zijn, enkelen evenwel wonen bij anderen in. Vreemd klinkt het ons in de ooren, dat er ook gehuwde leerlingen zijn, al hebben nu juist die leerlingen niet allen hun huisvrouwen bij zich. Dit is maar een voorrecht voor enkelen, die huiselijk verkeer moeielijk missen kunnen. Het is duidelijk, dat deze gewoonte alleen haar verklaring kan vinden in de bestaande maatschappelijke verhoudingen, zoo gansch anders dan ten onzent.

Opleiding van onderwijzers.

Thans staan wij stil bij de gelegenheden ter opleiding van onderwijzers, bestemd voor de gouvernementsscholen voor inlanders. De regeering heeft ook hierin voorzien. Er zijn van regeeringswege eenige Kweekscholen voor inlandsche onderwijzers opgericht. Thans bestaan die te Bandong, Probolinggo, Fort de Kock en Ambon. Voorheen waren er ook nog gevestigd te Bandjermasin, die in 1891 evenwel is opgeheven, omdat er te weinig kweekelingen, aspirantonderwijzers voor de scholen op Borneo aanwezig waren, om hiervoor zulk een dure inrichting noodig te achten en te Padang Sidempoean, om soortgelijke oorzaak opgeheven. Die te Makassar is tijdelijk gesloten; in Djokjokarta is er in 1896 een opgericht.

Als kweekelingen worden aangenomen gewoonlijk inlandsche jongelingen van 12 tot 14 jaar, die, aan matige eischen voor de toelating hebben te voldoen. Zij ontvangen

dan voor kleeding en voeding eene toelage van *f* 12 tot *f* 15 's maands, waarvoor zij zich dan bij inlandsche restauraties abonneeren. Zij wonen evenwel op het erf der kweekschool, waar hun op vastgestelde tijden het eten wordt gebracht, dat zij gemeenschappelijk nuttigen. De toelagen voor kleeding en voeding zijn ruim voldoende ter bestrijding der kosten van hun onderhoud, zoodat op enkele kweekscholen nog zelfs vrij aanzienlijke bedragen gespaard konden worden. Aan enkele kweekelingen der hoogste klasse werd toegestaan te huwen, ofschoon zij dan niet op het erf mochten wonen. Het leerplan der kweekscholen omvat in de eerste plaats inheemsche talen. Vroeger was het Nederlandsch het voermiddel bij het onderwijs; dit heeft men evenwel laten vervallen, omdat het te moeilijk bleek te zijn en de latere werkzaamheid aan inlandsche scholen het niet noodzakelijk maakte. Het Nederlandsch is vervangen òf door de landstaal, òf door het Maleisch. Dan omvat het onderwijs *schoonschrijven*, *rekenkunde*, *vormleer*, *aardrijkskunde*, *geschiedenis*, *handteekenen*, *paedagogiek* en *zingen*. Het huiswerk wordt, ook door de enkelen, die soms buiten het erf wonen, op de kweekschool onder toezicht gemaakt. Voor amusementen op het schoolerf wordt behoorlijk gezorgd; ook is het op de meeste kweekscholen gewoonte, dat de kweekelingen onder leiding hunner onderwijzers wandelingen gaan doen.

De onderwijzers der kweekscholen zijn zoowel Europeesche als inlandsche. De laatstgenoemde worden geroemd voor hunne toewijding en bekwaamheid, ofschoon het wel eens aan tact en levendigheid bij hun onderwijs schijnt te haperen. Als Europeesche onderwijzers kunnen zij aangesteld worden, die de bevoegdheid hebben van onderwijzer bij het Europeesch onderwijs en dan een aanvullings-examen doen in het Maleisch en de Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. Bevoegdheid tot het geven van onderwijs in eene inlandsche taal behalve de Maleische, geeft recht op verhooging van salaris.

Aan de kweekscholen zijn ook verbonden zg. externenscholen, waar den aspirant-onderwijzers gelegenheid tot practische oefening in de onderwijskunst wordt gegeven. Aan het eind van den vierjarigen cursus wordt een eindexamen gehouden, dat blijkens de opgaven in het om de 5 jaren uitkomend: „Algemeen Verslag van het inlandsch Onderwijs"

ernstig opgevat wordt. De onderwijzers, die bij dit eindexamen het radicaal van onderwijzer aan inlandsche scholen bekomen, worden dan aangesteld naar de behoefte.

Het tractement van den onderwijzer is aan de scholen der 2e klasse (zie boven) *f* 20 per maand met opklimming tot *f* 30; terwijl de Hoofden van scholen op Java, Madoera en Bali een salaris ontvangen van *f* 25 tot *f* 45; op de Buitenbezittingen zijn deze cijfers van *f* 20 tot *f* 30.

Aan de scholen der 1e klasse genieten de Hoofden voor zoover ze aan scholen op Java, Madoera en Bali zijn geplaatst, van *f* 50 tot *f* 90 's maands; terwijl op de Buitenbezittingen daarvoor van *f* 40 tot *f* 70 wordt uitgetrokken. Als onderwijzers der scholen 1e klasse kan men in onderscheiden rangen, van *f* 20 rijzen tot *f* 50 's maands.

De onderwijzers der openbare lagere scholen zijn niet alle gevormd aan de kweekscholen. Begrijpelijkerwijze bezetten deze laatsten de beste en gewichtigste plaatsen; doch inlanders, die het vereischte examen als „inlandsch hulponderwijzer" deden, zijn ook benoembaar. Ook heeft men aan inlandsche scholen nog kweekelingen, die als zelfstandige werkkrachten dienst doen; om als zoodanig op te treden, is evenwel nog een klein examen noodig.

Toezicht Onderwijs.

Het toezicht op de openbare lagere scholen wordt uitgeoefend door plaatselijke schoolcommissies, bestaande uit het Hoofd van Gewestelijk of Plaatselijk Bestuur als president en voorts uit voorname inlandsche Hoofden en andere notabele Europeanen en inlanders als leden. De inspectie van alle Gouvernementsscholen berust thans bij 5 Inspecteurs en 5 Adjunctinspecteurs, die niet alleen de Lagere Scholen, maar ook de Hoofdenscholen, de Kweekscholen en de Speciale scholen onder hun toezicht hebben. Door geregelde inspectie-reizen houden zij zich op de hoogte van den gang van zaken en deze inspectiën verdienen werkelijk dien naam. Ook worden bij het bezoek van den Inspecteur of diens Adjunct de examens, zoowel aan de Kweekscholen en Hoofdenscholen als die der gewone onderwijzers-examens afgenomen.

De standplaatsen der inspecteurs zijn: Bandong, Magelang, Probolinggo, Fort de Kock en Amboina;

die der Adjunct-inspecteurs te Batavia, Semarang, Makassar, Padang Sidempoean en Tondano.

C. *Bijzonder Onderwijs.*

Wij wijden thans onze aandacht aan de inrichting van het Bijzonder Onderwijs. Dit vervalt in 3 categorieën: 1 het gesubsidieërd Bijzonder; 2 het niet-gesubsidieërd Bijzonder en 3 de Zendingsscholen, in het vijfjarig verslag dat over den toestand van het inlandsch onderwijs wordt openbaar gemaakt, gesplitst in *a*: Opleidingsscholen en *b* Volksscholen.

Eigenlijk onderscheid in karakter tusschen het Gesubsidieërd-Bijzonder en Niet-gesubsidieërd-Bijzonder Onderwijs is er niet. Sedert 1890 is de bepaling van regeeringswege ingevoerd, dat de Bijzondere Scholen, die „godsdienstig onderwijs" gaven, geldelijken steun van de Regeering konden ontvangen, zoo zij aan enkele eischen voldeden. Voor dien tijd was dit onmogelijk, doch het komt ons alleszins billijk voor, dat de Regeering die beperking wegnam. Immers het kan niet ontkend worden, dat door particuliere krachten hier en daar veel voor het onderwijs der inlanders was gedaan; men mag verder gaan en zelfs zeggen, dat de Regeering toen zij er over dacht, onderwijs aan inlanders te verstrekken, wellicht beter had gedaan, dit particuliere onderwijs te steunen en zich daarbij had aangesloten. Zij had dan kunnen aanvullen, waar het particulier initiatief te kort was geschoten. Had de Regeering zulks gedaan, dan ware in verscheidene streken geen verwarring gesticht, gelijk thans wel het geval is geweest. Maar, — dit was in het jaar 1870, toen de Regeering in deze zaak actief optrad, nog niet te verwachten. De Regeering toch zou in dit geval hebben moeten aanvaarden het beginsel van steun te geven aan die scholen, waar het onderwijs op een godsdienstigen grondslag rustte, en dit beginsel was in genoemd jaar nog te machtig voor het Gouvernement. Het idee van neutraliteit bij het onderwijs, uit het Moederland overgenomen, zat er te vast in, dan dat men zich in Indië daarvan kon los maken. Eenig nadenken evenwel en eenige ruimte van toepassing toch had de Regeering dit inzicht best kunnen verschaffen. Bij den inlander toch is neutraliteit onbekend. Het onderwijs, dat particulieren vóór

1870 hier en daar, bijv. op eenigszins uitgebreide schaal in de Minahasa, waar ± 100 bijzondere scholen bestonden en op de Ambonsche eilanden, hadden verstrekt aan inlanders, was hun door de zendelingen gebracht. Door hen hadden zij geleerd het te waardeeren, en zij konden het zich zonder den godsdienstigen grondslag ook niet denken. Ook waren de onderwijzers door de zendelingen opgeleid en hun veelal behulpzaam bij de Evangelisatie. Nu kwam de Regeering op dit terrein en achtte zich geroepen, om, in plaats van steun te bieden aan deze inrichtingen, die zeer zeker dien steun best hadden kunnen gebruiken, daarnaast scholen op te richten, waar de godsdienstige grondslag bij het onderwijs opzettelijk werd vermeden. Doordien zij natuurlijk met de algemeene kas, waaruit zij putte, veel milder kon optreden, niet alleen wat den bouw der lokalen, het verschaffen van leermiddelen, doch vooral wat de bezoldiging van het personeel betreft, riep zij daarmede eene concurrentie in het leven, die de particuliere krachten te boven ging en die op de vreedzame ontwikkeling der toestanden op die terreinen een zeer nadeeligen invloed had. Dit is te betreuren, doch — gedane zaken nemen geen keer. In 1890 evenwel is de Regeering eenigermate teruggekeerd op dit pad, en heeft zij het beginsel aanvaard, subsidie toe te kennen aan die scholen, die op een godsdienstigen grondslag rusten. Dit beginsel der billijkheid kon zich dan nu ook uitstrekken tot de Mohammedaansche scholen, die aan de door de Regeering gestelde eischen voldoen.

Behalve de zendingsscholen, in verschillende deelen van den Archipel door onderscheidene vereenigingen opgericht, die voor zoover ze aanvrage om subsidie doen en aan de gestelde eischen voldoen kunnen, van de gunstige bepalingen van 1890 kunnen gebruik maken, zijn er ook nog bijzondere scholen met neutraal karakter, die in hetzelfde geval verkeeren. Zulke scholen zijn hier en daar wel eens ontstaan op aandrang van Hoofden van Gewestelijk of Plaatselijk Bestuur, van inlandsche Vorsten en Hoofden, wanneer het deze autoriteiten mocht blijken, dat voor de inlanders onderwijs noodig was en de Regeering daarin òf niet, òf ten deele voorzag.

Thans worden door de Regeering gesubsidieërd op Java en Madoera een getal van 124 scholen, op de Buitenbezittingen 85. Het totaal bedrag der subsidie, dat per school van *f* 75—

ƒ 250 kan varieëren, is ƒ 43.488. Het aantal leerlingen dezer gesubsidieërde scholen bedraagt voor Java en Madoera ongeveer 5000 jongens en 12 meisjes, voor de Buitenbezittingen ± 200 jongens en 38 meisjes. Het aantal niet-gesubsidieërde scholen is voor Java 36, en voor de Buitenbezittingen 151. Het aantal leerlingen bedraagt voor Java het cijfer van 869 jongens en 15 meisjes, voor de Buitenbezittingen dat van 3697 jongens en 1025 meisjes.

De Zendingsscholen der Protestantsche Vereenigingen bereiken een getal van 327, waarvan in de Minahasa 129, met een bevolking van ± 16000 leerlingen, waarvan 5000 meisjes.

De Roomsch-Katholieke Zendingsscholen behalen het cijfer van 20, waarvan 14 in de Minahasa, met eene schoolbevolking van ± 700 kinderen. Wij willen niet te veel ter aanbeveling van de zendingsscholen zeggen, doch kunnen niet onvermeld laten, dat het officieële regeeringsverslag ze Volksscholen noemt. Is het te veel verondersteld, aan te nemen, dat de Regeering deze scholen bij uitstek voor het volk geschikt acht?

Voor de Zendingsscholen hebben de Protestantsche Genootschappen de volgende opleidingsscholen: 1° te Depok bij Batavia een algemeen Seminarie, waar jongelingen van alle zendingsvelden eene opleiding ontvangen kunnen; getal leerlingen 40. — 2° Pansoer na Pitoe in de Battak-landen met 58 leerlingen; 3° Tomohon, res. Menado met 34 leerlingen; 4° Modjo-Warno (Oost-Java) met 12 leerlingen; 5° Kendal-pajak (Oost-Java) met 12 leerlingen; 6° Poerworedjo (Midden-Java) met ± 50 leerlingen; 7° Oeloe, eil. Siauw (Sangi-eil.) met 13 leerlingen.

Van twee bijzondere inrichtingen van onderwijs moeten wij nog melding maken: 1e van de Meisjesschool te Tomohon in de Minahasa, waar dochters van aanzienlijke inlanders eene behoorlijke opleiding ontvangen. Deze school, door de zendelingen in het leven geroepen, is eene hoogst nuttige inrichting. Zij geeft de gelegenheid aan de jonge dochters van de hooggeplaatste inlandsche ambtenaren in de Minahasa eene behoorlijke opvoeding te verkrijgen en zal daardoor aan het volk ten goede komen. Want, waar men de vrouw de gelegenheid geeft, zich te vormen, het hoeft geen betoog, doet men aan de maatschappij een gewichtigen dienst. In de 2e

plaats spreken wij nog van de Ambachtsschool te Modjo-Warno, ook door den Zendeling daar ter plaatse gesticht, waar jongelingen in alle vakken van industrie opgeleid worden. Bij den bekenden aanleg van den inlander in handenarbeid kan zulk eene inrichting, waarvan er wel wat meer mogen verrijzen, hoogst nuttig werken. Beide inrichtingen ontvangen van de Regeering eene subsidie.

Wij hebben thans nog eene 4e rubriek kortelijk te vermelden, nl.:

D. *Bijzonder Onderwijs, speciaal ten behoeve van met inlanders gelijkgestelden.*

Hieronder vallen de scholen, die de Chineezen voor hun kroost opgericht hebben en onderhouden.

Hiervan heeft men er in Indië 356 met ruim 6000 leerlingen. Op Java vindt men er daarvan 214 met ongeveer 4500 leerlingen.

Deze scholen staan onder leiding van Chineesche onderwijzers, die onderricht geven in lezen en schrijven met Chineesche karakters. In andere vakken wordt geen onderwijs gegeven.

Ook de bijzondere inrichtingen van onderwijs, die onder toezicht van plaatselijke belangstellende personen of commissiën staan, staan tevens onder toezicht van het Gouvernementsschooltoezicht, welks inrichting wij boven hebben omschreven.

Aardrijkskundige leerstof: *Huisdieren. — Dierenrijk in den Archipel. — Australisch en Aziatisch Gebied. — Onderwijs aan inlanders.*

De Wajang en de Gamĕlan.

DE WAJANG. — DE DALANG. — SOORTEN VAN WAJANGS. — WAJANG-VERHALEN. — DE GAMĔLAN. — STIJL DER MUZIEK. — DANS EN ZANG. — ANDERE UITSPANNINGEN. — OUDSTE BEWONERS. — DE HINDOES. — HINDOE-OVERBLIJFSELEN.

De Wajang.

Wij willen thans over de genoegens en uitspanningen der inlanders handelen en bepalen ons in de eerste plaats naar aanleiding der voorstelling van plaat 5 tot de wajang en gamelan.

De wajang is het geliefkoosde tooneel, dat op Java algemeen bekend is. De kunst der Javanen, die daarbij aan 't woord komt, is evenals de muziek, waarvan wij bij de gamĕlan handelen, beslist nationaal. Niemand, hij behoore tot de grooten en aanzienlijken, of tot de eenvoudige dessalieden, die niet bij eene wajangvertooning in verrukking geraakt. Er moge meer volledige kennis van de beteekenis der voorstelling bij den meer aanzienlijke gevonden worden, dezelfde onderwerpen der tooneelvoorstelling brengen zoowel regent als koelie in opgewonden stemming, omdat de daden der helden uit den grijzen voortijd door beiden evenzeer geprezen worden. En zoo is het ook met de muziek: dezelfde liederen, die aan de hoven van de sultans van Djokjo en Solo weerklinken en daar de ooren der aanzienlijken streelen, doen dit ook bij den eenvoudigen dessaman en wekken bij beiden dezelfde, althans gelijksoortige gevoelens op. Het is dan ook geen wonder, dat er bijna geen gebeurtenis van eenige beteekenis voorvalt bij de Javanen, of eene wajang-voorstelling of gamĕlan-uitvoering behoort er bij. Geen huwelijk wordt gesloten, geen slamĕtan

N°. 5.

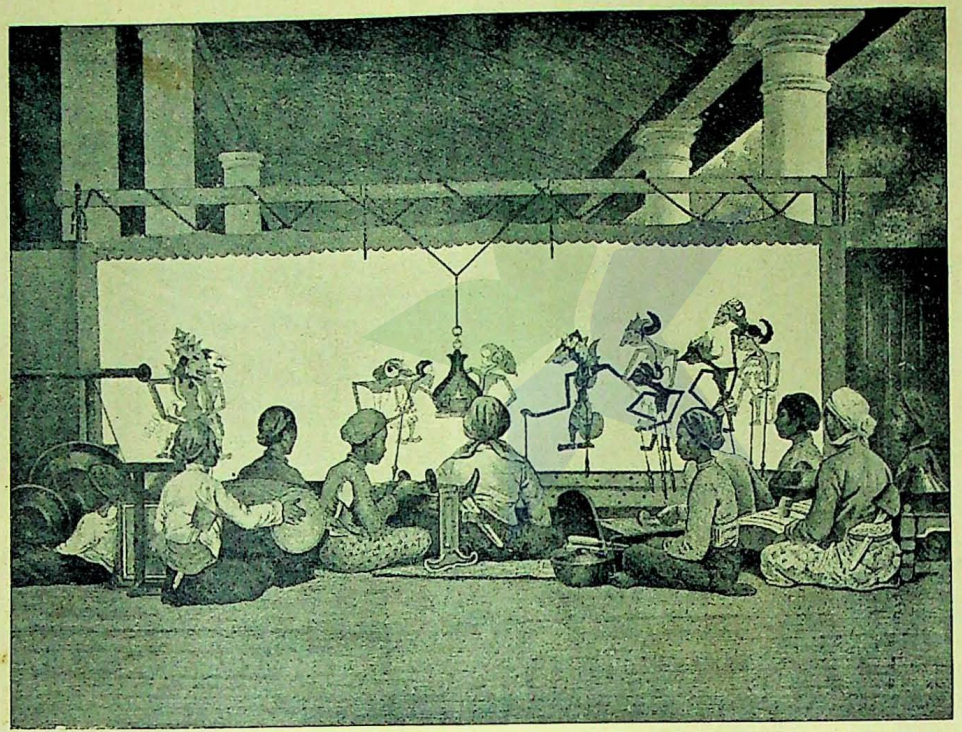

Wajang dan boenji-boenjian. Tooneel en Muziek. Wajang-Gamèlan.

van eenige beteekenis gevierd, geen staatsieplechtigheid vindt plaats, of een wajang wordt vertoond en de gamĕlan laat zich hooren. Het behoeft natuurlijk geen opzettelijke vermelding, dat de wijze van opvoering bij meer aanzienlijken veel meer volmaakt is dan bij de minder gegoeden.

Eene wajangvertooning bestaat in het aanbrengen van schaduwen van poppen op een wit uitgespannen doek, geprojecteerd door een of andere lichtbron. Het woord wajang beteekent eigenlijk niet anders dan schaduw of schim. Zulk een doek (kĕlir) wordt naar vaste voorschriften gespannen door touwen, op bepaalde wijze aan een houten raam bevestigd. Men kiest voor de plaatsing van het doek bij aanzienlijke personen in den regel den doorgang tusschen de pendoppo of voorgalerij en de eigenlijke woning; bij dessalieden, die niet zoo ruim behuisd zijn, wordt wel eens een afzonderlijk gebouwtje voor dit doel tijdelijk opgeslagen. Ook gebruikt men wel een poststation, of loods, wanneer elders de gelegenheid ontbreekt. Vóór het doek, van wit gebleekt katoen, dat bij de wajang poerwa, een der soorten van wajangs, steeds een rooden rand dient te bezitten, worden twee pisangstammen neergelegd, waarin de poppen, hetzij met of zonder aangebrachte gaten voor de pennen, worden gestoken. De eerste, wat lager liggende, pisangstam, dient voor de poppen van bedienden, soldaten en andere ondergeschikten; de andere, dichter bij het doek en hooger liggende, dient de poppen der meer aanzienlijke personages te houden. De poppen der verliezende partij worden links, die van de winnende partij rechts van den vertooner opgesteld, vrij wel dicht op elkaar aan de beide uiteinden van het doek. Het middelvlak van het doek blijft voor de actie der personen vrij. Op onze afbeelding is dit met voordacht niet geschied, omdat dan de poppen niet zouden uitkomen. Wij hebben ons deze onnauwkeurigheid bij het opzetten moeten getroosten, omdat het profil der poppen anders moeilijk waar te nemen zou zijn. De poppen zijn gemaakt van buffelleder, bij de wajang poerwa geheel van leder, bij andere wajangs zijn de handen alleen van leder, of ook soms van hout. Het valt niet te ontkennen, dat de figuren vrij wel gedrochtelijk zijn; sommigen hebben buitengewoon lange halzen, anderen in ons oog althans, afschuwelijke gezichten, dezen een misvormden rug, genen een onmogelijk

onderlijf; allen bijna een spits gezicht met den snavel van een vogel, of langwerpige oogen, karikaturen zou men geneigd zijn te zeggen. Toch is het karikatuur-achtige, dat ons mishaagt, voor den Javaan juist de uitdrukking van het ideale, dat hij verbindt met de helden uit den voortijd, waarin deze personen geleefd hebben. Want, — vergeten wij het niet, de wajang-verhalen spelen zonder uitzondering in den voortijd, toen de Goden zich nog op aarde bevonden. Hunne verhoudingen te leeren kennen en waardeeren, hunne daden te verheerlijken en te bezingen, zich te versterken aan hunne edele hoedanigheden of door hunne krachtsopenbaringen aangevuurd te worden, — dit alles en nog zooveel meer, als de fantasie er kan bijvoegen, bedoelt de wajang-vertooning.

Niet alle poppen worden door den vertooner opgesteld; in een kist, naast hem zijn er nog vele te vinden. Het ligt voor de hand, dat naarmate de wajang het eigendom is van meer aanzienlijken, ook het materiaal volledíger en kostbaarder is. De Soesoehoenan van Soerakarta moet, naar men zegt, wel voor zijn wajang een stel van 600 à 700 poppen hebben, waaronder vele met goud zijn versierd, die in het geheel ongeveer *f* 3000 kosten.

De dalang.

De poppen nu worden door den vertooner of dalang bij de opvoering achtereenvolgens in de vereischte standen gebracht, zoodat het licht van de vlak voor hem hangende lamp de schaduw dier poppen op het doek kan werpen. De lamp kan heen en weer bewogen worden, daardoor is het mogelijk, dat de schaduwen zich ook verplaatsen, en nu eens rechts, dan weer links, soms grooter en soms kleiner worden. In de lamp, van geel koper of plaatijzer vervaardigd, is in het bakje een eenvoudig pitje van gedraaid katoen, dat in kĕmiriolie drijft. Petroleüm wordt niet gebruikt. Voor het verwijderen van diefjes aan den pit heeft de dalang gewoonlijk nog een schaar bij de hand. Tevens is hij in staat, om bij de opvoering met zijn teenen een paar plankjes, die elk aan een ring hangen, af en toe aan te raken, hetgeen dienen moet om bij nabootsing van oorlogsrumoer de fantasie zijner hoorders te gemoet te komen. Dan bevindt zich naast den dalang nog een zg. padoepan, een aarden kom of deksel, waarin sambal

en rijst wordt gedaan, om vóór den aanvang der voorstelling als reukoffer te dienen. Voor de goden, die men daarmee dient, is het geestelijke deel dier spijzen bestemd, doch als die kracht er uit is, is het overblijvende voor den dalang zelf, die het mee naar huis neemt.

Het publiek zit bij eene wajang-vertooning aan de voorzijde van het gordijn; althans de vrouwen. Den mannen wordt toegestaan achter de muzikanten plaats te nemen. Dezen hebben dus het volle genot der poppen. De hoofdpersoon bij eene wajang-voorstelling, men heeft het reeds begrepen, is de dalang. Er is natuurlijk verschil in geleerdheid en aanleg bij deze impressario's. Sommigen hebben, door het bijwonen van veel wajang-voorstellingen, eenige oefening gekregen, en, gesteund door een goed geheugen, valt het hun niet moeilijk, wanneer zij eenige gelden kunnen bijeenbrengen voor den aankoop van hun materiaal, zich als dalang te vestigen. Anderen zijn meer in de leer geweest bij bekende dalangs, hebben eenigszins lezen en schrijven geleerd, weten van de dichterlijke kawi-taal, waarin de wajang-verhalen zijn opgesteld, een en ander, kennen enkele dier verhalen (lakon's) van buiten, en hebben daardoor eenigen naam verworven. Verschillende inl. hoofden hebben een eigen dalang in hun dienst en dezulken maken van hun ambt natuurlijk meer werk dan degenen, die af en toe in dessa's opvoeringen houden. Sommige dessa's hebben ook wel eens een eigen dalang, die in dat geval van heerendiensten is vrijgesteld en bij feestelijke gelegenheden voor zijne dessagenooten optreedt. De verdienste der dalangs is verschillend. Bij opvoeringen wordt hun steeds een ruim gebruik van opium en gebak vergund; ook is het offer bestemd voor de goden, na het geestelijk gebruik dat dezen er van hebben gemaakt, voor hen; soms ook krijgen zij nog een toelage in geld.

Niet altijd is het de dalang alleen, die optreedt. Dikwijls is hij vergezeld van een zangeres, tevens danseres, die hem met het beoefenen harer kunst bij de opvoering ter zijde staat. Deze danseressen (ronggengs) zijn meestal vrouwen van verdacht allooi, die gewoonlijk in publieke huizen hare opleiding voltooien. De adat ziet in het optreden van zulke personages evenwel niets stootends.

De verhalen of lakons van den wajang hebben, gelijk

boven reeds werd opgemerkt, meestal alle betrekking op den voortijd der Javaansche Geschiedenis. Hebben de onderzoekingen der geleerden aan het licht gebracht, dat de wajang reeds vóór de komst der Hindoes moet bekend geweest zijn aan de bewoners van Java, toch heeft de Hindoe-tijd de stof voor de meeste wajangverhalen geleverd, heeft althans die stof zóó aangevuld, dat zij schier uitsluitend uit de Hindoe-periode is genomen.

Soorten van wajangs.

Men onderscheidt vier soorten van wajangs, die elk over een bepaald onderdeel der Javaansche geschiedenis handelen.

1. De Wajang poerwa; deze behandelt alleen onderwerpen uit het begin der Hindoe-vestiging. De goden gaan nog met menschen om, en verrichten wonderen, die nu nog het tegenwoordige geslacht in verrukking brengen. Het tijdperk voor den wajang poerwa loopt tot den Grooten Oorlog, d. i. tot ongeveer de 7e eeuw onzer jaartelling. Deze wajang wordt altijd bij avond en nacht gespeeld.

2. De Wajang gĕdog. Deze sluit aan het eerste tijdperk aan en loopt over den tijd tot aan de vestiging van het Hindoe-Rijk Modjopahit. Ook deze wajang wordt alleen 's avonds en 's nachts opgevoerd.

3. De Wajang karoetjil handelt uit den tijd van Modjo pahit. Bij deze als bij de voorgaande zijn de verhoudingen minder bovenmenschelijk en de poppen, die bij dezen wajang gebruikt worden, hebben ook meer menschelijke vormen. Zelfs verdwijnt bij dezen wajang het scherm, en zijn het de poppen zelf en niet de schimmen, die het publiek in verrukking moeten brengen.

4. De Wajang wong komt al nader aan de werkelijkheid en gebruikt geen poppen maar menschen, die zich wel met maskers en met allerlei kleedij versieren, doch door de grootere realiteit meer onze tooneelvoorstellingen naderen.

De wajang wordt vrij wel over geheel Java vertoond, het minst evenwel in de Soenda-landen, waar men veel tooneelvoorstellingen geeft, die het meest met den wajang wong overeenkomen en den naam dragen van topeng. Men spreekt van topeng dalang, eene tooneelopvoering, waarbij menschen optreden, evenals bij den wajang wong, doch waarin

ook een dalang de geheele actie leidt, en van topeng babaqan, dat meer eene straatvertooning van gemaskerden is, waarbij een dalang gansch ontbreekt.

Wajang-verhalen.

De wajang-verhalen, waarin de goden een hoofdrol spelen, zijn, gelijk reeds werd opgemerkt, geschikt op de verbeeldingskracht der inlanders te werken; immers de tijden van het grijze verleden spreken den Javaan van vroegere grootheid en zijn tegenwoordige toestand vormt daarmee eene schrille tegenstelling; zij schilderen hem een verloren paradijs, geven hem de belofte van een heerlijke toekomst bij zijne goden, die in die verhalen toonen, zich met der menschen lotgevallen te willen inlaten, al is die tijd reeds lang voorbij. De dalang, die dit alles weet, gebruikt al zijn redenaarstalent om den gewenschten indruk aan zijn publiek te bezorgen, doch ontziet zich ook niet, om allerlei vrijheden bij zijne voorstellingen in te lasschen. Het is hem geen bezwaar, af en toe bij zijne voordrachten laffe, soms triviale aardigheden aan den man te brengen en speculeert daarbij gaarne op de lachlust zijner hoorders. Ware de dalang meer aesthetisch gevormd, dan zou zeker de wajang een krachtig middel kunnen zijn tot veredeling van het volk, hetgeen nu allesbehalve het geval is.

De literatuur der lakons is van laag aesthetisch gehalte. „Zij verheft de ziel geenszins, zij veredelt het hart niet, zij „stort geene gevoelens van vaderlandsliefde, heldenmoed, huiselijke en familiedeugden, burgerdeugd, vrijheidszin en waren „zieleadel in; zij verlicht het verstand niet, evenmin als zij de „verbeelding loutert. Alles blijft zich in het proza der zinnelijke genietingen vermeien, zonder schroom in de meest plompe „en naakte bewoordingen voorgedragen. De hemel, de woonplaats der goden, moge met de aarde in gemeenschap gebracht worden, maar hij blijkt niet veel edeler te zijn dan „zij; en de goden en geesten blijken niet veel beter dan de „menschen, want alles eindigt in het slaapsalet." [1])

De gamĕlan.

Thans gaan wij onze aandacht wijden aan het orchest, gewoonlijk gamĕlan geheeten. Door gamĕlan verstaat men een

1) Poensen.

stel instrumenten, dat bij elkander behoort. Een volledig stel gamělanspelers bestaat uit 24 personen. Onze plaat stelt dus een zeer onvolledig orkest voor, gelijk trouwens de meeste gamělans zijn. Alleen personen van groot vermogen kunnen een complete gamělan in bezit hebben; het zal bovendien duidelijk zijn, dat de meerdere of mindere volmaaktheid der instrumenten ook eene geldkwestie is.

Een gamělan bestaat uit strijk-, blaas- en slaginstrumenten, waarvan de laatste soort het sterkst vertegenwoordigd zijn. Het voornaamste strijkinstrument is de rebab, een groote viool,

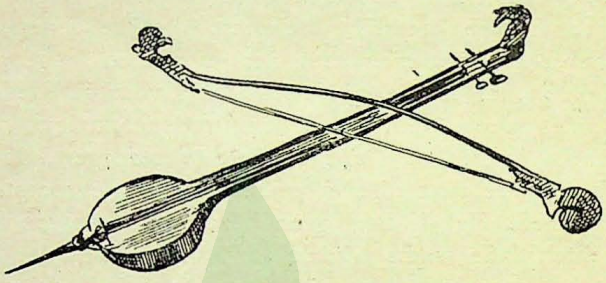

Rebab.

die op den grond wordt geplaatst en met 2 snaren, die een kwint met elkaar verschillen is bespannen. Men bezigt voor dit instrument gewoonlijk een grooten pompoen van nangkahout, ook wel eens een groote klapperdop. De rebab geeft in het orkest de melodie. Een blaasinstrument is bijv. de soeling,

Soeling.

niet ongelijk aan onze fluit, bestaande uit een bamboestokje, waarin enkele gaatjes zijn aangebracht. Ofschoon zij een ander mondstuk heeft dan onze fluit, wordt zij op dezelfde wijze geblazen. Dan heeft men ook nog een sèlompret, overeenkomende met onze trompet.

Onze plaat vertoont niet dan slaginstrumenten. De persoon, die links van den dalang zit, bespeelt de gender, een instrument, dat gemaakt is van een vierkante houten bak, waarin loodrecht geplaatst zijn 12 bamboegeledingen. Elk dezer kokertjes heeft een koperen plaatje, dat gespannen door ijzerdraad, los van het kokertje zit, doch juist boven de opening is aangebracht. Door het slaan der hamertjes, ronde plankjes met laken of iets dergelijks omwoeld, wordt het geluid voort-

gebracht. Links van dezen muzikant zit een tweede, wiens instrument wij niet zien; wellicht is hij een assistent van den dalang. Daarnaast verder links zit een kendang-bespeler. Dit instrument gelijkt veel op een trommel, die van nangka-hout vervaardigd, met eene bereide schapenhuid, op eenvoudige wijze met de vingers bespeeld wordt. Geheel aan de linkerzijde zit of ligt een jong kunstenaar den gong te bespelen. Dit is een groote ketel of bekken van koper met een knop in 't midden. Aan een rek opgehangen, meestal met nog een dito van kleinere afmeting, vervullen de gongs de rol van onze pauken en worden zij met een omwoeld stokje bespeeld. Rechts van den dalang zit een muzikant, wiens taak het is een bonang te bespelen. Dit instrument heeft den vorm van een ketel en wordt met een paar stokjes bewerkt. Op de uiterste rechterzijde der plaat nemen we een deel van een rood rek waar, waarop een bonang zichtbaar is. Men kan zich voorstellen, dat dit rek nog meer van dergelijke bonangs bevat, zoodat dan de naam van bonang ageng (groote bonang) op het geheel toepasselijk is. Deze ketels, waarvan er zulk een instrument wel een 10-tal bevat, rusten op twee sterk gespannen koorden. Daardoor kan het geluid des te beter doorklinken. Met de stokjes wordt op het ronde knopje van den ketel geslagen. Rechts van den dalang zitten nog twee muzikanten bij instrumenten, die veel van onze glasharmonica's weg hebben. Die het dichtst aan de rechterzijde van den dalang zit, bespeelt de demoeng, een langwerpig vierkante bak, waarvan de korte zijden uitsteken. Een 7-tal toetsen liggen naast elkaar los, en worden door een gaatje in pennen op hun plaats gehouden. De toetsen zijn van metaal uit eene compositie van koper en tin vervaardigd. Met hamertjes als van de gender wordt dit instrument bespeeld. De tweede muzikant behandelt de gambang, die in samenstelling veel overeenkomst met het zooeven genoemde instrument heeft. De toetsen zijn hier evenwel niet van metaal, maar van djati-hout en worden met een hamertje bespeeld.

Bij de Soendaneezen vooral is nog een instrument veel in gebruik, dat ook hier en daar wel in een gamĕlan-orkest wordt opgenomen. Wij bedoelen de angkloeng. Dit is een stel naast elkander geplaatste bamboekokers, achtereenvolgens in grootte afnemende, die allen op een bamboekoker als bodem

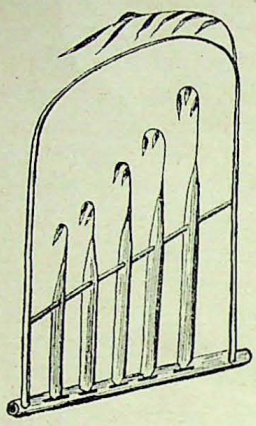

Angkloeng.

in een rekje geplaatst zijn. Het geluid wordt verkregen, door het instrument van voren naar achteren te schudden. Zijn de bamboekokers nu zoo gekozen, dat zij bij het schudden een harmonisch geluid voortbrengen, dan kan een stel angkloengspelers van ongeveer 15 personen, geassisteerd door een kleine trom een aardig orkest vormen, al zal er van melodie niet veel te bespeuren vallen. Bij feestelijke gelegenheden, optochten e. d. m. worden op West-Java veelal angkloengspelers in den stoet opgenomen, die tot de vroolijkheid, gelijk zich die in dansen op de maat van de muziek openbaart, veel bijdragen.

Stijl der muziek.

Over den stijl der gamĕlan-muziek moeten wij nog iets zeggen. Het verschil, dat er tusschen deze nationale muziek met onze westersche muziek bestaat, is zóó groot, dat men zich moeilijk er eene voorstelling van maken kan. Personen, die er over mogen oordeelen, getuigen, dat de gamĕlan, vooral op een afstand en in het gebergte, iets liefelijks en poëtisch heeft, hoe eentonig ze dan ook moge zijn. Zij behoort bij de liefelijke, vredige natuur van het oosten; in ons westersch klimaat overgebracht of in onze concertzalen ten gehoore gebracht, zou zij ons niet voldoen. De tonenreeks, waarover de instrumenten loopen, is niet groot, het verschillend timbre wordt door de onderscheidene instrumenten natuurlijk bepaald. Het best krijgt men er eenige voorstelling van, als men zich de tonenreeks, die de zwarte toetsen eener piano vormen, over de lengte van een octaaf denkt en met deze tonen eenige harmoniseering wil maken. Er heerscht rhythmus in, al verschilt deze veel van de onze. Om eenig denkbeeld te geven, volge hier een kleine melodie. Men onderscheidt twee hoofd-

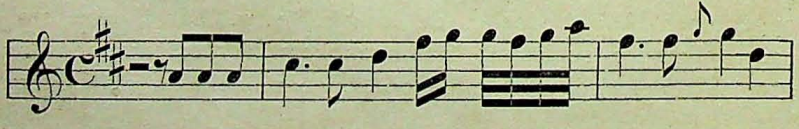

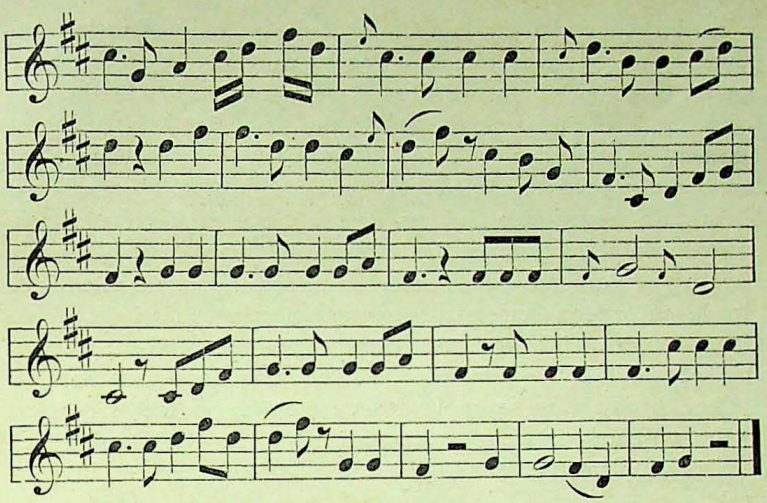

toonaarden: het gamĕlan salendro en het gamĕlan pelog. Beide hebben een eigenaardig karakter, eenigszins te vergelijken met het heldere geluid, dat glas voortbrengt (salendro) tegen het meer doffe geluid, dat koper geeft (pelog).

Dans en zang.

Boven merkten wij reeds op, dat een wajang-vertooner behalve zijn orkest ook nog wel een danseres doet optreden; en bij den zang behoort gewoonlijk ook de dans. De danseressen, hetzij zij als helpsters bij een wajang-vertooning optreden, hetzij alleen met een gamĕlan, improviseeren gewoonlijk hare liederen. De techniek dezer zangkunst is voor Europeesche zangeressen moeilijk na te bootsen. Allerlei vreemde overgangen, keeltrillingen en geluiden brengen de zangeressen voort, die Westerlingen zeker niet mooi zouden vinden. Eigenaardig is, dat de zangeressen den mond niet flink open doen, maar het geluid zeer weinig gelegenheid geven zich te vormen. Bovendien hebben zij de gewoonte haar sĕlendang voor den mond te doen en al dansende, tandakkende, gelijk men het noemt, allerlei lichaamsverwringingen en draaiingen der ledematen te vertoonen, waaraan wij ongewoon zijn. De voeten bewegen zich bijna niet, nu eens wordt de sĕlendang uitgespreid, dan weer om het lichaam geslingerd en verschillende standen, meer of minder bevallig, worden dan aangeno-

men. Bij eene wajang-vertooning vullen de danseressen de pauzen aan; bij gelegenheden, waarbij zangeressen op de straat optreden somtijds, staan zulke opvoeringen meermalen in verband met gebeurtenissen, die in de omgeving plaats gehad hebben, en die dan ook in de liederen, door de ronggengs ten beste gegeven, worden bezongen.

Aan de hoven der Sultans van Djokjo en Solo zijn ook danseressen verbonden, die den naam van bedaja's en sĕrimpi's dragen. Deze kunstenaressen zijn van adellijken bloede en krijgen eene afzonderlijke opleiding voor haar ambt. Haar dansen, dat bij feestelijke gelegenheden plaats vindt, voldoet aan alle eischen der kunst en mag danskunst heeten.

Deze bedaja's en serimpi's leggen zich er op toe, sagen en mythologische verhalen te dramatiseeren en het kunstgevoel der hooggeplaatsten wordt door deze artisten gevoed en versterkt.

Ook op de Buitenbezittingen beoefent men de muziek en de danskunst. Van een wajang en gamĕlan is daar geen sprake; deze is bijna uitsluitend op Java te vinden, hetgeen, in overeenstemming met wat wij boven opmerkten, verklaard wordt uit den invloed der Hindoes, die zich op Java onbelemmerd heeft doen gelden.

Toch worden ook daar de genoemde kunsten beoefend. Bijna overal wordt de gong en de kendang of trommel aangetroffen. Op enkele plaatsen is een tamborijn en een fluit in gebruik; de Niassers en de Poenans van Borneo hebben zelfs een neusfluit; en de volken, die met de Javanen op een zelfden trap van ontwikkeling staan, hebben ook strijkinstrumenten, waaronder de rebab dan de meest bekende is.

De dans en het gezang bij de bevolking der Buitenbezittingen gaan ook gewoonlijk samen. Uitgezonderd bij de Boegineezen en Makassaren wordt er van het dansen geen beroep gemaakt. Meestal is de dans een rondedans met of zonder zang, die dan door vroolijke troepjes bij gelegenheden wordt uitgevoerd zonder vooraf bestudeerde regelen in acht te nemen. De liederen (pantons), zoo men ze heeft, leven in den mond des volks voort, en hebben meestal een liefdesavontuur tot onderwerp.

Eene uitzondering op deze accidenteele dansen maken zg. krijgsdansen, die bij ontvangst van vreemdelingen of bij hooge feesten uitgevoerd worden doch dan naar bepaalde regels. Daartoe leenen zich natuurlijk alleen mannen, die, met schild en zwaard gewapend, ten aanzien van een kunstlievend publiek aan hun gevoelens, meestal van krijgszuchtigen aard lucht geven, of zich dit ten minste voorstellen te doen. De kabĕsaran onder de Minahassers, die thans tot de zeldzaamheden behoort, was door de Alfoeren, vooral in hun heidenschen tijd, zeer geliefd.

Andere uitspanningen.

Tot de uitspanningen der inlanders behoort ook het bijwonen van de sĕnènan's of tournooien. Op de groote gras-

vlakte (aloen-aloen) der hoofdplaatsen van de Javaansche vorsten en regenten worden deze thans nog wel en vooral met groote pracht in Djocjo en Solo, gegeven tot groot genot van iedereen. In statiekleederen uitgedoscht, met fraai opgetuigde paarden rennen de ruiters, met stompe lansen gewapend, op elkaar toe, met het doel elkaar uit het zadel te wippen. De vroolijkheid stijgt ten top, als zich nu en dan een clown, met een vervaarlijk groote lans gewapend en op een mager paard gezeten, vertoont en allerlei vreemde kuren uithaalt. Soms heeft men de aardigheid aan het slot der voorstelling groote gecostumeerde poppen op de paarden vast te binden, en dan deze dieren, door vuurwerk onder den staart aan te brengen dol te maken, waardoor bij het rond rennen de poppen allerlei dwaze houdingen aannemen tot niet gering vermaak van het publiek.

Een ander vermaak zijn ook de tijgergevechten, die men op de aloen-aloens der vorsten van Djocjokarta en Soerakarta houdt. Men brengt daartoe een buffel binnen eene omheining en laat dan uit een hok een tijger op hem los, hetgeen na allerlei schermmutselingen meestal eindigt met de overwinning van den buffel. De tijger wordt meermalen aangehitst met brandend stroo, terwijl men, barbaarsch genoeg, den buffel met een aftreksel van spaansche peper begiet. Ook het zg. rampokken geldt voor een groot vermaak. Daartoe wordt een tijger, die op het midden van de aloen-aloen in een hok is opgesloten, eindelijk losgelaten en het dier tracht nu, schuw geworden, door de massa's menschen, die aan alle zijden staan, te ontvluchten. Daarvoor is evenwel gezorgd, doordien aan alle zijden een drietal gelederen van mannen met gevelde lansen gereed staan, om het schuwe beest den doorgang te beletten. Aangezien het evenwel tracht te ontkomen, ontmoet hij op gevoelige wijze overal de lansen, die hem menige wond bezorgen, waaraan hij eindelijk bezwijkt. Mocht hij evenwel met een forschen sprong aan de hem belagende lansen trachten te ontkomen, dan wordt hij opgevangen en is spoedig gedood.

Op de Buitenbezittingen hebben geen gevechten met groote dieren plaats, alleen worden op de Westkust van Sumatra wel eens gevechten van karbauwen gehouden, terwijl in Toba wel paardengevechten voorkomen.

Een bijzonder vermaak vindt de inlander in hanengevechten. Ofschoon door ons Bestuur verboden tengevolge van de velerlei weddingschappen, die er mee gepaard gaan, houden de inlanders, vooral de Maleiers, ze nog gaarne op afgelegen plaatsen. Men heeft hier en daar zelfs opzettelijk aangerichte strijdperken er voor ingericht. De hanen doet men kunstsporen van ijzer aan hunne pooten, en het is er dan om te doen, een paar forsche exemplaren tegen elkaar te laten kampen. Deze kemphanen worden afzonderlijk en met groote zorg opgekweekt; zelfs is het hier en daar de gewoonte stamboeken aan te leggen en bij te houden, waarbij dan zelfs sprake is van adellijke afstamming der echte, beroemde vechtersbazen. De Maleiers, gelijk gezegd, en de Makassaren en Boegineezen zijn erg verzot op deze uitspanning, die vooral door de verbazende weddingschappen (de heer Matthes verhaalt van eene weddingschap van *f* 8000) de hartstochten ontvlamt.

Oudste bewoners.

Bij het bespreken van de vermaken der inlanders hadden wij, vooral bij het behandelen van wajang en gamĕlan, gelegenheid op den grooten invloed der Hindoes te wijzen. Wij staan bij die kolonisten, die zulk een krachtigen stempel op de Javanen vooral, hebben gedrukt, nog wat uitgebreider stil.

De oudste bronnen voor de bevolking van Insulinde zijn Grieksche, Arabische en Chineesche geschriften. Deze spreken van onbeschaafde volken, die, gelijk men uit latere onderzoekingen kan opmaken, behooren tot het Maleisch-Polynesisch ras. Nam men, vooral op het voetspoor van Wallace, den Engelschen natuuronderzoeker, aan, dat ons Indië door een tweetal rassen, die gansch verscheiden van elkaar waren, werden bewoond, wat de onderzoekingen op taalkundig gebied te dezen opzichte aan het licht hebben gebracht, maakt het duidelijk, dat deze twee schijnbaar verschillende rassen, de Maleiers en de Papoea's, in den grond behooren tot een stam, dien men den Maleisch-Polynesischen kan noemen. Het is vooral onze Nederlandsche geleerde, prof. Kern, die voor het bewijs dezer stelling tal van gegevens verschaft heeft. Deze hoofdstam strekt zich uit van Madagascar tot het Paascheiland en van Formosa tot Nieuw-Zeeland en heeft zijn stamland in Anam en Kambodja. Van hier uit is dus zeer waar-

schijnlijk ook ons Indië bevolkt geworden. Deze Maleyo-Polyniers hebben een trap van beschaving gehad hooger dan men langen tijd vermoed heeft, al zou men ze vergelijkenderwijze in beschaving niet veel hooger stellen kunnen dan de Dajaks en de Battaks van thans. In deze hoofdafdeeling der Maleyo-Polynesiërs nu zijn wel verschillen waar te nemen, die zich soms sterk uitspreken, hetgeen dan ook aanleiding kan geven tot eene nadere splitsing in 4 rassen, waarvan in onzen Archipel er een tweetal wonen, nl. het Maleische of Indonesische Ras, en het Melanesische of Papoesche Ras. Meende men voorheen langen tijd, dat de eerste bewoners van onzen O. I. Archipel op zeer lagen trap van beschaving stonden, en zij eerst tot ontwikkeling kwamen door de kolonisatie der Hindoes, het is thans vrij wel duidelijk geworden, dat men zich toch dien standaard van beschaving niet al te laag moet denken. Moge het thans vrij wel vast staan, dat de eerste bewoners reeds vóór de komst der Hindoes bekend waren met de bewerking van ijzer en den rijstbouw; dat zij ver waren in de scheepvaart; dat zij zelfs den wajang en gamĕlan kenden, het batikken beoefenden, een eigen muntstelsel bezaten en wat dies meer zij, hetgeen natuurlijk heenwijst op een vrij hooge ontwikkeling, — toch mag de Hindoe-invloed veilig groot genoemd worden.

De Hindoes.

Aan al deze zaken heeft de Hindoe-kolonisatie nieuw leven gegeven en ze hier uitgebreid of volmaakt, daar nieuw voedsel gegeven, in elk geval van groote beteekenis doen worden. Men is, door gebrek aan juiste tijdsaanwijzingen het er niet over eens, wanneer de Hindoe-invloed het meest is gaan beteekenen, al kan men met eenige zekerheid wel vaststellen, dat de kolonisatie reeds in het begin onzer jaartelling ongeveer plaats had. Dr. Brandes stelt het jaar 750 na Christus als den tijd, dat de Hindoe-invloed zich het meest ging doen gevoelen.

Het zijn hoofdzakelijk aanwijzingen op steenen en koperen platen, die de geleerde onderzoekers den weg moeten wijzen, doch, gelijk gezegd, de Hindoes zijn in hunne tijdsaanwijzingen óf zeer onvolledig óf onjuist. Wat er vooral op Java door opgravingen aan den dag gebracht en verklaard is, door

prof. Kern, Dr. Brandes, Cohen Stuart, Dr. Groneman Verbeek, e. a. geeft dit als vrij groote zekerheid, dat de Hindoe-invloed op West-Java veel minder is geweest dan op Midden- en Oost-Java. Op West-Java zijn in de residentie Buitenzorg gevonden de Batoetoelis, een beschreven steen, benevens de zg. Artja domas of 800 beelden, die eenige gegevens verschaffen van een Hindoe-rijk, dat daar moet gebloeid hebben. Deze steenen, al zijn er dan geen 800 in getal, worden door de Inlanders, blijkens plaats hebbende ceremoniën, nog als heilig beschouwd, en, al heeft de later gevestigde Islam zich van die vereering tot versterking van zijn invloed bediend, de inlanders zelf brengen deze overblijfselen in verband met het Hindoe-tijdperk. Het Rijk, dat daar bloeide, heette het rijk van Padjadjaran. Op Midden-Java moet evenzeer een ander Hindoe-rijk, dat van Mendang kamoelan hebben bestaan, welks zetel gevestigd was ten Oosten van Demak. Dit rijk is, naar luid der berichten, het voornaamste Hindoe-rijk geweest, waarvan zoowel het westwaarts gelegene Padjadjaran afgestamd is, als het zich later ontwikkeld hebbende en meer oostwaarts gelegene Modjopahit. Van dit laatste Rijk zijn de berichten meer volledig en ook van grootere betrouwbaarheid. Dit rijk Modjopahit, van later datum, heeft grooten invloed op andere deelen van den Archipel uitgeoefend en is, naar men meent, in het laatst der 13e eeuw gesticht.

De krachtigste getuigenissen van de grootte en beteekenis der Hindoe-overheersching worden afgelegd door de nu nog ten deele bestaande Hindoe-monumenten. Uit deze trotsche ruïnes blijkt ten duidelijkste, dat de Hindoe-overheerschers het volk in harde dienstbaarheid hebben gehouden. In West-Java vindt men behalve de beide bovengenoemde steengroepen enkele bidplaatsen op de bergen. Op Midden- en Oost-Java zijn nog tal van ruïnes van trotsche tempels te vinden. De paleizen der vorsten, die, waarschijnlijk van lichter materiaal opgetrokken, uit minder hechte bouwstoffen zijn gebouwd, zijn niet meer te vinden. Het is in den laatsten tijd een ernstig streven, zoo van de Regeering als particulieren, om van deze eerbiedwaardige gedenkstukken der Oudheid zooveel mogelijk aan den dag te brengen.

Hindoe-overblijfselen.

Tot deze Hindoe-ruïnes behoort in de eerste plaats: de ruïnen van Prambanan in de residentie Djokjokarta. Pas in 1889 zijn deze bouwvallen in al haar grootheid blootgelegd. Zij bestaan uit 157 kleine tempeltjes (tjandi's), en 8 hoofdtempels, door ringmuren afgesloten en toegewijd aan Doerga, de gemalin van Ciwa. Dr. Groneman heeft eene uitvoerige beschrijving van deze ruïnen met tal van prachtige afdrukken in het licht gegeven. In de tweede plaats noemen wij de Tjandi Sewoe, in de residentie Soerakarta, bestaande uit een getal van 240 kleine tempeltjes, in 4 rijen, rondom één hoofdtempel, aan Boeddha gewijd. In de 3e plaats de ruïnen van het Diëng-gebergte. Op het plateau van den Diëng bevinden zich nog een 6 à 7 tempeltjes, die hoogstwaarschijnlijk deel hebben uitgemaakt van een groote priesterstad, die door vulkanische invloeden schijnt te zijn vernietigd. De dienst van Ciwa en Boeddha schijnt hier vriendschappelijk te zijn vereenigd. Ook treft men daarbij in de buurt een 5-tal tjandi's aan, als Ardjoena-tempels bekend, die voor den Ciwadienst bestemd waren. Ten vierde noemen wij de Boro-Boedoer, de reusachtige tempel, aan de nagedachtenis van Boeddha gewijd. In 1873 ontving Dr. Leemans van de regeering in opdracht dit prachtwerk van grootsche bouwkunst, dat nu den reiziger nog in verrukking brengt, al is het in verval, te beschrijven en in al zijn onderdeelen in plaat te brengen. Aan deze opdracht is voldaan; later is nog veel aan den voet van de onderste ringmuur bloot gekomen, waardoor de grootste bouwtrant nog meer duidelijk wordt. De tempel in pyramidalen vorm is op en om een reusachtigen heuvel opgetrokken. In 6 muren en 5 omgangen zijn er tal van nissen en Boeddhabeelden opgeplaatst met prachtig lijst- en lofwerk en zulk een aantal koepels en gebouwtjes, dat men zich eenvoudig afvraagt, hoe het mogelijk is, niet alleen zulk een kolossaal werk uit te voeren, doch het te concipieëren. Boven de vijf omgangen zijn nog 3 rijen koepelvormige gebouwtjes, waarin Boeddhabeelden, tot een totaal van 72, zijn geplaatst, terwijl op den top van den heuvel een hooge koepel, waarvan de spits evenwel verloren ging, nog zichtbaar is. Deze hoogste koepel

werd, gelijk dit bij de meeste Boeddha-tempels plaats had, hoogstwaarschijnlijk gebruikt om reliquieën van Boeddha te bewaren. Het moet dus een reusachtige dagob geweest zijn, of grafheuvel van steen, die door steenen gebouwen beveiligd werd. Het geheel is 47 Meter hoog en bevat niet minder dan 2000 beelden, die van groote bedrevenheid in de beeldhouwkunst getuigen.

In de vijfde plaats moeten wij nog noemen de tjandi Mendoet, een tempel op een half uur afstands van de Boro-Boedoer gelegen, waarin ook een 3-tal groote beelden worden aangetroffen. Behalve deze vijf hoofdmonumenten vindt men in de residentiën Bagelen, Kediri, Malang, Banjoewangi nog tal van overblijfselen uit den Hindoetijd, terwijl de ruïnen van de hoofdstad van Modjopahit, afd. Modjokerto bij Soerabaja nog getuigenis afleggen van de groote beteekenis, die ook dit rijk heeft gehad.

Op Sumatra zijn ook Hindoe-monumenten gevonden, die dus evenzeer tot eene kolonisatie van Hindoes hebben doen besluiten. Een tijdlang heeft men gemeend op aanwijzing van Dr. Friedrich, dat in de binnenlanden van Sumatra een Hindoe-rijk heeft gebloeid in de 7e eeuw na Chr. ongeveer. Het is al weer prof. Kern, die het zeer waarschijnlijk heeft gemaakt, dat er wel een Hindoe-invloed heeft bestaan, doch dat deze afkomstig was van de Hindoes op Java. De Hindoes van Java komende, Hindoe-Javanen genoemd, hebben gekoloniseerd op vele plaatsen in den Archipel; op Palembang, van Modjopahit afhankelijk, hadden zij zelfs zulk een grooten invloed, dat de taal der Javanen nog sporen heeft achtergelaten op de taal der bevolking aldaar.

Op de Westkust van Borneo, op de grenzen van Serawak zijn eveneens tal van Hindoe-monumenten, meest van Ciwaïtischen oorsprong gevonden; zoo ook op Koetei, in het Oosten. Hoogstwaarschijnlijk is dit eveneens toe te schrijven aan den invloed der koloniseerende Hindoe-Javanen. In het Oostelijk deel van den Archipel is van die Hindoe-kolonisatie weinig of niets te bespeuren. Dit is uit al de gegevens, die men langzamerhand heeft verzameld, voldoende duidelijk, dat de beteekenis der Hindoes in elk geval, zij moge dan voorheen hooger geschat zijn, dan wellicht juist is, de bevolking, die er van heeft geprofiteerd, veel in beschaving heeft doen toe-

nemen en haar boven het peil heeft gebracht, waarop de andere inlandsche stammen stonden, gelijk dit nu nog door den beschavingsstandaard duidelijk merkbaar is.

Aardrijkskundige leerstof: *Historisch Overzicht vóór de vestiging van den Islam. — De bevolking van Insuliude.*

Vervoermiddelen.

VERVOERMIDDELEN. — POST EN TELEGRAFIE. — LOGIES. — VERVOER TE WATER. — HEERENDIENSTEN. — KOLONIALE STELSELS. — DE OOSTINDISCHE COMPAGNIE. — DAENDELS EN RAFFLES. — STELSELS NA 1816. — LIBERALE KOLONIALE POLITIEK.

Vervoermiddelen.

Het is geen wonder, dat de verbeterde vervoermiddelen, in deze eeuw in de beschaafde landen in gebruik gekomen, ook in onze Bezittingen hunne toepassing hebben gevonden. Bieden de booten der Koninklijke Paketvaart-Maatschappij de gelegenheid, de verschillende plaatsen aan de kust gemakkelijk te bereiken, niet minder is door den aanleg en exploitatie van spoorwegen de gelegenheid tot vervoer van goederen en personen op de eilanden verbeterd. Op Java werden het eerst spoorwegen aangelegd. In 1863 was reeds concessie verleend voor een spoorweg van Semarang over Soerakarta naar Djokjokarta met een zijtak naar het fort Willem I. In 1872 pas kwam deze lijn, gelijktijdig met de lijn Batavia—Buitenzorg, in exploitatie door de Ned. Ind. Spoorweg-maatschappij. Toen evenwel particuliere maatschappijen niet tot den aanleg van nieuwe lijnen overgingen, heeft de Staat daartoe in 1875 initiatief genomen. Dientengevolge kan men Java thans in zijne geheele lengte per spoor bereizen. Wat ten westen van Soerakarta ligt, behoort administratief tot de Westerlijnen; dat deel, gelegen ten oosten van genoemde plaats tot de Oosterlijnen. Behalve deze spoorwegen heeft Java ook reeds eenige stoomtramwegen, die verbinding tusschen onderscheidene plaatsen tot stand hebben gebracht. Voortdurend neemt de uitbreiding van spoor- en

N°. 6.

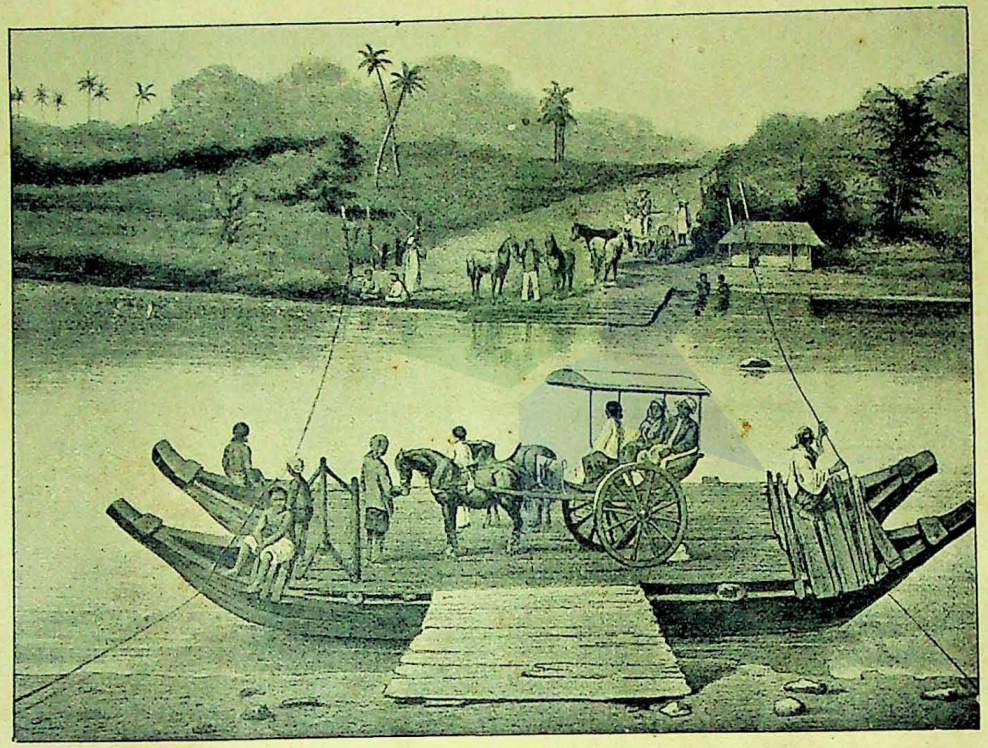

Sasak. Vervoermiddelen. I. Sasak.

tramwegen toe, hetgeen niet nalaten zal een gunstigen invloed op het binnenlandsch verkeer uit te oefenen.

Van de overige eilanden is alleen op Sumatra nog maar een aanvang gemaakt met den aanleg van spoorwegen. Behalve in Deli en Atjeh, waar kleine lijnen van locaal belang zijn aangelegd, is de spoorweg van Padang naar de Ombilien-kolenvelden op dit eiland de eenigste spoorlijn.

Ofschoon natuurlijk in een bergachtig land, gelijk Indië is, veel bezwaren overwonnen moeten worden voor den aanleg dezer verbeterde gemeenschapsmiddelen, bezwaren niet alleen door het terrein veroorzaakt, is het toch te verwachten, dat langzamerhand meer streken in Indië de voordeelen ervan zullen gaan genieten. Het reizen moge daardoor wel wat van zijn poëzie gaan verliezen, de voordeelen zijn evenwel onmiskenbaar. Toch verdwijnen nog niet met een tooverslag alle vroegere transportmiddelen. Naar aanleiding van hetgeen plaat 6 en 7 ons te zien geven, willen wij ons hierbij wat ophouden.

Op plaat 6 komt op den voorgrond links een palankijn of draagstoel voor. Dit vervoermiddel wordt zeldzaam. Het dient voor kleine afstanden, en wordt, gelijk de plaat vertoont, op de schouders van een paar koelies gedragen, aan den bamboestok, die door het dak is heengestoken.

Zoo algemeen als in Japan is op Java dit vervoermiddel niet. Toch zal menige schoone (vrouwen schijnen bij voorkeur van een palankijn gediend te zijn) zich gaarne ervan bedienen. Heeft men een paar vlugge koelies, dan is men vrij snel en zonder veel gevaren ter plaatse. Menige palankijn is door snijwerk aan de stijlen of aan den kap zeer kostbaar; het materiaal, hoofdzakelijk uit bamboe bestaande, maakt het vervoer licht in het gebruik.

Aan de rechterzijde nemen we een ander vervoermiddel waar. Men zou het een draagdoek kunnen noemen; de inlandsche naam is tandoe. Een heel aangenaam vervoermiddel mag het niet heeten, het zwiepen van den draagstok vermindert het genot van het liggen, al kan men door het aanbrengen van een zonnescherm zich tegen de felle zonnehitte beschutten. Het vervoermiddel wordt veel gebruikt door Chineezen, terwijl Javanen, die geen geld genoeg bezitten om zich te laten rijden, en toch naar hunne meening te voornaam zijn, om te loopen, er zich eveneens gaarne van

bedienen. Koelies vindt men bijna overal aan den weg en spoedig is een accoord getroffen. Het is merkwaardig, hoe veel en hoe gemakkelijk koelies lasten kunnen dragen. Zonder bezwaar torschen zij, hetzij in manden, hetzij los aan hun pikolan of draagstok, vrij zware vrachten, die wij gewoonlijk met voertuigen vervoeren. Wat maar eenigszins „gepikeld", gelijk men het noemt, kan worden, wordt op deze wijze vervoerd en dikwijls moet men het vernuft der inlanders bewonderen in het toepassen van middelen, waarmee zij zware vaten en kisten per pikolan ter bestemder plaatse trachten te krijgen. Waar de inlander in bergachtige streken somtijds tegen steile hoogten, zware vrachten moet brengen, weten zij bijna altijd raad. Het is dan ook geen wonder, dat koelies op hunne schouders vrij groote kussens van eelt hebben, die hun den arbeid vergemakkelijken.

Post en telegrafie.

Op den achtergrond onzer plaat bespeuren wij een rood pannen dak, over den weg heen aangebracht op steenen pilaren. Dit is een zoogenaamd poststation, eene soort pleisterplaats, enkel dienende voor het verspannen van paarden voor rijtuigen. De bij dit poststation zich bevindende woningen dienen voor stalling der paarden en voor huisvesting der beambten, die hier hun dienst te verrichten hebben. De naam poststation doet denken aan de op Java, van gouvernementswege geëxploiteerde paardenposterij. Vóór den aanleg der spoorwegen was de paardenposterij de bijna eenige gelegenheid voor het vervoer van personen. Tegen een vast tarief, dat evenwel vrij hoog was, kon men op afstanden van 6 tot 19 K. M. aan elk poststation spannen van 4 paarden bekomen, als men maar zijn eigen reiswagen had. Was het terrein bergachtig, dan werd wel een 6-span genomen, in enkele gevallen werden buffels gebruikt bovendien. Gewoonlijk namen dan op een paar treden aan de achterzijde van het rijtuig een paar inlandsche „loopers" plaats, die nu en dan van hunne plankjes afwipten, om de paarden met hunne zweepjes aan te sporen tot een stevigen draf; want van zacht rijden was bij postrijtuigen geen sprake.

Van deze paardenposterij werd gebruik gemaakt door Gou-

vernementsambtenaren; particulieren konden dit ook doen, wanneer de paarden vrij waren.

De goed onderhouden z.g. Groote Postweg van Anjer naar Panaroekan, door Daendels aangelegd, maakte het reizen op Java zeer gemakkelijk. De Gouvernementspaardenposterij is thans, nu de spoorwegen de voornaamste plaatsen verbonden hebben, opgeheven. Wel vindt men hier en daar gelegenheden voor het leveren van bespanningen van paarden, van Gouvernementswege aanbesteed, z.g. binnenlandsche paardenposterijën, doch hoe meer Java van spoor- en tramwegen doorsneden wordt, des te eerder zullen deze gelegenheden verminderen.

Op plaat 7 zien wij nog een postkarretje, vroeger algemeen, thans nog maar daar in gebruik, waar spoor of tram niet is doorgedrongen.

Vóór 1864 was het postwezen op Java hoogst gebrekkig geregeld. Langs den grooten Postweg werd van Anjer tot Probolinggo tweemaal 's weeks een dienst gehouden. Het vervoer had plaats met karretjes of met postillons te paard. Het port der brieven was vrij hoog: van Batavia naar Soerabaja kostte een brief 80 ct. Na 1864 had dagelijks langs den Postweg en naar alle hoofdplaatsen der residentiën, alsmede naar de afdeelingshoofdplaatsen driemaal 'sweeks, eene bestelling plaats. Ook werd het aantal postkantoren en hulppostkantoren belangrijk uitgebreid, en tevens een uniform-briefport voor geheel Indië van 10 ct. geheven. Van 1864—1872 kwamen er geen noemenswaardige uitbreidingen, doch in het laatstgenoemde jaar werd door de opening der spoorlijnen deze tak van dienst verbeterd. Ook heeft men in dezen tijd aan de Buitenbezittingen meer aandacht gewijd. Op Sumatra's Westkust, op Celebes, de resid. Benkoelen, de Lampongsche distr., Sumatra's Oostk., Banka, de Wester-, en de Zuid- en Oosterafd. van Borneo, de residentie Menado, enz. en elders is toen het postwezen ook aanmerkelijk verbeterd. Door het toetreden van Nederlandsch-Indië tot de Algemeene Post-Unie in 1877 is bovendien het briefport van Europa zeer verlaagd. Bedrag dat in 1856 nog ƒ 1.20 voor een enkelen brief, het is bekend, dat men thans voor 10 ct. per zeepost, of voor 12½ ct. per landmail naar Indië brieven verzenden kan. Ook is de gelegenheid tot geldverzending goed geregeld, terwijl de invoering der pakketpost naar enkele plaatsen een groot genot oplevert.

De telegrafie is ook langzaam uitgebreid. In 1856 is men met het aanleggen van telegraaflijnen begonnen, en, eenmaal aangevangen, heeft ook deze tak van publieken dienst niet weinig vlucht genomen.

In 1870 werd reeds een onderzeesche verbinding met Palembang, Muntok en Singapore tot stand gebracht; in 1871. Australië telegrafisch met Java verbonden. Thans is het telegraafnet natuurlijk nog veel meer uitgebreid; dwars door Sumatra bijv. loopen twee lijnen, een van Benkoelen naar Palembang, de andere over Padang Sidempoean naar Medan; tal van onderzeesche verbindingen zijn voorts tot stand gebracht, die niet zullen nalaten hare uitwerking te oefenen.

Met telefonen is ook in de laatste jaren een aanvang genomen; onderscheiden plaatsen zijn reeds op deze wijze met elkander in verbinding gebracht.

Laat ons tot de vervoermiddelen terugkeeren. Particulieren, zoo zij zich niet van rijpaarden bedienen, maken veel gebruik van lichte voertuigjes op twee wielen. Op de hoofdplaatsen maakt men veel gebruik van een dos-à-dos, door de inlanders sado genoemd, of van een karpeer (= kar op veeren). Op alle centra van verkeer zijn deze huurrijtuigen tegen matigen prijs te verkrijgen. Plaat 7 geeft ons een karpeer te zien, waarin een Arabier, aan zijne kleeding kenbaar, gezeten is. Zooeven is het rijtuigje op de veerpont (sasak) aangekomen; met een paar blokken is het rijtuig vastgezet en de inlanders, er op werkzaam, zullen op eenvoudige wijze, gemakkelijk te begrijpen, de pont naar de overzijde weten te krijgen. Dergelijke veerponten worden op de talrijke riviertjes veel aangetroffen; bruggen, hoe vernuftig zich de inlander bij den bouw ook toonen kan, zijn niet altijd bestand tegen de geweldige banjirs, of overstroomingen, die in Insulinde voorkomen. Bij plotselingen was van het water der bergstroompjes, soms door regens veroorzaakt, die in de tropen verbazend geweldig kunnen zijn, hebben meermalen banjirs verwoestingen aangericht, waarvan wij ons bijna geen denkbeeld kunnen vormen. De bruggen moeten dan ook al zeer soliede gemaakt zijn of door flinke hoofden aan de beide oevers zijn aangebracht, wanneer zij tegen dergelijke overstroomingen bestand zullen blijken. De ingenieurs van den waterstaat hebben, sinds deze tak van dienst door ons Gouvernement wordt behartigd, op onderscheidene plaatsen flinke bruggen aangelegd, waarvan het verkeer niet weinig voordeel ondervindt.

Tot het vervoer van goederen maakt men gebruik van vracht- en transportkarren. Onder den invloed van de spoorwegen verdwijnt gaandeweg de nationale Javaansche vrachtkar of pedati. Dit vervoermiddel, een groote houten kar, is van hout vervaardigd en voorzien van een dak, van bamboe gevlochten. Op de voorzijde is een tamelijke ruimte gelaten voor den eigenaar, die van daaruit zijne trekdieren, de karbouwen, bestuurt. De as van de pedati is gewoonlijk zoo aangebracht, dat zij draaien kan met de wielen, die eigenlijk niet anders dan groote houten schijven zijn. Begrijpelijk

N°. 7.

Tandoe. Vervoermiddelen. II. Tandoe.

is het, dat het gemis van bussen, zooals aan onze karrenassen gevonden worden, een gepiep en geknars veroorzaakt, dat onverdragelijk te hooren is. Ook slijten de wielen, waar een velling van ijzer ontbreekt, gemakkelijk af, worden ongelijk en bederven daardoor de wegen, als er van deze karren veel gebruik gemaakt wordt. Zelfs heeft het vele gebruik van pedati's van Gouvernementswege eene verordening uitgelokt, waardoor pedati's niet over den Postweg mochten rijden; daarvoor was dan een afzonderlijke weg, naast den Postweg bestemd. Daar goederenvervoer natuurlijk nog veel voorkomt en de spoorweg ook nog niet alles kan overnemen, blijft de behoefte aan dergelijke vervoermiddelen bestaan en wordt de meer en meer verdwijnende pedati langzamerhand vervangen door de zg. transportkarren, (zie plaat 8) die van veel lichter constructie zijn en ook doelmatiger zijn ingericht.

Logies.

Ofschoon het Oosten den roep van gastvrijheid in hooge mate bezit, en hierin het Westen beschaamd maakt, ligt het voor de hand, dat de meest gulle gastvrijheid hare grenzen heeft, en het natuurlijk voor reizigers, ambtenaren en personen, met weinig vrienden of kennissen, niet altijd mogelijk of zelfs doenlijk is, op logies te rekenen, wanneer men buiten zijn domicilie moet vertoeven. Dergelijke personen dienen dan in zulk geval eene gelegenheid tot verblijf te zoeken. Op groote plaatsen vindt men die gemakkelijk in goede, ruime hotels, waar het reizigers aan niets behoeft te ontbreken. Op plaatsen, waar deze niet bestaan, vindt men logeergebouwen, die den naam van pasang-grahans of passantenhuizen dragen. Dit zijn gewoonlijk eenvoudige bamboezen, met pannen gedekte woningen, die men op bijna alle afdeelingshoofdplaatsen vindt. Door het Gouvernement opgericht, zijn zij in de eerste plaats voor op reis zijnde ambtenaren bestemd, en, zoo zij ruimte overlaten of onbezet zijn, kunnen particulieren daarvan ook gebruik maken. Gewoonlijk bevatten zij vier kamers en hebben nog eenvoudige bijgebouwen, voor keuken, badkamer, stalling voor paarden, enz. dienende, zijn op eenvoudige en doelmatige wijze

gemeubileerd en staan onder beheer van een waker of mandoer, wiens plicht het bovendien is, de personen bij het logies van dienst te zijn.

Vervoer te water.

Bepaalden we ons tot nu toe tot het vervoer te land, een enkel woord dient ook gewijd aan het vervoer te water.

Het zijn alleen de groote rivieren van Borneo en Sumatra, die men tot ver in het binnenland met groote en kleine stoomvaartuigen kan bevaren, en die met hare bijrivieren de eenige handels- en verkeerwegen in die streken zijn. Personen worden meestal met lichte roeivaartuigen vervoerd; op enkele plaatsen vindt men voor ambtenaren van het Gouvernement kleine stoomvaartuigen. Op Java zijn maar weinig rivieren tot in het binnenland bevaarbaar. In de eerste plaats de Solorivier en de Brantas; verder de Tji Liwong, de Tji Taroem, de Tji Manoek, de Tji Tandoewi en de Serajoe. Met stoomvaart gaat het op deze rivieren niet, hoe dikwijls het reeds beproefd werd; de goederen worden hoofdzakelijk vervoerd met prauwen, die evenwel met ondiepten en bochten en door banjirs aangevoerde boomstammen hebben te rekenen, waardoor de vaart niet weinig bemoeilijkt wordt. Op hoofdplaatsen heeft men voor het vervoer van personen en goederen bestaande prauwenveeren, waartoe ook roeivaartuigen gebruikt worden. Voor het vervoer van kleine afstanden aan de kust, gelijk voor de visscherij, maakt men evenzeer van prauwen met zeilen gebruik, waarbij men aan weerszijden op eenigen afstand van het vaartuig een balk heeft bevestigd, om de kracht van den golfslag te breken. Dit soort van prauwen heet vlerkprauwen en, zeevaarders als de Maleiers zijn, zijn zij zeer vertrouwd met het gebruik van deze vaartuigen.

Voor grootere afstanden wordt de gemeenschap onderhouden door zeilschepen en stoombooten. Op waarlijk voortreffelijke wijze wordt in Indië thans voor geregelde stoomvaartverbindingen gezorgd door de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij, eene echt Nederlandsche onderneming, die, gesteund door subsidie van de Regeering, den ganschen Archipel met hare vloot van 34 schepen, uitstekend ingericht, voortdurend doorkruist.

Heerendiensten.

Boven spraken wij van de goed onderhouden wegen, waaronder de zg. Postweg, door Daendels aangelegd, eene voorname plaats bekleedt. Dit onderhoud der wegen geschiedt door de inlandsche bevolking, die dit in heerendienst verricht. Heerendiensten spelen zulk eene groote rol in het leven van den inlander, dat wij er ons bij willen bepalen. Alle werk of dienst, die om niet en gedwongen verricht wordt door een onderzaat ten dienste van zijn heer, noemt men heerendienst. In primitieve maatschappijen, waar, een *„weinig bezittende en weinig behoevende bevolking"* is, verdient persoonlijke arbeid de voorkeur boven belasting in geld of goed. Heerendiensten worden dan ook wel eens belasting in arbeid genoemd, evenwel verschillen zij van belastingen in geld hierin, dat zij besparing van uitgaven zijn, en dus niet eene directe bron van inkomsten kunnen heeten.

De heerendiensten in Indië berusten op de adat; door de Nederlanders zijn zij bij hunne komst niet ingevoerd, wel gewijzigd. De Oostindische Compagnie bemoeide zich weinig rechtstreeks met de inlanders; zij heeft zich met de heerendiensten niet ingelaten, het lag buiten haar handelssysteem. Daendels, kind van de Fransche revolutie, heeft de grondslagen van den modernen staatsdienstplicht ingevoerd en door zijn groote plannen tot uitbreiding van verdedigings- en gemeenschapsmiddelen, heeft hij misschien wel wat te veel van den inlander gevorderd. Zijn bewind is dan ook wel eens het dwangarbeid-stelsel genoemd. Raffles schafte officieël de heerendiensten af; in de werkelijkheid zijn zij evenwel blijven bestaan. De Regeerings-reglementen van 1814 hebben de heerendiensten blijven handhaven, ofschoon achtereenvolgens verminderd. Onderscheidene ministers en Gouverneurs-Generaal werkten in deze richting. Sinds 1882 is de aard en het aantal der heerendiensten belangrijk verminderd. Men onderscheidde voorheen nog de verplichte diensten in arbeid in: heerendiensten en cultuurdiensten: deze laatste zijn achtereenvolgens ingetrokken, behalve bij de koffiecultuur, waar zij nog ten deele bestaan (bladz. 56).

Tegenwoordig gaat men bij de regeling der heerendiensten van de volgende beginselen uit:

1° De heerendienstplicht rust op den grond, derhalve zijn daaraan onderworpen bezitters van bouwgronden, erven en tuinen; hier en daar ook bezitters van huizen.

2° Van heerendiensten zijn vrijgesteld: ambtenaren, dessahoofden of leden van het dessabestuur, godsdienstleeraars, gegageerde militairen, gebrekkigen en bejaarden, vrouwen, enz.

3° De duur der heerendiensten mag het maximum van 42 dagen per jaar niet overschrijden. Nergens wordt dit getal geëischt, in onderscheidene residentiën van Java daalt het zelfs aanzienlijk beneden dit cijfer. In Kedoe bijv. zijn 24 dagen, in Madoera zelfs 12 dagen.

De duur van den dag is 12 uur, de tijd voor heen- en teruggaan daaronder begrepen.

4° Zooveel mogelijk zijn de heerendiensten gelijkmatig onder de dessa's verdeeld.

Elk gewest heeft zijn afzonderlijke regelingen voor de heerendiensten. Op de Buitenbezittingen, ofschoon daar nog niet even geregeld als op Java, mag toch het maximum van 42 dagen nergens overschreden worden.

De arbeid, in heerendiensten te verrichten, bestaat in het volgende: aanleg, onderhoud en herstel van werken ten algemeenen nutte, als: wegen, bruggen, dammen, waterleidingen enz. Vroeger was daaronder ook nog begrepen allerlei andere arbeid, nl. onderhoud van gevangenissen, passangrahans, wachthuizen enz.

Dit is evenwel thans afgeschaft.

Tot bijzondere diensten, die de dessabesturen aan de ingezetenen opleggen, wordt alleen gerekend; het bezetten van de inlandsche politiehuizen (gardoe's) (zie plaat 10) en het bewaken van waterwerken. Vroeger rekende men daartoe ook nog het bewaken van ambtenaarswoningen, van pakhuizen, het vervoer van gevangenen en brieven, het bedienen van overvaarten enz. Al deze bijzondere arbeid is nu ook afgeschaft. Zoo zijn ook sinds 1 Juli 1882 afgeschaft de zg. pantjensdiensten of diensten ten behoeve van inlandsche Hoofden. Deze zijn vervangen door een hoofdgeld van ƒ 1 's jaars. Mocht de economische toestand der inlandsche maatschappij het toelaten, dan zullen alle heerendiensten wel afgeschaft worden. Volgens berekening is voor elk persoon daarom eene belasting van ƒ 2 à ƒ 3 's jaars vereischt.

Het spreekt bijna van zelf, dat rampen van hooger hand of tot afwending van algemeen gevaar, eene oproeping van alle werkbare mannen wettigt.

Uit dit korte overzicht blijkt voldoende, dat het de Regeering ernst is met haar streven, de bevolking, van overmatigen druk te ontheffen, en, mogen nog niet alle diensten van de schouders der inlanders zijn genomen, reeds veel werd gedaan, en er bestaat geen twijfel aan, of zij zal nog voortgaan op den goeden weg, die leidt tot volledige vrijheid van de inlandsche bevolking.

Een overzicht in vogelvlucht van de verschillende koloniale stelsels, moge hier op zijn plaats zijn. Vangen wij daartoe met de Oostindische Compagnie aan.

Koloniale Stelsels. — De Oostindische Compagnie.

Het stelsel der O. I. C. was geheel gebaseerd op handelsvoordeel.

Door contracten met de inlandsche vorsten voor de uitsluitende levering van handelsartikelen aan haar schiep zij het bekende monopoliestelsel. Daardoor kreeg zij de prijzen geheel in hare hand. Zij duldde geen andere Koloniale machten naast zich, en, werden de contracten voor die monopoliën niet trouw nagekomen, dan lag het voor de hand, dat zij grondgebied afnam. Naast handelaar werd zij dus ook souverein. Daar de Republiek niet steunen kon, moest dus de

Compagnie wel een machtig lichaam worden met eigen legers en vloten. Op enkele terreinen heeft de Compagnie zich wel veroorloofd in te grijpen bij binnenlandsche oorlogen, doch haar hoofddoel was en bleef: handelsvoordeel, vermeerdering van inkomsten. Op Java liet zij dit ingrijpen aan de inlandsche Hoofden over; op de Molukken trad zij anders op, ofschoon met gelijk doel. Door Oldenbarneveld was dit wel niet zoo bedoeld, nl. eene samenkoppeling van handelaar en souverein, maar de ontwikkeling der toestanden gaf er aanleiding toe. In den grond der zaak is de mislukking van het stelsel der Compagnie hieraan toe te schrijven. Door deze samenkoppeling toch moest het prestige van den gezaghebber wel lijden. Waren de geldelijke uitkomsten eens minder gunstig, dan werd het volk onderdrukt, en zoodra de onderdrukker zelf als handelaar optreedt, is begrijpelijkerwijze eene groote belemmering gebracht in de verhoudingen, die het best tieren bij goedwillige gezindheid. Daarbij kwamen, gelijk genoegzaam bekend is, wanbestuur, oneerlijkheid en onverstand, en deze hebben de Compagnie ten val gebracht.

Het systeem der Compagnie moet beoordeeld worden naar de tijden, waarin het ontstond. Het gaat niet aan, onzen 19e eeuwschen maatstaf voor koloniale staatkunde aan te leggen op de toestanden der 17e eeuw. De koloniale staatkunde uit die dagen stond onder den invloed der Renaissance. Dit is niet alleen van de koloniale staatkunde, maar bijna van alles te zeggen: krijgswezen, rechtspraak, alles, wat op den geestesarheid betrekking heeft, het was bijna geheel uit de school van Oud-Rome voortgekomen. De militaire plannen van Maurits, Willem Lodewijk, de rechtsgeleerde beschouwingen van Hugo de Groot, zij droegen geheel het stempel van Oud-Rome; was het wonder, dat onze handelsmannen dien geest ook in hun systeem openbaarden? Oud-Rome bijv. drong aan de overwonnen volken zijn godsdienst niet op; dit deed de Compagnie ook niet. Vandaar dat de Portugeezen en Spanjaarden het niet konden uithouden en de Compagnie gemakkelijk toegang verkreeg.

Oud-Rome was gewoon de koningen, die het onderwierp, te verschrikken en te overbluffen. De Compagnie handelde evenzeer en zette de gevangen genomen vorsten op verre eilanden in verzekerde bewaring.

Oud-Rome liet de volken, die het onderwierp, door zijne eigene gezaghebbers besturen. Mocht het een vorst verwijderen, de overige gezaghebbers bleven, en het binnenlandsch bestuur werd wel onder de „centrale controle" gebracht, doch in hoofdzaak zoo gelaten, dat althans de onderdanen onder de bevelen hunner heerschers kwamen. De Compagnie handelde evenzeer, en bemoeide zich met de inlandsche aangelegenheden weinig of niet.

Had Oud-Rome een vorst verslagen, dan richtte het de finantiën te gronde door het opleggen van oorlogsschatting, die den vorst hatelijk maakte

in de oogen zijner voormalige onderdanen. De Compagnie deed evenzeer, o. a. op Midden-Java.

Oud-Rome vermeed het wekken van achterdocht. Na een veldtocht trokken de troepen terug; als veroveraar trad het niet op. Op dezelfde wijze handelde de Compagnie; langzamerhand leerden de volken haar gehoorzamen en zij waren hare onderdanen geworden, zonder dat men kon zeggen, wanneer de overheersching was aangevangen. In de tractaten van Oud-Rome was nooit sprake van onderwerping. De Compagnie deed dit evenmin; zij bedong slechts leverantiën en privilegiën.

De eigenlijke vijanden der Compagnie waren dan ook niet de inlanders, wel de inlandsche vorsten met hunne bloedverwanten. Het volk heeft de Compagnie als redder uit onderdrukking aangezien en haar daarom de overheersching vergemakkelijkt.

Daendels en Raffles.

Na den val van de Compagnie treedt Daendels op. Het bestaande systeem wordt in hoofdzaak behouden, ofschoon gewijzigd. Het Europeesche bestuur doet zich meer over de inlanders gelden; de regeeringspersonen, ook de inlandsche, worden meer gouvernements-ambtenaren. Daendels' verdiensten voor de rechtspleging, zijne plannen tot verdediging, als eischen van den tijd, waarin hij het bestuur voerde, zijne afschaffing van onbetaalde leverantiën, zijne beperking van heerendiensten, gaan wij voorbij. Het stelsel der Compagnie evenwel bleef onder zijn beheer onveranderd. Doch daar komt in 1811 Raffles en met hem begint een nieuw systeem. Hij laat het handelssysteem los en stelt een belastingstelsel in de plaats. Eigenlijk heeft hij wel bedoeld vrijen handel in te voeren, doch dit is niet dadelijk kunnen toegepast worden, evenmin als zijn ontworpen plannen van vrijen arbeid. Om daartoe te geraken, verklaarde hij, dat de grondeigendom op Java bij den Souverein berust. Dat wilde zeggen, volgens Raffles, niet dat de Souverein nu naar willekeur zou kunnen beschikken over den eigendom der inlanders, maar wèl, dat de Souverein de macht zou hebben, te voorkomen, dat de machtige tusschenpersonen tusschen volk en Souverein, de Inlandsche Hoofden, de vruchten van den arbeid zouden kunnen plukken. De landbouwers zouden de volle opbrengst genieten van hunne velden na aftrek der belastingen. Derhalve: stelsel van belastbaarheid van den grond, het bekende landrentestelsel.

Het is jammer, dat dit humane denkbeeld van Raffles, ofschoon niet door hem oorspronkelijk bedacht, en overgenomen van

Britsch-Indië, waar het eenigen tijd vroeger zijn toepassing had verkregen, is afgestuit op zijn gebrek aan locale kennis. Dit is hem evenwel niet te wijten; de Regeeringsambtenaren konden hem niet helpen. Daardoor is de collectieve aanslag van de dessa's, die eerst was ingevoerd, veranderd in individuëelen, gelijk later weer meer wenschelijk werd geacht, en daardoor werd verwarring gesticht. Zijn spoedig daarop gevolgd vertrek heeft bovendien ook de uitvoering belemmerd. Raffles' verdienste ligt hierin, *dat hij eene belasting heeft ingevoerd en de inkomsten van den Staat niet heeft willen zoeken in handelsvoordeelen, maar in geregelde bijdragen.*

Stelsels na 1816.

Na Raffles komen de Commissarissen-Generaal van 1816—1819. Zij nemen in hoofdzaak het stelsel van Raffles over. Aanmoediging van Europeesch kapitaal en intellect, ziedaar wat Elout, de ziel van de Commissarissen, met kracht voorstond. In 1819 komt van der Cappellen, die ofschoon tot de Comm.-Generaal behoord hebbende, van Europeeschen invloed afkeerig was. Zijn opvolger du Bus de Ghysignies, tot Gouverneur-Generaal benoemd, diende een belangrijk rapport in, waarbij hij alleen heil zag in de aanmoediging van Europeesche industriëelen tot het ontginnen van gronden en aankweeken van voortbrengselen, waarbij dan de inlanders in vrijen arbeid zouden moeten meewerken. Langs dezen weg zou het particulier initiatief kunnen worden aangevuurd en het zou de bevolking te goede komen. De Minister van Koloniën, Elout, van dezelfde inzichten als de Gouverneur-Generaal, ried den Koning aan met deze inzichten eens eene proef op groote schaal te nemen. Doch! wat gebeurt? Generaal van den Bosch, vroeger onder Daendels reeds op Java gediend hebbende, en bij den Koning groot vertrouwen genietende, werd geraadpleegd over deze plannen, die ook bij den Koning een welkom oor hadden gevonden. Van den Bosch, ofschoon hij enkele bedenkingen had, was geneigd om ook in deze richting mede te werken, doch de slechte staat van 's lands finantiën maakte het noodig, dat men spoedig geldelijke resultaten bereikte en dit was met het stelsel van du Bus niet te verwachten. Dit beloofde in de toekomst wel zoo te worden; op geldelijk voordeel, en liefst zoo spoedig

mogelijk te verwerven, evenwel was het niet berekend. Du Bus werd dan ook vervangen en van den Bosch trad in zijne plaats, die nu een stelsel in toepassing zou trachten te brengen, dat onder den naam van Cultuurstelsel eene groote rol in de geschiedenis onzer koloniën zou spelen.

Van den Bosch was de meening toegedaan, dat men met het oog op het doel, dat toen wenschelijk werd geacht, nl. het spoedig verkrijgen van directe baten tot ondersteuning van het Moederland, geen anderen weg kon inslaan dan den Staat zelf als industrieël te laten optreden. Hij redeneerde aldus: „de Regeering heeft recht op eene belasting, door den „inlander te voldoen, die bestaat in de opbrengst van een „gedeelte zijner producten, landrente genaamd. Stellen wij dat „aandeel op twee vijfden. Laten wij nu den inlander overhalen, „in plaats van dat twee vijfde een gedeelte van zijn grond af „te staan, dat wij op slechts één vijfde bepalen. Den arbeid, „dien hij den Staat verschuldigd is, zullen wij aanwenden om „op die gronden producten te telen, die voor de Europeesche „markt geschikt zijn. Mochten die producten eene grootere „geldswaarde vertegenwoordigen, dan de vroeger door den „inlander verschuldigde belasting, welnu dat meerdere zal hem „moeten worden uitbetaald." [1])

Ware nu dit stelsel in de practijk maar aldus uitgevoerd, als het zich theoretisch liet verklaren, dan zou er misschien niet zooveel ellende uit hebben kunnen voortkomen; maar het is gaandeweg gebleken, dat allerlei misbruiken bij de uitvoering zijn voorgekomen. Het vijfde deel der dorpsgronden werd spoedig al grooter en grooter genomen, en van meerdere waarde der producten werd nooit uitkeering gedaan. De landrente, waarvoor dit stelsel heette in de plaats te komen, werd vervangen door een plantloon, dat bovendien te voldoen viel. De gemeente-instellingen der inlanders werden door den druk van hooger hand ondermijnd. Door het toekennen van ambtelijk landbezit aan de Hoofden en door het uitzicht op zg. cultuurprocenten voor de levering aan inlandsche en Europeesche ambtenaren werd de vrijheid van arbeid der inlanders bedenkelijk belemmerd, in 't kort! het systeem liet niet na zijne schadelijke werking te doen gevoelen. Eén voordeel even-

---

1) v. d. Lith.

wel bracht het mede, het Moederland trok spoedig aanzienlijke baten uit de koloniën, en dat moge wellicht de Regeering te stade gekomen zijn, de inlander werd daarmee alles behalve gebaat. Het is ook bij het cultuurstelsel wel duidelijk gebleken, hoe groot Java's productievermogen was en hiervan heeft misschien ook de inlander voordeel getrokken, doch daartegenover staat het niet geringe nadeel, dat alle vrije ontwikkeling schromelijk werd tegengehouden. Achtereenvolgens werden indigo, suiker, koffie, tabak, peper, thee, kaneel en cochenille in cultuur genomen en de Handelmaatschappij, ten gevolge van bestaande contracten werd de eenige handelsagent voor het Moederland. Dit lichaam, dat een kwijnend bestaan voortsleepte, heeft door het cultuurstelsel een grooten vooruitgang verkregen; het maakte verbazende winsten en droeg zeker ook wel bij tot verlevendiging van de handelsbeweging in het Moederland.

Liberale koloniale politiek.

Langzamerhand evenwel heeft het Cultuurstelsel, dat tot ongeveer 1850 ongestoord zich heeft kunnen ontwikkelen, en dat in de 20 jaren van zijn bestaan voortdurend getoond heeft aan het doel, dat van den Bosch zich voorstelde, te beantwoorden, de oogen geopend voor de in den grond der zaak verderfelijke beginselen, waaraan het mank ging. Het is vooral aan de onvermoeide vertoogen van Baron van Hoëvell, eerst predikant te Batavia, later Lid der Tweede Kamer te danken, dat een meer liberaal beginsel in het bestuur onzer Koloniën baan brak. Sinds 1854 is langzamerhand verbetering ingetreden. Onderscheiden Ministers als Uhlenbeck, Fransen van de Putte, Mijer en Trakranen hebben met Gouverneurs-Generaal, als Duymaer van Twist, Sloet van de Beele e. a. meegewerkt tot de invoering van humaner regeeringsbeginselen. De drukkende cultures werden afgeschaft, evenzeer als het ambtelijk landbezit, de oorsprong van zoovele knevelarijen, terwijl cultuurprocenten aan Europeesche ambtenaren ook werden ingetrokken. In 1865 verviel de gedwongen cultuur van de indigo, de tabak en de thee, de kaneel, de cochenille en de peper; alleen de suiker en de koffie bleven nog als dwangcultuur gehandhaafd al werd zij ingekrompen. In 1890 verviel het laatste suikercontract en de koffie, die thans nog

als de laatste loot van het cultuurstelsel bestaat, is ook ten doode opgeschreven.

Toch zal het duidelijk zijn, dat niet enkel door het opheffen van verkeerde stelsels alles gedaan kan heeten; de wijze waarop thans naar vroeger reeds uitgesproken beginselen gelegenheid aan Europeanen zou moeten gegeven worden den invloed van hun geld en vernuft ten bate van de inlanders aan te wenden, moest ook worden in de hand gewerkt. De vrucht van al de overleggingen, daarvoor noodzakelijk, is gezien in de Agrarische Wet van 1870, door Minister de Waal ingediend en ten uitvoer gelegd. Deze wet is thans nog de geldende akkerwet voor Oost-Indië en, het moet erkend worden, dat zij hare goede werking niet nalaat uit te oefenen.

Een der belangrijkste bepalingen van deze Agrarische Wet is het voorschrift, dat de inlander zijne gronden ook aan niet-inlanders kan verhuren. Is hij individueel bezitter, dan voor niet langer dan 5 jaar, is hij zg. „agrarisch eigenaar", d. w. z. heeft hij niet anders dan het verbruiksrecht van den grond, dan mag een contract van 20 jaar worden afgesloten. Door deze bepaling is aan inlanders de gelegenheid geboden, om voordeel van hun grond te trekken, terwijl tevens de gelegenheid ontnomen is aan personen, om blijvend in het bezit te geraken van gronden ten koste van de inlanders. Een ander belangrijk voorschrift betreft de gelegenheid voor particulieren, om woesten grond van het Gouvernement voor ontginning in erfpacht te krijgen. Daarvoor kan men aanvrage doen, en tegen het betalen van een pachtschat (canon) ontvangt men dan voor hoogstens 75 jaar de gelegenheid woeste gronden tot ontginning te brengen. Hiervan kan de Regeering niet anders dan profiteeren, doordien woeste grond tot ontginning wordt gebracht; de ondernemer kan bovendien door een ruimen pachttermijn alle gelegenheid hebben, om zijne onkosten goed te maken, terwijl de inlander door goede betaling tot arbeid uitgelokt wordt.

Deze bepalingen gelden natuurlijk de Gouvernementslanden; de Vorstenlanden Soerakarta en Djokjokarta, waarover onze Regeering slechts indirect gebied voert, vallen hieronder niet. De vorsten van S. en D., al sinds jaren vrij en onbelemmerd in de beschikking hunner gronden, hebben gedurende geruimen tijd het geldelijk voordeel van verhuring, soms ook van ver-

koop hunner landerijen ingezien, zoodat in hunne gewesten ook tal van particuliere ondernemingen gevonden worden.

Buiten Java is de Agrarische Wet, voor zoover het onze Gouvernementslanden geldt, natuurlijk ook van toepassing. Deli, waar wij slechts suzereiniteitsrechten uitoefenen, toont ons, welk voordeel Europeanen aanbrengen. Het is van algemeene bekendheid, hoe de Sultan van dat gewest sinds hij Europeanen binnen zijn rijk lokte, door verkoop of verpachting van gronden zijn gewest tot bloei heeft gebracht.

De groote kwestie, die zich vooral op de Buitenbezittingen doet gevoelen, is het bekomen van werkkrachten. Java is dicht bevolkt genoeg; elders moet men derhalve werkkrachten lokken. Waar men, gelijk op Deli, West-Borneo, Chineezen kan gebruiken, is de kwestie wel op te lossen; doch niet overal is dat even gemakkelijk.

De Regeering, die hare mildere beginselen van Staatkunde heeft toegepast op het beheer van den grond, heeft niet minder voor de belangen van den inlander gewaakt door bepalingen omtrent den huur van inlanders als werkkrachten, uit te vaardigen. Hiervoor bestaan werk-contracten of koelie-ordonnantiën en het is het streven der Regeering om op de naleving van deze werkcontracten voor beide partijen streng toe te zien. Behalve voor de koffiecultuur kan nu in geheel Indië niemand meer gedwongen worden tot het verrichten van cultuurdiensten. De vrije arbeid heeft gezegevierd en sinds de doorwerking van dat beginsel is voor onze koloniën een zegenrijke periode aangebroken.

Aardrijkskundige leerstof: *Topografie. — Voornaamste plaatsen. — Havens. — Geschiedenis der vestiging van ons gezag. — Java na 1811.*

De Pasar en de Warong.

DE PASAR. — DE WARONG. — DRANKEN. — OPIUM. — DE CHINEEZEN. — EEN INDISCH WOUD. — DE PLANTENTUIN TE BUITENZORG.

De Pasar.

Gaf het vorige hoofdstuk ons aanleiding bij de vervoermiddelen door de inlanders gebruikt, stil te staan, wij willen thans onze aandacht wijden aan hun binnenlandsch verkeer, dat door de vervoermiddelen zoo in de hand wordt gewerkt. Wij denken dan in de eerste plaats aan hunne markten of pasars, die als het ware den polsslag van dit verkeer vormen. In Indië spreekt niemand, zelfs geen Europeaan, van markt, ofschoon men door pasar vrij wel hetzelfde aanduidt als met ons woord markt. Bij uitbreiding verstaat men door pasar ook wel marktdag en marktplaats; ons woord bazaar is van denzelfden stam, van het Perzische woord bâzâr, afgeleid.

De inlandsche maatschappij is zonder een pasar bijna niet denkbaar. Daar toch ontmoeten de inlanders van allen rang en stand elkaar. Natuurlijk is het hoofddoel koopen en ververkoopen, maar allerlei bijredenen werken het bezoek aan de pasars in de hand.

Men komt daar om elkaar te spreken, betrekkingen aan te knoopen, nieuwtjes op te doen, in 't kort is het bezoek aan de pasar, al moet men er niet bepaald zijn, voor elken inlander bijna onontbeerlijk geworden. De inlandsche winkelnering wordt door de pasars onmogelijk; op de hoofdplaatsen mag een inlander het eens beproeven er een te vestigen, het behoort tot de groote uitzonderingen. Europeanen, die op hoofdplaatsen winkels houden, zien zelden inlanders bij hen inkoopen doen: zij voelen zich daar in geenen deele thuis. Alleen de

N°. 8.

Pèkán. Eene markt. Pasar.

Chineezen hebben hun toko's, waar men letterlijk van alles krijgen kan; in de Chineesche wijken der hoofdplaatsen is huis aan huis een winkel. Voor de eigenlijke inlanders zijn de pasars de plaatsen, waar zij hunne benoodigdheden opdoen, of, zoo zij wat van de hand te zetten hebben, deze verkoopen. Toch zijn het niet alleen de inlanders, die de pasars bezoeken met dit doel. Allerlei personen komen er, zoowel de Europeesche kokki als de njonja, zoowel de Arabier als de Klingalees, zoowel de Maleier als de Chinees, de hadji evenzeer als de ambtenaar, de militair als de burger, de vrouw even goed als de man, in één woord: ieder.

Niet iedere dessa heeft een pasar, het aantal en de plaats der pasars wordt door de Regeering vastgesteld. Uit den omtrek komt iedereen van allen kant naar de pasar, die geregeld om de 5 dagen gehouden wordt. Deze tijdruimte, pasarweek genoemd, speelt zulk een groote rol in het leven van den inlander, (zie bladz. 35), dat hij gewoonlijk alles daarnaar rekent. Heeft hij iets te verrichten na één week, keert iemand hier of daar van terug na 1 of 2 pasars, dan wordt daarmee bedoeld een tijdruimte telkens van 5 dagen.

De gewone pasar-uren zijn van des morgens 7 tot 11. Lang vóór den aanvang kan men van alle op een dessa uitkomende wegen inlanders ter pasar zien trekken, soms beladen met allerlei zaken, die te koop worden aangeboden. Chineesche opkoopers, voorzien van een unster ter bepaling van het gewicht en van eene lange linnen zak, waarin zij kopergeld bergen, houden hier of daar halt, en trachten met de pasar-gangers zaken te doen. Geslepen handelaars als zij zijn, zullen zij meermalen hun slag weten te slaan, om straks met buitengewone winst hun opgekochte waren op de pasar aan de markt te brengen.

Over het algemeen is de binnenlandsche handel in handen van Chineezen, die, toen de pasar-pacht nog bestond, ook gemeenlijk de pachters der pasars waren. Men mag het een zegen voor de bevolking achten, dat deze pasar-pacht is afgeschaft. Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist heeft dit in de jaren 1851 voor Java, en in 1856 voor de Buitenbezittingen tot stand gebracht. Daarmee is een bron van groote knoeierijen gestopt; want, waar de Chinees als pachter optrad, en eene kleine belasting van de handelaars, die hunne waren ten ver-

koop aanboden, mocht eischen, liet hij even goed de koopers als de verkoopers betalen, en dus sneed het mes van twee kanten.

Over het algemeen is de inlander voor den handel niet zoo geschikt als de Chinees. Deze is meer berekenend, listig en handig; de inlander daarentegen is zorgeloos, en tevreden, wanneer hij met gering voordeel zijn waren van de hand zet. Ook is hij meermalen onnadenkend genoeg om zijn bedrijfskapitaal voor feesten aan te spreken, terwijl het den Chinees, op zijn zorgeloosheid speculeerende, en hem met geldschieten als anderszins schijnbaar te hulp komt, er in werkelijkheid om te doen is, zijn slag te slaan, wanneer hij kan. Die inlanders, die met eenig voordeel nog handelen, zijn veelal personen, die door reizen en trekken hun blik verruimd hebben, bijv. een bedevaart naar Mekka hebben gedaan als anderszins, en dus weten, voordeel te halen uit den omzet hunner artikelen. Bij zulken stand van zaken zal men gereedelijk begrijpen, dat het voor den inlander van groot belang is, dat de binnenlandsche handel door de afschaffing dezer pasarpachten vrij is geworden.

Doch! laat ons de pasar zelf bezoeken en aan de hand der plaat eene voorstelling trachten te krijgen van hetgeen daar gevonden wordt. Vooraf ga evenwel de opmerking, dat, het doel bij de samenstelling der plaat in het oog houdende, het niet wenschelijk was, haar met allerlei groepjes zoodanig te vullen, dat de duidelijkheid der voorstelling ongetwijfeld zou geleden hebben. Wij hebben ons op eene inlandsche pasar een gekrioel van menschen voor te stellen, vrij wat meer dan onze plaat te zien geeft. Wij bepaalden ons maar tot enkele groepen.

De inlandsche pasars hebben veel gelijkenis op elkaar. Enkele kraampjes, hier en daar loodsen, met pannen gedekt, dienen om daaronder allerlei handelswaren uit te stallen. Heeft men hier wellicht een lage bamboe-bank, elders ziet men een matje uitgebreid op den grond, waar de waren ten verkoop uitgespreid liggen. Men treft zoowel kooplieden met gemaakte kleederen, als vrouwen, die medicijnen verkoopen, aan; hier ziet men een Chineeschen vleeschhouwer, elders een handelaar met garen, band, knoopjes, naalden en spelden. Daar staat een man met gevlochten bamboemanden naast een vrouw met groenten en vruchten. Hier weer zijn spijkers, sloten, hamers te koop; elders treft men gelegenheid tot den aankoop van

versierselen voor toilet en kleedij aan. Zijn ginds wellicht pajongs, hoofddeksels, krissen te koop, dichtbij zal men pieken, patjols, arits, enz. aantreffen. Is in een hoekje wellicht een persoon, die wajangpoppen te koop aanbiedt, een ander heeft op zijn plekje allerlei kinderspeelgoed uitgestald, als bijv. vliegers, rateltjes, enz. Een vrouw zal hier de benoodigdheden voor het betelkauwen aanbieden, een ander daarentegen wisselt geld in. Snoeperij is even goed te verkrijgen als allerhande vruchten. Kortom, alles op te sommen, mag in 't kort ondoenlijk heeten. Vreemd zal men het zelfs niet vinden, dat men gestolen dingen op de pasar te koop ziet aanbieden.

Onder de loods onzer plaat nemen wij een paar transportkarren waar; daarvoor staat een man, die aan zijn pikolan eenig pluimgedierte, hanen en een kalkoen, aan den man zal trachten te brengen. Rechts van hem tegen den rand der teekening nemen wij een kodja of Moor waar, die kleedingstukken draagt; meer op den achtergrond bespeuren we een klontong-Chinees, (zie bladz. 15) met lijnwaden. Verraadt zijn rechterbuurman door zijn gestaart hoofdhaar een landman van hem te zijn, links merken we een koelie met zijn pikolan op.

Meer op den voorgrond der teekening voor de groepjes inlanders, die daar neergehurkt samen zitten, zien wij een koopman in gevogelte: onder een gevlochten mandje heeft hij, hoogstwaarschijnlijk een vechthaan voor den liefhebber te koop neergezet; terwijl op den voorgrond een paar personen, ieder onder een eigenaardig verplaatsbaar zonnescherm neergehurkt, in afwachting zitten van hetgeen men van hen begeeren mocht. Een dezer twee is een geldwisselaar: op elke pasar te vinden. Voor zich heeft hij op zijn bankje eenige duiten uitgepast, voor pasmunt overal onmisbaar en waarvan de twee zakken er nog wel ettelijke bergen zullen. Naast hem staat een kistje, waarin grootere geldstukken worden geborgen. De andere persoon is een koopvrouw in vruchten. De Indische vruchten zijn zoo verbazend menigvuldig en onderscheiden in soorten, dat wij wel enkele noemen mogen. Onze koopvrouw heeft op den voorgrond een viertal mangga's liggen, een ware lekkernij; daarnaast liggen enkele doerian's, stekelige vruchten van groene kleur, afkomstig van een vrij forschen boom. Verder naar achteren liggen een paar ananassen, hier te lande ook wel bekend. In het bovenste deksel

der mand zijn enkele lichtgele langseps; in het onderste deksel ter rechterzijde vaal-violetkleurige manggistans, ter linkerzijde karmijn-gekleurde ramboetans. Aan de andere zijde der koopvrouw, min of meer tegen haar rug liggen in een deksel enkele djěroeks, niet ongelijk aan onzen sinaasappel, die uit de hand kunnen gegeten worden. Van dit soort zijn verbazend veel variëteiten. Naast de vrouw staat een pisangtros; op den voorgrond ligt ook nog een pisang van een andere soort, vruchten, bij den inlander algemeen geliefd. Daarnaast merken we nog een paar pompelmoezen.

Het gelijkt er niet naar, dat wij met deze opsomming volledig zijn: de Indische plantenwereld is zoo groot in verscheidenheid, zoowel wat geslachten als soorten betreft, dat wij bezwaarlijk volledig zouden kunnen zijn.

Waar Europeanen wonen, moge men er zich van verzekerd houden, dat deze ook op de pasars hunne vruchten, waarvan zij evenzeer als de inlanders genieten, inkoopen zullen. Bij de rijsttafel niet alleen, maar ook bij andere maaltijden ontbreken ze niet, en geen wonder, dat men in een land, zoo mild gezegend met vruchten, zich daarvan naar hartelust bedient.

Ter zijde van onze koopvrouw in vruchten, hoewel meer naar achteren, zien wij een palmwijn-verkooper. Een inlander maakt zich juist gereed, een smakelijke dronk, voor een paar duiten gekocht, te genieten. De palmwijn wordt door aftapping uit den bloemkolf van den arèng-palm verkregen en na gisting met graagte genuttigd. Voor het vervoer van dezen drank gebruikt men gewoonlijk bamboegeledingen; hierin blijft zij frisch en geeft weinig bezwaar bij het vervoer. Rechts van den palmwijn-verkooper zien wij een koelie, kenbaar aan zijn langen bamboestok, dien hij voor het vervoer van zijne lasten gebruikt; links van hem een Jav. vrouw, die in haar sĕlendang enkele zaken vervoert. Ter rechterzijde van den man, die den palmwijn nuttigt, nemen wij een Madoereesch Hoofd met zijn volgeling waar. Geheel aan de linkerzijde van de teekening treffen we nog een waterdrager aan en een hadji, beiden kenbaar aan hun uiterlijk.

Nu wij ten slotte nog de opmerking willen maken, dat onze voorstelling geen pasar uit de binnenlanden is, hetgeen duidelijk merkbaar is aan den grooten steenen muur op den achtergrond, die ons eer aan een pasar van een der hoofd-

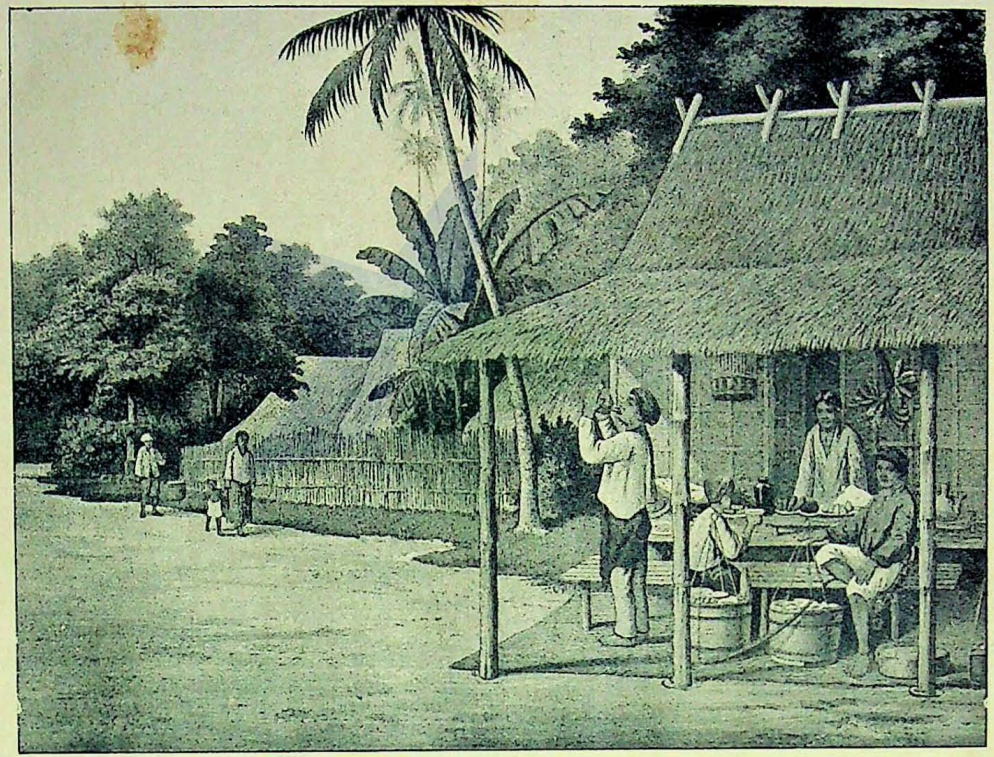

Waroeng. Een gaarkeuken. Waroeng.

plaatsen doet denken, stappen wij van deze plaat af en wijden een weinig onze aandacht aan de warong of inlandsche restauratie.

De Warong.

Speelt een pasar in het leven van den inlander een groote rol, niet minder een warong (waroeng). Geen weg, of men treft er een aan. In zijn eenvoudigsten vorm bestaat een warong uit een draagstok met een paar manden of kisten, waarin allerlei eetbare waar wordt opgeborgen. Voor iedereen, den gaanden en den komenden man, is een warong bijna onmisbaar. De inlander, die niet zooals wij, zijne geregelde maaltijden heeft, kan, om zoo te zeggen, bijna elk uur van den dag eten. Is hij nu op reis of keert hij van den arbeid terug, dan zal hij, mocht hem een koelie met een warong ontmoeten, een kleine inkoop doen. Allicht is er iets aan vruchten of lekkernij van zijn gading te kiezen.

Doch niet enkel lokt een verplaatsbare warong den inlander tot koopen uit.

Heeft hij den tijd, en welk inlander heeft die niet? dan zal de warong in zijn meer samengestelden vorm onder een afdakje of verandah eener inlandsche woning, waar de waren uitgestald zijn, hem wellicht nog meer aanlachen. Hoe gemakkelijk strijkt hij niet neer op die breede rustbank, waar hij, hetzij om eens uit te blazen, hetzij om eens een nieuwtje op te doen, gaarne vertoeft. Een kleinigheidje gekocht bij de warong-houdster en spoedig is hij op zijn gemak. Zie! er is voorraad in overvloed. Daar liggen gedroogde vischjes, er is gedroogd vleesch, aan speetjes geregen, een stukje suikerriet, wat trassi (een sausje, verkregen door vischjes in een pot met water en zout te doen koken), de benoodigdheden voor de sirih-pruim, bestaande in een areca- of pinang-noot, met wat kalk en gambir gemengd op een sirih-blaadje saamgerold; er is droge rijst of wat afgeschrapte kokosnoot te krijgen, een dronk water of een stroosigaartje, kortom veel, dat van zijn gading is.

Voorwaar! een warong te houden is voor de eigenares (want het zijn gewoonlijk vrouwen, die dit bedrijf uitoefenen) een goed zaakje, vooral wanneer er verscheidenheid wordt nagejaagd in de artikelen. Heeft zij den takt om het den be-

zoekers aangenaam te maken, dan krijgt haar warong eenige bekendheid, en aan bezoekers hapert het niet. Menig nieuwtje wordt hier behandeld, en 't is niet gewaagd, te spreken van de „leugenbank", waar Jan en alleman gaarne zijn tijd komt zoek maken. Een warong is niet alleen voor inlanders onmisbaar, neen! Europeanen maken er ook veel gebruik van. Hoe gemakkelijk voor Mevrouw, een warong in de buurt te hebben! Zij kan daar gewoonlijk allerlei zaken voor de rijsttafel inkoopen en voorziet zich dan ook gaarne van vruchten als anderszins, die zij nergens zoo goed en goedkoop kan inslaan.

Dranken.

Wij gewaagden nu alleen van enkele spijzen en snoeperijen, die de inlander nuttigt. Een enkel woordje over de dranken, die hij gebruikt. In de eerste plaats gebruikt de inlander kokend water, door hem op de bladeren van de koffiestruik gegoten of op tot poeder gemalen koffieboonen. Gemengd met inlandsche suiker is het dan een heerlijke drank en zeker is dit ook in de warong te krijgen. De man, die op onze plaat gereed staat uit een kruik (gendi) een teugje water te nemen, laat het uit het tuitje in zijn mond loopen. Of dit een maatregel van overdreven kieschkeurigheid is, of dat op deze wijze de inlander zijn genot van de frissche teug tracht te vermenigvuldigen, waag ik niet uit te maken. Behalve water, hetzij dan koud of warm, drinkt de inlander ook wel een drank, bandrek genoemd. Dit is ook een warme drank, getrokken op gember, peper of andere kruiden. Bedwelmende dranken, ofschoon door den Islam verboden, weet de inlander te bereiden uit rijst. Wordt daarvoor de z.g. kleefrijst of kĕtan gebruikt, dan is het niet vreemd, dat hij de daaruit getrokken drank laat gisten, zoodat zij meer prikkelt en gemakkelijk dronkenschap te weeg brengt. Toch is het gebruik van deze bedwelmende dranken, hoezeer onder Europeeschen invloed de jenever haar weg vindt, weinig onder de inlanders verbreid.

Het ware te wenschen, dat men dit evenzeer zeggen kon van een genotmiddel, dat, helaas! onder de inlanders veel slachtoffers maakt. Wij bedoelen het opium. Staan wij hier wat uitgebreider bij stil.

Opium.

Het opium is het verdikte en voor het gebruik tot eene brandbare zelfstandigheid verwerkte sap van den papaver of slaapbol. De naam is afkomstig van het Latijn, waar het woord: sap beteekent; het Grieksche woord opion = plantensap hangt daarmee samen. De Perzen noemen het afjoen, de Arabieren afioen, de Javanen en Maleiers zeggen apjoen, vanwaar amfioen. Wij gebruiken daarvoor wel het woord heulsap.

In Indië is de cultuur dezer plant verboden; wat in Indië aan opium wordt aangetroffen, wordt door de Regeering van andere markten verstrekt. Het sap der plant wordt op de navolgende wijze verkregen. Nadat de vrucht zich heeft gezet, verzamelt zich in de groene zaaddoozen, tijdens het rijp worden der vrucht, een melkachtig sap, dat door insnijdingen in de wanden der zaaddoozen naar buiten komt. De droppels, die snel verdikken, veranderen hun melkachtige kleur in bruin. Men laat die droppels ongeveer 24 uur op den buitenrand zitten en schrapt ze daarna zorgvuldig met een mesje af. Het aldus verkregen sap is het opium. Dit dient nu nog gezuiverd te worden, hetgeen geschiedt in daartoe bestemde fabrieken; bereide opium heet tjandoe of madat.

Op verschillende wijzen wordt het opium genuttigd; de Turken kauwen het, anderen vermengen het met water, dat zij na de oplossing drinken. In Indië wordt het algemeen gerookt. Dit rooken heet men schuiven, vanwaar de uitdrukking amfioen schuiven, dan ook haar oorsprong heeft. Men gebruikt daarvoor een pijp, waarvan het roer van metaal of bamboe vervaardigd is. Aan het eene uiteinde bevindt zich de kop van hout, steen of hoorn, soms van ivoor of zilver, waarin een balletje tjandoe wordt gelegd, dat nu aan een lampje wordt aangestoken. De „schuiver" neemt, om beter te kunnen genieten, een liggende houding aan, doet een paar trekken, want daarmee is het balletje reeds op, houdt de rook zoo lang mogelijk binnen, ten einde meer hare uitwerking te kunnen ondervinden en blaast ze daarna langzaam uit. Een tweede, wellicht derde pijpje wordt genomen en de werking doet zich dra gevoelen; spoedig toont een lachend gelaat, een levendige, vroolijke blik, dat allerlei fantasiebeelden het

brein doorkruisen en langzamerhand bewijzen de oogen, dat het genotmiddel den gebruiker de beheersching over zijn wil doet verliezen. Het oog wordt dof; glazig staart het in de rondte; het hoofd zinkt neder, armen en beenen volgen; ten laatste brengt een soezelige slaap met droomen den gebruiker in een roes, die uitwerken moet, voor hij weer normaal kan heeten.

Moge het opium als geneesmiddel groote waarde hebben, doktoren schrijven het niet dan noode voor: in Indië toch, en zeker ook wel elders, is het meermalen gezien, dat patiënten later misbruik van het opium dreigden te maken. Als genotmiddel, hierin is de geheele medische faculteit bijna eenparig, is het veroordeeld. Het werkt verderfelijk op de organen van het lichaam; het maakt het lichaam ongevoelig voor andere medicijnen; het verzwakt de fijnere organen; het benevelt het verstand; het prikkelt en verzwakt het zenuwleven, en veroorzaakt verslapping. De gebruiker begint aan hoofdpijnen en benauwdheden op de borst te lijden; zijn spijsvertering ondergaat vertraging, terwijl hij langzamerhand versuft en stompzinnig wordt. De glans verdwijnt uit zijne oogen, en zijn slepende gang verklaart genoegzaam, dat hij aan levenskracht heeft ingeboet. En, — wat nu juist het opium voor den gebruiker zooveel erger maakt, is de omstandigheid, dat het gebruik, naar het oordeel van velen, eene geheimzinnige bekoring medebrengt, zoodat dit bijna zonder uitzondering misbruik wordt. Het gaat ermee, als met alle morphinegebruikers, de hoeveelheid, die heden voor hen voldoende is, moet morgen vergroot worden. Het opium, wel eens bij sterken drank vergeleken, overtreft dien hierin, dat de drinker gewoonlijk zonder het te willen in een staat van bedwelming geraakt, terwijl de schuiver dien overgang juist zoekt en door de bedwelming heen onder de bekoring van het genotmiddel wenscht te komen.

Gaan wij nog eene schrede verder en bezien den invloed van het opium naar zijne werking, die het op de maatschappelijke toestanden uitoefent, dan is er nog een reden te meer, om het te betreuren, dat dit genotmiddel zoozeer begeerd wordt. In de eerste plaats blijft verarming niet uit voor die streken, waar het opium zijn invloed doet gevoelen. Waar men berekend heeft, dat het gros der inlanders, dooreen

genomen, aan hetgeen de sawah's en de erven opleveren, of hetgeen aan kleine handwerken wordt verdiend, niet meer dan *f* 100.— 's jaars kan verdienen, en daarnaast berekend is, dat in de residentie Kediri bijv., een cijfer van *f* 3.50 per hoofd aan opium wordt besteed, d. i. in een gezin van man, vrouw en 3 kinderen *f* 17.50, daar zal men toegeven, dat dit cijfer, louter voor genot uitgegeven, op *f* 100.— inkomen, te veel is. Voeg daarbij de belastingen, zoo van het Gouvernement, als de godsdienstige, de kosten voor feest- en offermaaltijden, de uitgaven voor huwelijk en begrafenis, kosten, waaraan zich de inlander niet onttrekken kan, dan zal het duidelijk zijn, dat de bevolking in eene streek, waar velen aan het opiumgebruik zijn overgegeven, verarmen moet. Wie, die uit Perelaer's Baboe Dalima den ondergang binnen den tijd van een jaar van eene bloeiende dessa als Kaligaweh heeft leeren kennen, heeft geen indruk ontvangen van de verwoestende macht van het opium?

In de tweede plaats moet het opiumgebruik, dat zulk een demoraliseerenden invloed op geest en gemoed van het individu uitoefent, de zedelijke kracht van het volk verlammen. En dat deze invloeden zich openbaren in allerlei misstanden, zal duidelijk zijn. De eerlijkheid gaat teloor; gevoel van verantwoordelijk vermindert, getuige de vele politiezaken, waarbij het opium de aanleidende oorzaak was; in 't kort, de bevolking wordt in hare geestelijke ontwikkeling tegengehouden en belemmert de doorwerking van goede beginselen, door bestuursmaatregelen en invloed van particulieren onder het volk gebracht! Voorwaar! niet zonder reden wordt er bij het vervullen van belangrijke betrekkingen (dessahoofden enz.) wel degelijk op gelet, dat men geen opium-gebruikers aanstelt.

Men vraagt zich onwillekeurig af: Welke maatregelen neemt het Gouvernement, om den invloed van zulk een middel te weren?

Ten einde hierop een voldoend antwoord te geven, is het wenschelijk te vermelden, hoe de verkoop van het opium plaats heeft. Boven zeiden we reeds, dat de aanplant van opium of liever van den papaver, waarvan het opium bereid wordt, in Nederl.-Indië verboden is. Wat in Indië verhandeld wordt, moet van andere markten, zooals Bengalen en de

Levant, betrokken worden. De invoer, de bereiding tot tjandoe en de handel wordt alleen ten behoeve en voor rekening van den Staat gedreven. Opium is een staatsmonopolie. Er zijn strenge verordeningen en verbodsbepalingen uitgevaardigd omtrent vervoer, verkoop en bezit van onwettige opium; talrijke ambtenaren zijn bij het handhaven en controleeren dezer bepalingen betrokken; tegen den sluikhandel wordt zooveel mogelijk gewaakt, en een hoofdinspecteur, met uitgebreide macht bekleed, is voor de opium-aangelegenheden aangesteld. Wat toch is het geval? De Regeering, die gaarne zou zien, dat het opium door de bevolking niet begeerd werd, kan den invoer niet vrij laten, want zij weet, dat het de bevolking niet alleen verarmt, maar ten hoogste demoraliseert. Het alleen door hooge belasting te drukken, of, gelijk thans geschiedt, den invoer en den verkoop in handen te nemen en de prijzen hoog te houden, geeft aanleiding tot sluikhandel. Zij kon nu òf zelf den verkoop in het klein met uitsluiting van ieder ander in handen nemen (regie), of den verkoop aan anderen verpachten. Nadat men van den tijd der Compagnie af reeds onderscheidene wijzen van debiteeren heeft beproefd, heeft men tot 1893 toe het pachtstelsel toegepast. Java was te dien einde in evenveel perceelen als residentiën verdeeld (alleen Batavia vormt met Krawang en de Lampongs één perceel), waar de verkoop van opium werd verpacht. De pachters, bijna uitsluitend Chineezen, hebben nu binnen het door hen gepachte perceel den alleenverkoop van opium, dat zij alleen in de z.g. kitten, aan den man mogen brengen. Het aantal en de plaats dezer kitten is door het Bestuur bepaald. Nu is het voor den prachter van belang, dat hij zorg draagt, zijn pachtsom uit den verkoop te halen. En, daar de verkoopsprijs door het Gouvernement wordt bepaald en hoog gehouden, ligt het voor de hand, dat de pachter ruim voordeel behaalt, als hij opium binnen zijn perceel kan smokkelen. De listige Chineezen, berekenend als zij zijn, weten langs allerlei wegen dat doel te bereiken. De weinige betrouwbaarheid der inlandsche politie; de moeilijkheid van afsluiting der grenzen; de macht van het geld, waarbij zij de geschiedenis van den snoek en den kabeljauw met tact weten toe te passen, alles en nog zooveel meer, maakt, dat het Gouvernement onmogelijk het verbruik kan belemmeren. Daarbij

komt, dat gaandeweg de Regeering in de opiumpachten een bron van inkomsten heeft verkregen, die thans niet meer, althans bezwaarlijk, gemist kunnen worden. Er gaan nu wel stemmen op, die gaarne een totale derving van deze inkomsten zouden uitgevoerd zien: maar o. i. is dat ondoenlijk met één slag. De huishouding van den Staat moet toch aan den gang gehouden worden, en zij, die aldus spreken, zouden de eersten zijn om er de Regeering een grief van te maken, als zij hierin te kort schoot. Het is toch geen geringe zaak, op het budget een som van 20 millioen, het cijfer, dat thans de pachten opleveren, te moeten ontberen! En, — aangenomen, dat de Regeering deze jaarlijksche bate opgaf, zou dan daarmee het opium-gebruik door de bevolking nagelaten worden? Het is o. i. daarom veel verstandiger, dat de Regeering langs allerlei wegen het gebruik belemmert, en zelf den verkoop in handen houdt, kan het, inkrimpt. De publieke meening is te dezen opzichte heel wat meer ingelicht door de werkzaamheden van den Anti-opium-bond, en voorzeker is het grootendeels aan zijn invloed toe te schrijven, dat de Regeering in 1893 reeds een eersten stap in de o. i. goede richting heeft genomen, door in plaats van het pachtstelsel een proef te nemen met de regie. Dit is in een paar gewesten in Oost-Java reeds geschied en met succes, zoodat nieuwe gewesten telkens zullen worden toegevoegd aan de reeds bestaande en misschien mag dit leiden, zooal niet tot volledige opheffing, dan toch tot groote vermindering van gebruik. Het pachtstelsel is in zijn werking zedeloos; de regie, ofschoon nog niet het ideaal, is een doorgangsstation op den weg daartoe; want, heeft de Staat de handen vrij tegenover de pachters, die het thans moet steunen, als er misbruiken te hunne nadeele openbaar worden, dan is hij in staat, om „verboden kringen" te scheppen. Deze „verboden kringen" met beleid uitgebreid, zullen het verbruik zeer tegenwerken. Het volk staat bij de regie niet meer bloot aan ergerlijke willekeur van gewetenloos geboefte; inlandsche hoofden en politie zijn niet meer onderworpen aan en kunnen niet meer omgekocht worden door den pachter, kortom de Regeering heeft het dan in haar macht, het kwaad te beteugelen. Dat zij het doen zal, mogen zij met het oog op hare welgezindheid op andere terreinen (zie o. a. bladz. 57, 109) gerust aannemen.

De Chineezen.

Wij moeten te dezer plaatse een weinig stilstaan bij de beteekenis, die de Chineezen in onzen Archipel hebben.

Van de vreemde Oosterlingen zijn zij niet alleen het talrijkste element, maar ook het belangrijkste.

Als natie is het Chineesche volk zeker de bestudeering overwaard, zoowel wegens zijn oudheid als door zijn zeden en gebruiken, zijn aanleg en zijn volharding. Wij staan hierbij niet stil, om niet te wijdloopig te worden, doch bepalen ons bij de beteekenis, die de Chineezen voor de bevolking van onzen Archipel hebben.

Voorwaar! men behoeft zijn oogen niet te sluiten voor de gevolgen, die een ontwaken van deze geweldige natie, als de stroom van het internationaal verkeer over haar zal zijn heengegaan, voor ons, Westerlingen, ten gevolge zal hebben. Er zijn redenen te over, om daarvoor beducht te zijn; de zinnebeeldige voorstelling der bekende schilderij van den Duitschen Keizer is voor een opwekking tot waakzaamheid niet noodig; een ieder, die maar kennis neemt van den ontzaggelijken invloed, door het Chineesche element teweeggebracht, waar het zijn kracht openbaart, zal niet gering behoeven te denken over de beteekenis, die de Chineesche natie wellicht in de naaste toekomst gaat spelen.

Vooral die natiën, die een groot aantal Chineezen onder hare onderdanen tellen, mogen dus wel de oogen wijd geopend houden voor de gevaren, die van hun kant dreigen. Onze Indische Regeering, in de laatste jaren zoo herhaaldelijk bepaald bij de beteekenis, die de Chineezen in onzen Archipel hebben, waar er ruim 400,000 vertoeven, moge toonen, bij tijds maatregelen te hebben genomen voor den voortwoekerenden invloed, van het Chineesche element. Want, wat is het gevaar, dat velen van de Chineezen vreezen? Het is dit, dat, evenals de woekerplanten de beste sappen der boomen, waarop zij zich hechten, tot zich trekken, de Chineezen de beste krachten voor de vrije ontwikkeling der inlanders opslorpen. Het Chineesche element is als de alang-alang, heeft men wel eens gezegd; het groeit en tiert overal, zelfs op den ondankbaarsten bodem; het heeft een minimum van voedsel noodig om te leven; het verstikt andere planten, het is, men zou bijna zeggen, onuitroeibaar. Dat de Chineesche natie deze karaktertrekken bezit, moge verklaard kunnen worden uit haar godsdienststelsels, die, hoe samengesteld ook, alle ideeële wereldbeschouwing missen, en het volk tot materialisten maken, het feit bestaat, dat de Chineezen met hun aanleg verderfelijk werken moeten op de inlanders onzer koloniën, die nog grootendeels in de kinderschoenen staan voor zoover het hunne zelfstandige ontwikkeling geldt.

Laat ons beproeven van der Chineezen optreden in onze Oost een denkbeeld te geven.

De Chinees is bij uitstek door zijn physieke, intellectueele en moreele eigenschappen geschikt, om het ver in de wereld te brengen: in alle landen, waarheen hij emigreert, valt deze stelling gemakkelijk te bewijzen. Zijn taai, sterk lichaam is bestand tegen elk klimaat; voor zwaren arbeid is hij even geschikt als voor werk van fijner gehalte. Verstandig, wakker, schrander, zijn voordeel doende met de hem ten dienste staande middelen, is hij voor het practische leven als geschapen. Men heeft zijn vindingrijkheid wel eens betwijfeld;

doch, moet dit zoo zijn, dan komt hiermee in schrille tegenspraak zijn gevatheid in het ontduiken van 's lands wetten, als het zijn voordeel geldt. IJver en spaarzaamheid kenmerken hem in hooge mate; rijkdom na te jagen is, naar het schijnt, zijn ideaal. Toch is de Chinees niet gierig. Is hij arm, dan leeft hij karig; is hij rijk, dan weet hij het voor zich zelf er best van te nemen. Vandaar, dat de inlandsche bevolking op de Chineezen niet nederziet als op een bende van menschenschuwende woekeraars. Zij weten het geld te gebruiken, omdat zij het weten te verdienen. In zelfbeheersching munt de Chinees uit, al zijn handelingen worden door koel verstand, nooit door hartstochtelijkheid beheerscht. Hiermee is niet gezegd, dat hij geen slaaf van zinnelijken hartstocht zou kunnen worden; daarvan zijn helaas! treurige bewijzen te geven. Het spel kan hem benevelen, en, onder de bekoring daarvan gekomen, is hij een geheel ander mensch. Dan verlaat hem zijn koele berekening over woorden en daden; en niet zelden blijkt hij dan tot alles in staat. Zijn buigzaamheid en plooibaarheid maken het hem gemakkelijk te kruipen of te vleien, al naar het door hem doeltreffend wordt geacht. Gewetensbezwaren knellen hem niet, zoo hij min humane middelen moet kiezen tot bereiking van zijn doel; medelijden te gevoelen met het lot van iemand, dien hij in zijn fuik heeft gevangen, is den Chinees onbekend. Al zijn doen en laten richt zich op het ééne doel: geld winnen.

Het zal duidelijk zijn, dat met deze gegevens de Chinees een vriend van orde, rust en vrede is; hij leeft gaarne in goede verstandhouding met zijn machthebbers. De Chineezen zijn dan ook ordelievende, handelbare onderdanen; een onderworpen gedrag kenmerkt hen in het maatschappelijk leven. Menig inlandsch (ook wel Europeesch) ambtenaar kan bovendien getuigen, dat de Chinees de waarheid verstaat van het woord: „Les petits souvenirs entretiennent l'amitié!" Met al zijn ordelievendheid en handelbaarheid is evenwel de invloed, dien hij op den inlander, vooral dien uit de dessa der binnenlanden uitoefent, niet gunstig te noemen.

Men oordeele. Op Java bijv. zijn de Chineezen als landbouwers de grootste concurrenten der Europeanen. Van de particuliere landerijen zijn ongeveer 50% in hun bezit. In de verponding zijn deze aangeslagen voor een waarde van ongeveer 22 millioen tegen 29 mill. die der Europeanen.

Als fabrikanten leveren zij suiker, olie, wijnen en bieren; de opiumpacht is uitsluitend in hunne handen. En evenzoo de zg. „kleine verpachte middelen", als daar zijn: belastingen op dobbelspelen, wajangvertooningen, pandhuizen, slachten van buffels, paarden en veulens enz. enz. Naar het betoog van den Heer E. B. Kielstra [1]) hangen deze belastingen als klissen aaneen, omdat zij het opiumverbruik sterk in de hand werken. Wat toch is het geval? Door de inning dezer belastingen komt de Chinees in bijna elke dessa en heeft daardoor gelegenheid zich zoozeer met des inlanders huishouding te bemoeien, dat hij tevens gunstige gelegenheden te over heeft, om clandestien debiet van opium in de hand te werken. Voorts is hij bij aannemingen van bouw- en aardewerken even groot concurrent als bij leverantiën aan leger, vloot en gevangenissen. Transporten van zout, koffie en geld worden gewoonlijk door Chineezen bezorgd.

Niet minder zijn zij kooplieden in groot en klein. Hier gevestigd in toko's, ziet men ze elders als rondreizende marskramers hunne artikelen aan den man

1) „De Gids", Sept. '89.

brengen, en zij doen dit met zulk een aangeboren talent, dat men zich met moeite van den koopman ontslaan kan. Nu hangen de meeste tokohouders van den opiumpachter af, daar zij geld van hem leenen; in de dessa's der binnenlanden wordt eveneens handel gedreven met geleend geld van den pachter.

Verder treden de Chineezen op als bemiddelaars tusschen producent en consument; den eersten helpen zij aan geld, den ander aan goederen. En voorts, — overal kan men Chineezen vinden als kassiers, als bedienden, als schrijvers, als opzichters, als tuin- en ambachtslieden, als timmerlieden, als metselaars, als ververs, als kuipers, als rijtuig- of meubelmakers. En nu spreken wij nog niet van allerlei bedrijven als dat van den zeeman, den visscher, den wagenverhuurder, den pandhuishouder, den groentenboer, den grasleverancier, den apotheker, den karrevoerder, den pakjesdrager. Voor alles schijnen de Chineezen geschikt te zijn. Is het niet begrijpelijk, dat zulk een element, gelijk wij zeiden, als parasieten op de bevolking leven moet, en alle geschikte werkkracht, zooal niet verdringt, dan toch met groote moeite tot ontwikkeling doet komen. En, voegen wij daar nu bij, dat de Chineezen, doordien het klimaat voor hen geen beletsel is, door hun geringe behoeften, en door hun taaie werkkracht de mededinging heusch niet vergemakkelijken. Zij voeden zich met rijst, visch en weinig groenten; hun drank is gewoonlijk water of thee. Kleeding en woning kosten hun weinig. Met weinig loon zijn zij tevreden en daarom bedient zich zoowel grondbezitter als fabrikant, handelaar als aannemer, gaarne van die goedkoope en flinke werkkrachten. Doch een gevolg daarvan is ook, dat de blanke arbeiders, hoe gering hun aantal ook zij, of de Sinjo's, gewoonlijk zonder werk of brood zijn, terwijl de Europeesche kleinhandel het niet kan uithouden.

„Waar de Chinees optreedt", zegt de Heer van Kesteren, „wordt de wet bijna „immer ontdoken, knoeierij gepleegd, „en de inlander uitgezogen." Hiermee nu moge tegelijk de weinige betrouwbaarheid der politie aangeduid zijn, het feit bestaat, dat de Chinees juist deze zwakke plek te zijnen bate exploiteert. De Chinees is listig in gewicht en maat; hij beknibbelt bijna altijd den prijs; hij zwijgt meermalen, als het zijn eigenbelang meebrengt. Hij doet, wat een druppel olie op het papier doet, hoe langer hoe verder zich uitbreidende, bederft en besmet hij hoe langer hoe meer. Want, te ontkennen valt het niet, dat de inlander, met zulke personen veel in aanraking komende, ook den invloed van bedriegelijke goocheltoeren moet ondervinden. Niet, dat de Chinees den inlander slaat, hij mat hem slechts af. Niet, dat hij steelt, daarvoor is hij te geslepen. Niet, dat hij gezaghebbenden omkoopt, neen! hij geeft hem slechts geschenken en steeds met een betuiging van eerbied. Tot alles is hij in staat en juist daardoor heeft zijn voorbeeld zulk een slechten invloed op het gemoed van den onbedorven inlander.

De grootste ramp voor de bevolking is het voorschottenstelsel, waarbij de inlander, die voor de verleiding bezwijkt, letterlijk à la merci van den Chinees is overgeleverd. Het gebeurt, dat de Javaan, door ervan gebruik te maken, altijd werkt en nooit genoegen van zijn werk beleeft; wat zijne velden hem nog opbrengen moeten, is soms al bezwaard, voor hij het zijne kan noemen. En, — mededoogen kennen de gestaarte zonen van het Hemelsche Rijk niet.

Een geluk mag men het achten, dat de Regeering het beginsel van emancipatie van den grond niet heeft aangenomen. Noch Europeanen, noch Vreemde Oosterlingen, kunnen grond in eigendom bekomen. Wij spraken elders daarover meer uitvoerig (blz. 110), zoodat

wij er thans niet bij stilstaan, maar het alleen in ons verband bezien, en merken er dan over op, dat wij ons daarover van harte verheugen, want, ware de grond geëmancipeerd, dan zou het weldra blijken, dat de inlanders in dubbelen zin aan de heidenen waren overgeleverd.

Men vraagt zich nu onwillekeurig af: Hoe is deze toestand zoo gekomen? Wat is daartegen te doen?

Voorwaar! gemakkelijk is het deze vragen te stellen, ze volledig te beantwoorden, moeten wij aan meer bevoegden overlaten. Een enkel woord dus slechts.

De toestanden in onze Oost-Indië moeten veel verklaren. De inlandsche bevolking heeft, jaren eeuwen lang in een staat van onderdrukking verkeerd. Vreemd is het dus niet, dat zij daardoor niet opgewassen is tegen de geslepen concurrentie van de Chineezen. Waar de belemmeringen wegvallen, die de vrije ontwikkeling der krachten van de bevolking tegenhouden, kan langzamerhand de toestand beter worden. Hierin ligt eene vingerwijzing voor de Regeering, die, wij merkten het reeds vroeger op, (bl. 109), dit sedert 1850 gelukkig meer en meer in toepassing is gaan brengen. Zal men den Chinees zijn vrijheid laten, ingevolge de liberale regeeringsbeginselen, dan streve men naar de volledige vrijmaking van alle knellende banden, die den inlander nog drukken. Dan wordt de concurrentie mogelijk. De bewijzen zijn er gelukkig al, dat Soendaneezen, Javanen, Madoereezen even uitstekende handelaren en commissionairs bleken te zijn als Chineezen; doch deze inlanders waren ook niet meer blootgesteld aan de dagelijksche kwelling hunner Hoofden, konden zich volledig vrij beschouwen.

Daarmee hangt nauw samen een postgevat hebbend wanbegrip, dat ook uit de historisch geworden toestanden verklaard moet worden, alsof de Chineezen een onmisbaar element voor de Indische maatschappij zouden zijn. Men zegt, de Chineezen kunnen niet gemist worden in het maatschappelijk raderwerk; zij zijn de groote motoren voor den gewonen gang van zaken, die het geheel in beweging houden. Men beweert zelfs, dat de Regeering hen niet missen kan. Wie bijv. zou geneigd zijn de opium te pachten, zoo Chineezen het niet deden? Wie geven levendigheid aan landbouw en bedrijf, zoo er geen Chineezen waren?

Wij gelooven gaarne, dat, de Indische maatschappij, plotseling zonder Chineezen gedacht, op het oogenblik zeker moeilijk in haar voegen zou kunnen blijven. Doch niemand, die het wel met den inlander meent, verlangt ook eene plotselinge verbetering. Werkelijke verbeteringen gaan niet gauw. Het is daarom van belang, dat elk Europeaan, hij zij ambtenaar of particulier, de vraag overdenke, of niet de gemakzucht dikwijls verlokt, van Chineezen gebruik te maken, wat anderen even goed konden doen. Ik weet wel, dat warme belangstelling voor de inlanders daarvan de drijfveer moet wezen, en liefde voor de inlanders te gevoelen, laat zich kortweg niet bevelen. Daarvoor onderzoeke een ieder zich dan maar eens. Velen zullen langzamerhand zich bekeeren, wanneer scha of schande hen leert. Hoe bedroevend op zich zelf het ook moge wezen, wellicht zal de in den laatsten tijd zoo herhaaldelijk gebleken onbetrouwbaarheid van Chineezen in handelszaken, de vele faillissementen van groote firma's, daartoe een grooten stoot geven kunnen.

Preventief kan de Regeering ook optreden in de handhaving van het passenstelsel, waardoor geen Chinees zonder pas in de binnenlanden zich mag vertoonen. Een pas wordt niet afgegeven, tenzij de aanvrager eerst voldoende middelen van bestaan kunne aanwijzen.

En nu is het wel meermalen gebleken, dat de controle op deze passen veel te wenschen overlaat. Moge de inlandsche politie hierin niet opgewassen blijken te zijn tegen de listen der Chineezen, het heeft menigeen tevens wel eens tot de vraag gebracht, of wellicht de macht van het geld ook geen rol speelt bij deze nalatigheid.

De Regeering zorgt voorts, dat de Chineezen zooveel mogelijk bijeen wonen, afgescheiden van de Europeesche en inlandsche bevolking; ook worden zij rechtstreeks bestuurd door hoofden van hun eigen landaard. Deze personen dragen den titel van Luitenant, Kapitein of Majoor.

Uit het voorafgaande moge blijken, dat wij het Chineesche element, het moge dan moeilijk te keeren zijn, voor onze koloniën geen zegen kunnen vinden. De billijkheid gebiedt, daartegenover te stellen, dat er personen zijn, die de Chineezen voor onze Oost, ondanks alle schaduwzijden, die zij hebben, nu juist niet zoo schadelijk achten. Niemand minder dan Dr. J. J. M. de Groot, professor te Leiden, die door persoonlijke kennismaking met de Chineezen en door jarenlang verblijf in China, veilig als autoriteit mag gelden, neemt hen in bescherming en acht hen voor onze koloniën bepaald onmisbaar. In zijne onderscheiden studiën over de Chineezen meer bepaald in zijn werk: „Het kongsiwezen van Borneo" heeft hij een krachtig pleidooi ten gunste der Chineezen geleverd. Hij toont in dit werk aan, dat verscheidene deelen van onzen Archipel nog braak zouden liggen, als Chineezen, ze niet tot ontwikkeling gebracht hadden; hij acht ze pioniers der beschaving en is van oordeel, dat de Regeering in plaats van hen te vreezen, hen moest waardeeren, is zelfs van meening, dat de zg. kongsi-oorlogen, in West-Borneo meer dan eens gevoerd, een optreden van ons Gouvernement, gelijk het daarbij deed, niet rechtvaardigen, omdat men geen juiste kennis van zaken had, en toont aan, hoe de vrees, dat de geheime genootschappen, die de Chineezen onder elkaar hebben, in geenen deele politieke vereenigingen zijn, gelijk de Regeering vermoedde. Had men de Chineezen maar laten begaan in hun neiging tot vorming van hunne genootschappen (hoei's en kongsi's) dan zouden wij daartegen niet zoo forsch hebben behoeven op te treden.

Wij durven ons geen partij stellen tegenover een autoriteit als Dr. de Groot ontegenzeggelijk is, maar kunnen moeilijk aannemen, dat met dit pleidooi alle nadeelen, die toch ontegenzeggelijk de Chineezen teweeg brengen, zijn weggeredeneerd. Op de Buitenbezittingen is het mogelijk, dat Chineezen een grooten stoot aan de ontwikkeling van het land gegeven hebben, wij denken behalve aan Borneo hier aan Banka, Billiton en Deli, doch de toestanden zijn dunkt ons, nog al onderscheiden met Java.

De Regeering is zeker wel bedacht op de schaduwzijden, die aan het verblijf der Chineezen in onzen Archipel hebben; indien het aanvankelijke succes der opium-regie verder moge bekroond worden met zich geheel onafhankelijk te maken van de Zonen van het Hemelsche Rijk, in zake opiumpacht, dan zal dit, naar wij hopen, leiden kunnen tot beperking van hun invloed op ander terrein.

Ons komt het evenwel voor, dat voortgang in de goede richting tot zelfstandiger ontwikkeling van den inlander, krachtiger dam opwerpen zal tegen der Chineezen invloed dan eenig ander middel. Hiertoe kan niet alleen de Regeering met het wegnemen van belemmeringen meewerken, maar de Europeesche ambtenaren en particulieren, van wien ten deze zooveel afhangt, hebben o. i. een dure roeping.

De opium-kwestie heeft ons tot eenige uitvoerigheid verleid, te verontschuldigen wegens het groote gewicht, dat belangstellenden er met recht aan toekennen. Wij hebben evenwel in aansluiting aan het eerste deel van dit hoofdstuk, waar wij over de vruchten der Indische plantenwereld handelden, nog te spreken over den grootschen indruk, dien de Indische wouden maken. Wij staan daarbij dus nog even stil.

Een Indisch woud.

Een groot deel van onzen Archipel vertoont ons nog de majestueuze pracht der tropische bosschen, waar de weelderigste groeikracht openbaar wordt en een onbegrijpelijke rijkdom aan houtsoorten nog voorhanden is, die alleen maar wachten op exploitatie. Sumatra en Borneo, wie zal in staat zijn de ongekende verscheidenheid in boomsoorten en den weelderigen plantengroei dezer eilanden naar waarde te schatten? Ook Java bezit nog zijn oerwouden. Laat ons trachten eene kleine voorstelling, hoe onvolledig dan ook, ervan te verkrijgen.

De wouden worden meestal op berghellingen aangetroffen, ofschoon zij, zooals de djati-bosschen, toch ook in lagere streken voorkomen. Zij verrijzen niet plotseling, maar worden aangekondigd door onafzienbare vlakten van alang-alang, een grassoort, onuitroeibaar taai, die bij ontginning van den maagdelijken bodem ontzaggelijk veel moeite geeft. Af en toe wordt deze alang-alang afgewisseld door glagah-riet, van 10 tot 18 voet hoog. Mollig gras is het alang-alang in geenen deele; het is een zilverwitte, eentonige massa, zonder kleurschakeering, dat, zoo men er doorheen trekt, een ondragelijke hitte uitstraalt. Het is bij het doortrekken van zulke alang-velden geraden, zich voor te bereiden op stekelige planten, die, zoo men er mee kennis maakt, pijnlijke ontsteking bezorgen. In de glagah-boschjes huist de tijger gaarne, een vriend, dien men ook liefst niet onvoorbereid ontmoet. Langzamerhand naderen we bamboe-boschjes en rotan, een vochtige lucht kondigt ons het woud aan, tot welks ingang wij naderen. Het eenvormig karakter, dat onze bosschen kenmerkt, missen wij in de tropen. Eene groote verscheidenheid van boomen, waarvan we geweldige reuzen boven andere zien uitsteken. Zij gelijken als zuilen, die een koepeldak van bladeren steunen. Tot

op 30 à 40 Meter hoogte ontbreken de takken, doch dan vormen deze door de bladeren een dicht gewelf, dat weinig licht doorlaat. In een tooverachtig halfdonker met geheimzinnige stilte vereenigd, ontvangen we een indruk van het verhevene dezer oerwouden. De boomen verschillen veel in vorm; sommige zijn zuiver rond, andere worden langzamerhand dunner; hier zijn er met luchtwortels, daar weer meer spichtige. Allerlei kleuren vertoont de schors: groen, geel, bruin, een enkele heeft diepe voren. Het loofkoepeldak heeft even groote verscheidenheid; nu eens treft men fijne bladeren als veeren, dan weer glanzige, dikke bladeren aan. Een tweede dak van kleinere woudboomen, dat hinderlijk is voor de jonge scheuten der woudreuzen, wordt daaronder met even groote verscheidenheid gevormd van boomen, die van 6 tot 10 voet hoog zijn. Een derde koepeldak van dwergpalmen, van boom- en andere varens vormt zich hieronder. De bodem is bezaaid met groote massa's afgevallen bladeren, takken en vruchten. Bloemen ontwikkelen zich niet door gebrek aan licht, dan alleen daar waar een woudreus viel en tijdelijk licht verschafte. Lang duurt dat evenwel niet, doordien de groeikracht weer andere boomen doet opschieten, die opnieuw alle licht benemen. Lianen en slingerplanten met houtachtigen stengel winden zich om dunnere stammen. Zij hangen van de takken af, ontwikkelen zich van den eenen boom tot den anderen, nu eens ruw en knoestig, dan weer in elkaar gedraaid, maken zij het den reiziger of jager lastig. Zij groeien maar voort, tot zij den top bereiken en soms den boom met een netwerk bedekken. Valt een woudreus, dan neemt deze alles in zijn val mee: woekerplanten, die ten koste van den boom leven, orchideeën met grillige vormen en kleuren, kleinere boomen, — alles moet voor het gewicht dezer forsche exemplaren bukken, doch om binnen korten tijd weinig meer te doen bespeuren van deze verwoesting, aangezien andere boomen de plaats van den vorigen hebben vervangen.

Ontegenzeggelijk hebben dergelijke woeste wouden een neerdrukkenden invloed op den mensch, die er natuurlijk ook niet komt, of hij moet ze willen exploiteeren of doorkruisen met een bijzonder doel.

In hoogere bergstreken, waar de groeikracht minder forsch en de temperatuur minder hoog is, hebben de wouden ook

een meer Europeesch karakter, al blijven zij in vergelijking tot die van onze Westersche streken steeds een groot verschil houden.

De Plantentuin te Buitenzorg.

Het is niet ongepast hier ter plaatse een en ander mee te deelen van 's Rijks Plantentuin te Buitenzorg, den tuin, van Gouvernementswege aangelegd met het doel om langs allerlei wegen de groote productiviteit van ons Indië dienstbaar te maken aan de wetenschap en de industrie.

Deze tuin is door Reinwardt in het jaar 1817 aangelegd. Aan den rechteroever van de Tji-Liwong gelegen, strekt hij zich over een oppervlak van ± 80 H.A. uit en is, zooal niet de belangrijkste, dan toch een der belangrijkste van dergelijke inrichtingen, die er op de wereld zijn. Het klimaat van Buitenzorg is voor een instelling als deze buitengewoon gunstig: dikwijls regent het daar van 3 tot 5 uur, en, al mogen af en toe hevige onweersbuien woeden, de krachtige plantengroei wordt daardoor niet weinig bevorderd.

Tal van gewassen in hunne onderscheidene variëteiten uit alle deelen van den Archipel zijn hier bijeengebracht en gerangschikt. Het park is buitengewoon prachtig aangelegd; door beken doorsneden en afgewisseld door vijvers, is het voor bijna iederen reiziger, die Java bezoekt, een aantrekkelijk park. „De rijkste schakeering van boomen en heesters, de kleurigste „bloemen en de sierlijkste bladeren, de prachtigste vederbos„sen der slanke palmen, en het dichte loofdak der wijd uit„gespreide waringin's, plantenvormen, die door hunne zonder„lingheid het oog trekken naast zulke, die zich door indruk„wekkende schoonheid of teedere bevalligheid onderscheiden, „heerlijke grasperken, met het weelderigst groen bedekt, bam„boeboschjes, uit een verbazende verscheidenheid van soorten „saamgesteld; slingerende wandelpaden, die telkens voor den „verrukten blik de bekoorlijkste vista's openen; lachende vijvers, „die al de heerlijkheid weerkaatsen en verlevendigen, en op „wier blauwe wateren de reuzenbladeren der victoria regia en „de nelumbiuns en nymphaea's met hare schitterende bloemen„pracht worden gewiegd; volières met schoongevederd gevogelte; „fonteinen; in één woord, alles wat de weelderigste fantasie „zich van een park kan voorstellen, vindt men hier vereenigd [1])."

1) Veth.

Gelijk wij reeds zeiden, is de Tuin niet enkel voor wandel- of lustpark aangelegd: ook de wetenschap profiteert er van. Alles op te sommen, waarvoor hij reeds gediend heeft, of nog voortgaat te dienen, is onmogelijk: geen ziekte van gewassen, wordt ontdekt, of in de laboratoria van den Tuin worden onderzoekingen terhand genomen, om ze te leeren kennen, en te bestrijden; proefnemingen met cultuurgewassen worden op touw gezet, om er den landbouw mee te dienen, gegevens omtrent behandeling en doelmatige aanwending van allerhande planten worden verzameld en bekend gemaakt; het is een centraal punt voor het onderzoek der tropische flora in den uitgebreidsten zin. Met groote mildheid staat de Regeering aan alle botanici toe, zich met de directie van den Tuin in verband te stellen om hun van dienst te zijn. De oliepalm, de cassave, dè Westindische ananas, en vele nieuwe koffiesoorten zijn door dezen Tuin ingevoerd; de vanille heeft men daar kunstmatig leeren bevruchten, het wanbegrip, dat kruidnagelen en muskaatnoten alleen in de Molukken zouden kunnen tieren is er opgeheven enz. enz.

Bij den Botanischen Tuin behooren 5 bergtuinen voor proefnemingen, op een hoogte van 1000—3000 Meter gelegen. Er is voorts een laboratorium voor scheikundige onderzoekingen; een museum; een bibliotheek en uitgebreid herbarium; een chemisch-pharmacologisch laboratorium enz., alles ten dienste van de wetenschap, die in hare priesters, ervan kan profiteeren.

De Botanische Tuin was aanvankelijk bestemd tot vermeerdering der kennis van onze Oostindische Flora, en had niet het karakter van eene wetenschappelijke inrichting. Dit heeft hij langzamerhand verkregen, hoofdzakelijk toen de Gouv.-Gen. van den Bosch den Heer Teysmann tot hortulanus aanstelde, die den Botanischen Tuin tot een inrichting van beteekenis maakte. Door Dr. Miquel's medewerking en invloed werd deze ingeslagen weg verder bewandeld, en onder Dr. Scheffer, die in 1868 directeur werd, kreeg de inrichting nog grooter uitbreiding. Thans is Dr. Treub directeur en wat deze sinds 1880 uitwerkte, is ook niet met een paar woorden op te sommen. De „Annales du jardin de Buitenzorg" die geregeld verschijnen, geven blijk van den arbeid, hier in het belang van wetenschap en industrie voortdurend verricht.

Aardrijkskundige leerstof: *Binnenlandsche Verkeerwegen. — Het opium. — De Chineezen. — Indische vruchten. — Indische plantenwereld.*

N°. 10.

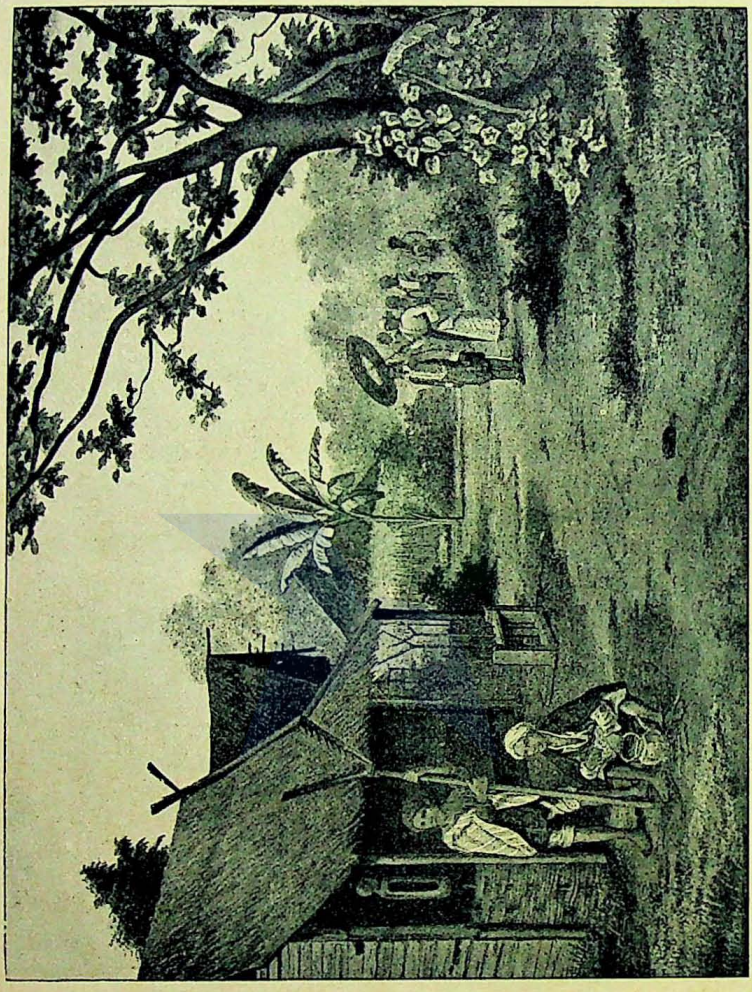

Roemah orang djaga. Een wachthuis. Gĕrdoe.

De gardoe.

EEN POLITIE-POST. — EEN WEDONO MET GEVOLG. — DE REGENT. — DE RESIDENT. — DE CONTROLEUR. — DE GOUVERNEUR-GENERAAL EN DE HOOGE BESTUURS-COLLEGES. — VREEMDE OOSTERLINGEN. — HET RECHTSWEZEN. — RECHTSPRAAK VOOR EUROPEANEN. — RECHTSPRAAK VOOR INLANDERS.

Een Politie-post.

Staan wij thans stil bij de rechtsverhoudingen, waaronder de inlanders leven, dan geeft ons plaat N°. 10 dadelijk aanleiding een enkel woord aan de politie te wijden. Op den voorgrond der plaat toch zien wij een tweetal inlanders, die blijkbaar bij nevenstaand hutje van bamboe behooren. Dit hutje g a r d o e genaamd, is een politie-post langs de wegen, het tweetal mannen, dat er zich voor bevindt, houdt daarin de wacht. Over geheel Java zijn van afstand tot afstand op de hoofd- en belangrijke binnenwegen gardoes geplaatst, waarin de inlanders om beurt de wacht moeten houden. Het is het dessahoofd, dat daarvoor de mannen aanwijst. Alles, wat de veiligheid en de rust van de bewoners der binnenlanden in gevaar mocht brengen, dient door de wachters der gardoe, van 2 tot 4 in getal, te worden voorkomen. In geval van onraad staat hun in het uitgeholde houten blok, dat door kloppen een somber, doch doordringend geluid geeft, een middel van alarm ten dienste; dieven kunnen, zoo men ze betrapt, met den dievenhaak, een bamboestaak voorzien van een vorkachtig uiteinde, waaraan scherpe punten, gemakkelijk gevangen worden. De lantaarn zal in donkere nachten eenig licht kunnen geven, terwijl het vuur hen voor muskieten be-

veiligt of hun de gelegenheid opent, gelijk dit onzen mannen blijkbaar doet, zich van warmen drank te voorzien. Ook is een brits aangebracht, wanneer de slaap soms de oogen mocht overmannen.

Zeker mag de politie nu nog niet in alle deelen volmaakt heeten; hier en daar zijn wel eens rechtmatige grieven tegen hun onvoldoendheid ingebracht. Ketjoepartijen en veediefstallen vallen ondanks de werkzaamheid der politie in enkele deelen van Java voor; doch over het algemeen mag gezegd worden, dat de politie voldoende zorg draagt voor de veiligheid van de inlanders. De eischen, die wij aan politie stellen, mag men natuurlijk aan deze inlandsche politie niet opleggen: de personen, die de wachten betrekken, hebben behalve hun eigen arbeid op rijstvelden ook nog hun plichten ten opzichte van de heerendiensten (zie bladz. 103). Eene school voor hunne vorming maken zij niet door; ieder vervult zijne taak naar eigen plichtsopvatting, en, ofschoon zij onder toezicht staan, geschiedt er toch wel menige wandaad, die misschien door beter toezicht of grooter waakzaamheid had kunnen voorkomen worden. Wij noemden daar zooeven ketjoe-partijen, dat zijn listig beraamde en even listig uitgevoerde diefstallen door benden, wier leden soms gemaskerd zijn en zich zoodoende aan nasporingen trachtten te ontdekken. In Midden-Java vallen deze ketjoe's menigvuldig voor; het is duidelijk, dat hieraan alleen paal en perk zou kunnen gesteld worden, wanneer de politie een flink gedisciplineerd corps uitmaakte, dat met kracht tegen zulke schavuiten kon optreden. Doch dit alles zou heel wat kosten eischen. De reorganisatie der inlandsche politie, die zeer zeker niet alleen op de veiligheid der inlanders zou hebben acht te geven, maar ook een ruim veld van werkzaamheid zou kunnen vinden op ander terrein, bijv. bij handhaving der bepalingen omtrent het passenstelsel, de opiumregie enz. enz. is eene taak, die niet gemakkelijk te volbrengen is, al heeft de Regeering reeds menigmaal deze zaak overwogen. Ondanks al deze onvolkomenheden moet men zich toch nog verbazen, dat men overal op Java in de binnenlanden even veilig reist als hier in Europa, en verdient het corps van ruim 20,000 man, die voor hun wachten aan de gardoes „uitkomen", eerder lof dan blaam.

De inlandsche politie staat onder directe leiding van onder-

schouten, schouten en hoofdschouten. De dessahoofden regelen de politiediensten in hunne dessa's; de wedono's met hunne assistenten zorgen voor de districten; de regenten met hunne patihs oefenen hun taak in de afdeelingen of regentschappen uit. Voorzoover de politie in dienst der justitie treedt, dus: rechtspolitie wordt, bij het opsporen van misdrijven als anderszins, staat zij onder vaste reglementen en onder de hoofdleiding van den Procureur-Generaal bij het Hoog Gerechtshof te Batavia.

Een wedono met gevolg.

Meer op den achtergrond der plaat trekt de groep personen, die daar rustig komt aanwandelen, onze aandacht. Dat moet een wedono of een districtshoofd voorstellen, die zich met zijn gevolg op weg heeft begeven. Wellicht gaat hij een Regent, dien hij verwacht tot aan den grens van zijn district te gemoet, zijn kleeding „klein tenue," doet ons zoo iets vermoeden. Eene zitting van den landraad bij te wonen zal het doel niet zijn kunnen, daarvoor zou hij in „groot tenue" moeten wezen, kenbaar aan een eigenaardig hoofddeksel. Mocht hij op tournee gaan ter inspectie bijv. van enkele cultures, dan zou hij gewis te paard zitten en omstuwd zijn door nog meer volgelingen.

't Is toch ook mogelijk, dat het doel zijner wandeling nog een ander is; althans de met pieken gewapende mannen doen ons zulks vermoeden, bij een vredelievende begroeting, als wij veronderstellen, behooren deze toch niet. Die pieken zouden kunnen doen denken aan eene inspectie van de gardoe-mannetjes; toch is dat ook weer niet waarschijnlijk, want dergelijke inspectie zou ons districtshoofd zeker liever des nachts houden, en onze teekening doet ons toch geenszins aan den nacht denken.

Doch! verlaten wij het gebied der gissingen. De hoofdpersoon is een wedono, zeiden wij. Dat is ons duidelijk aan den pajong of zonnescherm. Het middelveld is blauw; daarnaast zijn twee gouden randen; zulk een pajong is zijn onderscheidingsteeken, dat hem steeds wordt nagedragen door zijne dienaars. Zijn kleeding verder, wij noemden het „klein tenue" bestaat uit een buisje met zilver op de kraag, langs den voorrand en aan

de mouwen gegaloneerd; de sarong en de hoofddoek, benevens de kris, die achter in den gordel steekt en waarvan wij eventjes iets waarnemen, zijn naar den eisch aangebracht. Achter hem loopen nog een paar zijner dienaars, waarvan de een zijn beteldoosje, de ander zijn zitmatje draagt. Om volledig te zijn, zou er nog één persoon meer in het gevolg van den wedono hebben kunnen zijn opgenomen, nl. een persoon, die zijn kwispedoor draagt. Zoo iets klinkt ons vreemd in de ooren; in Indië, waar de sirih-pruim eene versnapering is, wordt dit natuurlijk niet gevoeld. Wij spraken elders reeds over dit genotmiddel (bladz. 117) en staan er thans niet bij stil.

Elk Inlandsch Hoofd of ambtenaar heeft het recht tot het voeren van den staat, bij reglementen vastgesteld, zoodra hij zich in 't publiek vertoont, en met groote nauwgezetheid wordt daaraan de hand gehouden.

Een wedono onder wien tal van ambtenaren, schrijvers, politie-oppassers werkzaam zijn, is de laagste ambtenaar op de hiërarchische ladder van het Binnenlandsch Bestuur, wanneer wij ten minste assistent-wedono's niet meerekenen. Wat wij vroeger omtrent de Dessahoofden gezegd hebben (bladz. 24) maakt het duidelijk, dat deze een geheel eigenaardige plaats bekleeden en meer onafhankelijk staan van hunne superieuren; in hun dessa zijn deze vrij wel de hoogste gezaghebbers.

Ofschoon wij beneden, als wij over de rechtspraak willen handelen, op de positie van den wedono als rechterlijk ambtenaar terugkomen, willen wij thans de hiërarchische bestuursladder opklimmen en treffen dan op den volgenden sport na het districtshoofd den Regent aan. Wij houden ons niet op bij den in sommige afdeelingen voorkomenden onder-regent.

De Regent.

De Regent op Java is eigenlijk de afstammeling van de leenmannen van het voormalige Mataram. Het beginsel onzer Regeering, de inlanders zooveel mogelijk te doen besturen door hun eigen hoofden, is oorzaak geworden, dat men de Regenten op hunne plaats heeft gelaten, hoezeer het Gouvernement door allerlei maatregelen hun bestuur zoo onder zijn

controle heeft gebracht, dat van hun vroeger „self-government" maar een schijn is overgebleven.

Onder Daendels is hun macht zeer ingekrompen; in de Cultuur-stelsel-periode is zij evenwel weer zeer uitgebreid. Sinds 1867 evenwel hebben allen eene instructie ontvangen, waarin hun verplichtingen en rechten volledig omschreven zijn. Allen hebben thans een vast traktement, het ambtelijk landbezit, het genot van cultuurprocenten is hun, wegens de vele knevelarijen, waartoe het aanleiding gaf, ontnomen. Zij zijn thans Gouvernementsambtenaren geworden, hoezeer de Regeering hun gaarne staat en aanzien laat. Wetgevende macht bezit de Regent niet; wel deelt hij zijne bevelen aan zijne inferieuren uit, doch de bevelen zelve bereiken hem door den aan het hoofd van het gewest staanden Europeeschen ambtenaar, den resident. De resident is verplicht den raad van den Regent in te winnen, zoodra het de belangen van den inlander betreft; maar is de raad eenmaal gegeven, dan is de laatste tot gehoorzaamheid verplicht en wordt hem met inachtneming der bevelen de onmiddellijke leiding in handen gegeven.

De Regenten wonen op de hoofdplaatsen hunner afdeeling in woningen (dalem's), die aan de aloen-aloen gelegen zijn. Zonder vergunning van den resident mogen zij hun gebied niet verlaten. Art. 69 van het Reg.-Reglement schrijft voor, dat de Regeering, *zooveel doenlijk* bij opengevallen plaatsen den zoon of een bloedverwant aanstelt. Bij elke benoeming worden rang en titel door den Gouverneur-Generaal bepaald. Men heeft ambtelijke en adellijke titels. Tot de adellijke titels behooren o. m. die van pangéran, radèn en ario; tot de ambtelijke die van adhipatti, gelijkstaande met Luitenant-Kolonel, toemenggoeng, gelijkstaande met majoor e. a. Ook voor hen is nauwkeurig vastgesteld het gevolg, dat zij mogen voeren, wanneer zij zich in het publiek vertoonen, en de kleuren van pajong of songong, die hun nagedragen wordt. Een adhipatti bijv. heeft het recht op een witten pajong met drie vergulde cirkels; een toemenggoeng op een half witten, half groenen pajong met drie vergulde cirkels; een pangéran mag een gelen pajong wezen. De inlanders hebben een buitengewonen eerbied voor hunne Hoofden. Komen zij er een tegen, dan hurken zij eerbiedig aan den weg neder, tot hij gepasseerd is; zitten de inlanders soms te paard, dan stijgen zij af, enz.

Verschillende personen zijn aan den Regent toegevoegd, die evenwel door den Gouverneur-Generaal benoemd worden. In de eerste plaats geldt als zoodanig de patih. Deze ambtenaar is de rechterhand van den Regent. Hij brengt de bevelen over en vertegenwoordigt de Regeering. Dan mag genoemd worden de djaksa of inlandsche officier van justitie. Deze leidt het voorloopig onderzoek bij misdrijven, en staat evenals de patih onder bevelen van den resident.

Onze Regeering bezit in de Regenten, vooral van Java (op de Buitenbezittingen is zulk een adellijke stand niet zoo krachtig vertegenwoordigd en verschilt deze verhouding van onze Regeering tegenover de Vorsten zeer met de toestanden op Java) een krachtigen steun voor ons gezag. Het ligt dan ook voor de hand, dat zij alles zal in het werk stellen om deze Hoofden in hun positie te handhaven. Het moet gezegd worden, dat onze Regeering daarin met groot beleid handelt, terwijl zij meermalen door ondubbelzinnige blijken van den trouw dezer mannen, het bewijs kreeg, in velen achtenswaardige ambtenaren te bezitten. Voor de opleiding van zonen dezer inlandsche Grootwaardigheidsbekleeders draagt de Regeering veel zorg. Wij spraken elders (bladz. 70) over de Hoofdenscholen, waar het toekomstige inlandsche Bestuurspersoneel voor latere betrekking gevormd wordt.

De Resident.

Naast den Regent, wil men, daarboven, staat de Resident. Ambtelijk drukt men hunne verhouding uit door de vergelijking van „ouderen tot jongeren broeder." — Met hem vangt de trap van het Europeesch Bestuur aan. Een vasten titel hebben zij in het Regeerings-Reglement niet. Daar heeten zij Hoofden van Gewestelijk Bestuur. Over Sumatra's Westkust, Atjeh en Celebes is een Gouverneur, op Billiton een assistent-resident Hoofd van het Gewestelijk Bestuur; de anderen hebben den titel van resident. Hun rang staat gelijk aan dien van kolonel; zij mogen den vergulden pajong voeren en zullen zich officieël niet zonder bepaald voorgeschreven ceremonieël in het openbaar vertoonen. De residenten zijn direct ondergeschikt aan den Gouverneur-Generaal, en gehouden, hun bestuur uit te oefenen in overeenstemming met bestaande

bepalingen en wetten naar de aanwijzingen der Directeuren van de onderscheidene Departementen.

Een resident, wij zullen de Hoofden van Gewestelijk Bestuur maar zoo blijven noemen, heeft een buitengewoon gewichtigen werkkring. Hij is wetgever, rechter en bestuurder. Alle takken van dienst staan onder hem in het gewest, dat hem aan het hoofd heeft. Hij dient voor de handhaving der politie te waken, houdt toezicht op den landbouw, op het onderwijs, op den godsdienst, voorzoover het voor behoud van rust en orde noodig is, behartigt de belangen van de inlandsche bevolking, ziet toe op de uitoefening der heerendiensten enz. enz. enz. Hij dient natuurlijk, gelijk wij boven zagen, een man te zijn, die met den Regent op verstandige wijze omgaat. Zonder ruw in te grijpen, dient hij niet uit het oog te verliezen, dat hij aansprakelijk is voor den goeden gang van zaken in zijn gewest, en zal veel moeten voorkomen, door in tijd op te treden. Niet ieder is voor zulk een ambt geschikt. In elk der afdeelingen van zijn gewest is een assistent-resident, die onder zijn onmiddellijke bevelen staat. Hem staat bovendien een secretaris ter zijde.

De Controleur.

De rechterhand van den resident en den assistent-resident is de onder hem staande Controleur. Eigenlijk heeft deze ambtenaar geen zelfstandige bestuursfunctie; hij heeft, gelijk zijn titel reeds aanwijst, te controleeren of de bevelen van hooger hand worden nagekomen. En, — is nu een Controleur een man van takt en bekwaamheid, dan is de bloei van een gewest van hem veel afhankelijk. Een Controleur vormt eigenlijk de brug tusschen het Europeesch en Inlandsch Bestuur. Hij tracht leiding en raad te geven, waar deze noodig zijn; hij bevordert den economischen toestand van de bevolking, zorgt voor goede middelen van verkeer; tracht bronnen van bestaan aan te wijzen; heeft een oog voor waterleidingen, en neemt hiervoor maatregelen; oefent invloed uit op de inlandsche Hoofden, is de politie behulpzaam bij het opsporen van misdrijven, kortom dient voor alle belangen van land en bevolking oog en hart te hebben. Men heeft de Controleurs wel eens genoemd de „gevoels- en bewegingszenuwen" van het Europeesch Bestuur, een naam, die vrij wel hun plaats teekent.

De Gouverneur-Generaal en de Hooge Bestuurscolleges.

Alle draden van het Bestuur loopen uit in het kabinet van den Gouverneur-Generaal, die in naam der Koningin over onze Oostindische Bezittingen het bewind voert. Op voordracht van den Ministerraad wordt hij door den Koning tot dit gewichtige ambt benoemd; gewoonlijk oefent hij niet langer dan 5 jaar het bewind uit, ofschoon nergens een termijn voor zijn bestuur is genoemd. Hij resideert te Buitenzorg, ofschoon de zetel der Regeering te Batavia is.

De Gouverneur-Generaal, ofschoon aan het Regeerings-Reglement en eene instructie gebonden, heeft een uitgebreide macht. Hij heeft de uitvoerende macht, d. i. zorgt voor de uitvoering van de Algemeene Verordeningen en Koninklijke bevelen en heeft ook de Wetgevende macht in handen. Wel wordt hij door een Raad van Indië, bestaande uit een vice-president en 4 leden bijgestaan, is in sommige gevallen verplicht het gevoelen van dien Raad in te winnen, terwijl hij steeds daartoe bevoegd is, maar voor de daden van wetgeving is hij alleen aansprakelijk en slechts verantwoordelijk aan den Koning. Hij kan zich nooit dekken met het advies van den Raad en is in sommige dringende gevallen volkomen bevoegd, wetten en Koninklijke besluiten te nemen of deze buiten werking te stellen. Evenwel blijft zijn verantwoordelijkheid aan den Koning en den Minister van Koloniën, wien hij van alle gewichtige maatregelen inlicht. Het is duidelijk, dat de telegrafische gemeenschap, die thans tusschen Indië en het Moederland bestaat, hem veel van de verantwoordelijkheid ontheffen kan.

Een der gewichtigste plichten van den Gouverneur-Generaal is de bescherming van de inlanders tegen de willekeur van wien ook. Om hierin zoo vrij mogelijk te kunnen staan, mag de Gouverneur-Generaal geen eigendom hebben in vereenigingen of landerijen in eenig deel van Indië.

Behalve de Raad van Indië, die als adviseerend lichaam den Gouverneur-Generaal ter zijde staat, wordt hij ook nog in zijn taak verlicht door de Algemeene Secretarie, waarvan de Algemeene Secretaris het Hoofd is. Alle stukken, die van de Regeering uitgaan, gaan door dit kanaal; alle stukken, die inkomen, worden door dit lichaam onderzocht, beoordeeld,

van advies voorzien en doorgezonden. Bij dit college behoort voorts de Redactie der Regeeringsbesluiten, voor zij in het Staatsblad worden afgekondigd.

Het omvangrijke terrein van het koloniaal Bestuur is voorts verdeeld in 5 departementen; aan het hoofd van elk dezer staat een Directeur. Deze departementen zijn: 1. Financiën; 2. Binnenlandsch Bestuur; 3. Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid; 4. Burgerlijke openbare werken; 5. Justitie, terwijl daarbij nog 6. Oorlog en 7. Marine komen, aan welker hoofd staan de commandanten van de Land- en Zeemacht.

De Directeuren hebben in hun ambt veel, dat aan onze Ministers doet denken, hoezeer zij toch hierin van hen onderscheiden zijn, dat zij geen politieke verantwoordelijkheid dragen. Zij zijn natuurlijk wel verantwoordelijk aan den Gouverneur-Generaal, doch de Gouvernements-besluiten, van hun departement uitgaande, worden niet van hun contraseign voorzien. Zij zijn dus meer beheerende dan wel besturende ambtenaren. Een voornaam deel van hun beheer is het finantieël beheer, gevoerd volgens de regels der Comptabiliteits-wet van 1864.

De begrooting van inkomsten en uitgaven wordt voor den aanvang van elk jaar telkens in de Tweede Kamer onderzocht en vastgesteld. Toezicht op de uitgaven ten laste van het Gouvernement wordt uitgeoefend door de Algemeene Rekenkamer, welks leden, een voorzitter en 6 leden, door den Koning worden benoemd.

Waar wij nu in groote trekken den werkkring van het Europeesch Bestuur hebben geschetst, en het Inlandsch Bestuur hoofdzakelijk op Java hebben geteekend, daar staan wij thans nog even stil bij het Bestuur der Buitenbezittingen.

Voor zoover het Europeesch Bestuur aangaat, oefenen onder den Gouverneur-Generaal òf residenten, òf Gouverneurs, als Hoofden van Gewestelijk Bestuur, naar dezelfde grondbeginselen hun bewind uit. Het ligt voor de hand, dat bij den grooteren afstand van Batavia deze bestuursambtenaren wat vrijer in hun beweging moeten zijn. Meermalen worden zij ook tot snel en doortastend handelen geroepen.

Hun wetgevende macht verschilt met die op Java niet veel, evenzeer als hun finantieële bemoeiingen; daarentegen is hun rechterlijke macht veel uitgebreider. Ofschoon zij in hun beleid aan den Gouv.-Gen. verantwoording schuldig zijn, hebben zij in noodige gevallen de vrijheid tot uitvoering van een doodsvonnis. Ook hun politieke werkkring is ruimer, doordien zij met

de tractaten der inlandsche vorsten dienen te rekenen en tegenover deze met beleid dienen te handelen. Ook de Controleurs der Buitenbezittingen hebben een uitgebreider werkkring; de omstandigheden, waaronder men in de Buitenbezittingen leeft, zijn zoo verschillend, dat het moeilijk valt, dit in bijzonderheden aan te wijzen, doch het zal begrijpelijk gevonden worden, wanneer men er op let, hoe juist de Controleurs in staten, waar soms veel primitieve verhoudingen bestaan, deze als wegbereiders voor ons gezag veel ten goede kunnen uitwerken.

Hier en daar worden ook Posthouders als hoofden van kleine afdeelingen aangesteld; deze civiele gezaghebbers staan onder de bevelen van den Resident.

Wat het Inlandsch Bestuur betreft, dit verschilt ook naar gelang van de omstandigheden en is moeilijk onder één type saam te vatten. Het beginsel is evenwel hetzelfde: de inlandsche bevolking wordt door hare eigene Hoofden bestuurd, en deze staan onder toezicht van de Nederlandsche Ambtenaren. Deze toestanden zijn door de Historie zoo geworden, en maken de kracht van ons koloniaal beheer uit. Aanvankelijk toch stelt onze Regeering zich tevreden met de erkenning der Nederlandsche Souvereiniteit. De inlandsche Vorsten verbinden zich als leenmannen van het Gouvernement zonder diens toestemming geen vreemdelingen toe te laten of buitenlandsche betrekkingen aan te knoopen, slavenhandel, zee- en strandroof te verbieden, somtijds hulptroepen te leveren of schattingen in geld of natura te leveren. De inmenging in binnenlandsche aangelegenheden wordt nagelaten. In een volgend stadium van ontwikkeling van onzen invloed wordt een Nederlandsch agent geplaatst om te waken, of de beloften, vroeger gedaan, wel worden nagekomen. Vestigen zich Europeanen of vreemdelingen, dan worden deze door nieuwe verdragen onder ons onmiddellijk gezag geplaatst en nieuwe ambten of instellingen in het leven geroepen. Dan, bij toeneming van belangen wordt een nieuw verdrag gevorderd, het inlandsch bestuur komt onder Nederlandsch toezicht, de inlandsche rechtspraak wordt beperkt, belastingheffing komt geheel of gedeeltelijk in onze handen, de stoffelijke en geestelijke belangen der bevolking komen binnen het bereik van het Nederlandsch-gezag en van de oorspronkelijke macht der inlandsche Vorsten blijven dra alleen de titels over. Dat bij een dergelijke ontwikkeling veel tact, politiek beleid of hoe men het noemen wil, noodig is, zal duidelijk zijn. Geen overmaat van ijver of overhaasting tot het verkrijgen van een spoedig resultaat; doch, waar men bij wijziging van de verhoudingen het eigenbelang der vorsten in overeenstemming weet te brengen met de eischen van ons gezag, daar is men van de trouw der Hoofden zeker. Op tal van plaatsen in de Buitenbezittingen is aldus onze macht gevestigd geraakt, wat meer zegt, geëerbiedigd geworden. En, — waar hier en daar ondubbelzinnig bleek, gelijk bijv. in Midden-Sumatra, op Bali en elders, de bevolking de vestiging van ons gezag begeerde. daar werd met die uitgesproken begeerte tevens den ban uitgesproken over het wanbeheer van de meeste vorsten, hoe weidsch hun titel ook mocht wezen. Voor menige streek in Indië is de vestiging van ons gezag, langs vredelievenden weg tot stand gekomen, gebleken te zijn een weldaad voor de bevolking.

Op Java hebben wij in den Soesoehoenan van Djokjokarta en den Sultan van Soerakarta of Solo benevens in de z.g. onafhankelijke Prinsen Mangkoe Negoro en Pakoe Alam nog inlandsche vorsten, die in naam nog

gezag bezitten, al is de zenuw van hun macht hun gaandeweg afgesneden door ons Gouvernement. Wij zullen hier niet in het breede ophalen het historisch verloop der dingen, die van het einde van den 1ⁿ oorlog met Mataram in 1646 tot nu toe, laatstelijk in 1893 bij den dood van Pakoe Bawons IX dezen voortschrijdenden invloed van ons Bestuur verduidelijken. Het is bekend, dat de Vorsten in hunne grootsche kratons nog een uitgebreiden staat van vorstelijke grootheid voeren, al is de Nederlandsche resident op de hoofdplaats gevestigd, feitelijk de persoon, die de draden van het Bestuur in handen heeft. De justitie en de politie zijn in onze handen; uitgezonderd die zaken, die het huwelijks- en erfrecht raken; voor andere belangen zijn de vorsten aansprakelijk, en hierin hebben zij op menigerlei wijze de wenken van onze regeerings-ambtenaren in acht genomen.

Vreemde Oosterlingen.

Behalve inlanders en Europeanen treft men in Oost-Indië, ook nog z.g. vreemde Oosterlingen aan, waartoe men behalve de Chineezen gerekend worden moeten de Arabieren en Klingaleezen. Ofschoon deze vreemde Oosterlingen, voor zoover zij Mohammedanen en Heidenen zijn, administratief gerekend worden tot de met-Inlanders-gelijkgestelden, worden zij toch zooveel doenlijk door hunne eigene Hoofden bestuurd. Zij worden gewoonlijk in afzonderlijke wijken vereenigd; zijn er te weinig, dan staan zij evenals hunne Hoofden onder het rechtstreeksch Bestuur der Europeesche ambtenaren. Van het inlandsch Bestuur zijn zij geheel onafhankelijk. Op de drie hoofdplaatsen van Java, n.l. Batavia, Semarang en Soerabaja wordt het bestuur over de vreemde Oosterlingen uitgeoefend door officieren van verschillenden rang. Hun titel is voor Chineezen òf die van Majoor, òf Kapitein òf Luitenant. De Hoofden van de Arabieren en Klingaleezen dragen den titel van Kapala.

Het rechtswezen.

Wij wijden thans nog onze aandacht aan het rechtswezen. In geheel Indië wordt rechtgesproken in naam des Konings. Waar de bevolking in het genot van eigen rechtspleging is gelaten, geschiedt dit natuurlijk niet; evenwel oefent daar het Europeesch Bestuur een heilzamen invloed uit.

Er is tweeërlei rechtspraak, òf Europeesche òf inlandsche. Dit is noodzakelijk, omdat de rechtspraak der Europeanen zoowel in burgerlijke en handelszaken als in strafzaken op al-

gemeene verordeningen berust, die overeenkomen met de in Nederland bestaande wetten. De rechtspraak over inlanders berust op een gansch ander beginsel n.l. op hunne godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, voorzoover deze niet in strijd komen met erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid. Nu is het wel zeer moeilijk, altijd uit te maken, hoe de juiste verklaring van de godsdienstige instellingen en gebruiken is, vooral wanneer het inlanders geldt, die geen Mohammedanen zijn, en dus niet haar het Mohammedaansch recht of Sarat, maar naar het gewoonterecht of adat dienen beoordeeld te worden.

De rechter heeft hierin zeker een zware taak en de rechtszekerheid der inlanders is toch ook nog niet altijd ten volle gewaarborgd. Toch valt het moeilijk voor de Regeering, hierin altijd op verstandige wijze te handelen; de toestand kan slechts door langzame en gestadige uitbreiding van de heerschappij van het Europeesch recht verbeteren. Vooral geldt dit den inlanders, die om een of andere oorzaak aan het inheemsche recht zijn ontgroeid.

Rechtspraak voor Europeanen.

Op Java en Madoera heeft men een rechtspraak in drie trappen, n.l. I. Residentiegerechten, II. Raden van justitie en III. het Hoog-Gerechtshof.

I. Residentiegerechten gelden voor kleine zaken. Deze zijn opgericht om voor den inlander het recht tegenover den Europeaan te verlichten. De resident is alleensprekend rechter met een Europeeschen griffier, meestal de gewestelijke secretaris. De hoogste straf in strafzaken door deze gerechten uit te spreken, is 8 dagen gevangenis. Boeten mogen niet hooger dan *f* 100.— worden opgelegd.

II. Raden van justitie, deze zijn gevestigd op Java in Batavia, Semarang en Soerabaja. Hiervoor worden de eigenlijke strafzaken en burgerlijke vorderingen van hooger bedrag dan *f* 100.— afgedaan. Nederlandsche rechtsgeleerden vormen het personeel.

III. Het Hoog-Gerechtshof is het hof van cassatie, dat te Batavia zetelt. Het dient natuurlijk tevens om de geregelde rechtspraak aan te vullen en te verbeteren.

Het Openbaar Ministerie, dat onder den Procureur-Generaal bij het Hoog-Gerechtshof staat, is belast met de vertegenwoordiging en behartiging der directe belangen van den Staat.

Voor de Buitenbezittingen was het tot stand komen van eene organisatie eene zaak van groote moeilijkheid; door de inspannende werkzaamheid van Mr. T. H. der Kinderen evenwel is deze in 1892 voltooid. Op elke hoofdplaats van een gewest of afdeeling bestaat een residentiegerecht. Te Padang en te Makassar zijn Raden van justitie gevestigd.

Rechtspraak voor Inlanders.

Rechtspraak voor inlanders op Java en Madoera. Deze is meer samengesteld en omvat achtereenvolgens: I. Districtsgerechten, door den wedono (bladz. 136) en mindere inlandsche Hoofden in districtshoofdplaatsen gehouden; II. Regentschapsgerechten met den Regent of patih, den penghoeloe (priester) als adviseur en den djaksa (officier van justitie) benevens mindere inlandsche Hoofden als leden. Voor strafzaken geldt 6 dagen als maximum. III. De residenten of hunne plaatsvervangers spreken over inlanders alleen recht in politiezaken; maximum straf *f* 100.— boete, 8 dagen gevangenisstraf of tenarbeidstelling van hoogstens 3 maanden. Deze rechtspraak heet de politierol. Sinds 1872 is er ook een politiestrafreglement in werking getreden. IV. Landraden. Deze zijn gevestigd op de hoofdplaatsen der residentiën en der afdeelingen. De inlandsche Hoofden met den hoofdpenghoeloe en hoofddjaksa en een Europeesch griffier vormen het personeel. Voorzitter is een Europeesch rechtsgeleerde. De Landraden zijn de eigenlijke rechtbanken voor de inlanders en met hen gelijk gestelden. V. De rechtbanken van omgang moesten voorheen dienen om de rechtspraak over zware misdrijven aan de administratieve ambtenaren te onttrekken. Langzamerhand zullen de rechtbanken van omgang, formeel nog niet opgeheven, wel verdwijnen, daar de Landraden, thans vollediger ingericht, gaandeweg hunne zaken berechten. Bij uitzondering staan inlanders voor Europeesche rechtbanken terecht. Dit geldt de inlandsche Vorsten met hunne bloedverwanten, die ingeval van vonnis voor de residentie-gerechten komen.

Is er hooger beroep noodig van de rechterlijke vonnissen

van de landraden, dan worden deze gebracht voor de Raden van Justitie. — Wat de Buitenbezittingen aangaat, hierin is de verscheidenheid begrijpelijkerwijze zeer groot. Bijna overal zijn de Europeesche ambtenaren de voorzitters.

De toestanden in de Vorstenlanden van Java, zoo geheel verschillend, door het zelfbestuur, dat den Vorsten gelaten is, maken een kleine toelichting op de daar geldende jurisprudentie wenschelijk. Natuurlijk, dat de verblijf houdende Europeanen als Gouvernements-onderdanen onderworpen zijn aan de residentie-raden.

De inlandsche bevolking evenwel in Djocjo en Solo kan voor een der drie volgende colleges worden gedagvaard. *a.* voor de Kadipaten, samengesteld uit prinsen van den bloede en grooten, door den Vorst benoemd. Deze rechtbank is belast met de burgerlijke rechtspraak der vorstelijke bloedverwanten; *b.* voor de Soerambi, waar de penghoeloe voorzitter is en de zaken van huwelijks- en erfrecht worden behandeld en *c.* pradoto gedé of negeri voor burgerlijke en strafzaken. Deze rechtbank, waarnaast ook nog pradoto kaboepaten's in de afdeelingen gevestigd zijn, staat onder toezicht van den resident, en mag alleen straffen uit het inlandsche strafwetboek kiezen. Voor de doodstraf is het „*fiat executie*" van den Gouverneur-Generaal noodig. Dit geldt de rechtsbedeeling in Soerakarta; in Djokjokarta reikt onze invloed nog verder.

Behalve deze rechtspleging voor burgerlijke en handelszaken benevens voor strafzaken, worden geschillen over godsdienstplichten, over huwelijks- en erfrecht, zoo nauw met den Islam verbonden, ook nog berecht door de z.g. Priesterraden, die naast elken Landraad bestaan.

De straffen, door de rechtbanken opgelegd, zijn voor Europeanen: de doodstraf, tuchthuisstraf, verbanning, gevangenis en geldboeten. Voor inlanders: doodstraf, tuchthuis, verbanning; deze straf kan ook vervangen worden door dwangarbeid in den ketting, gevangenisstraf, dwangarbeid buiten den ketting en tenarbeidstelling aan publieke werken. Hier en daar zijn voor de veroordeelden gevangenhuizen en kettingkwartieren opgericht. Alle veroordeelden zijn tot arbeid verplicht. Men kan hen, òf in de gevangenissen tot arbeid verplichten, òf werkzaamheden aan havens, mijnen, land- en waterwegen opdragen, òf voor militaire expeditien aanwijzen. Als tuchtmiddelen gelden rottingstraf en eenzame opsluiting.

Het gevangeniswezen staat onder toezicht van een inspecteur, die in den Directeur van justitie zijn superieur heeft.

Aardrijkskundige leerstof: *Europeesch en inlandsch Bestuur. — Politie en justitie.*

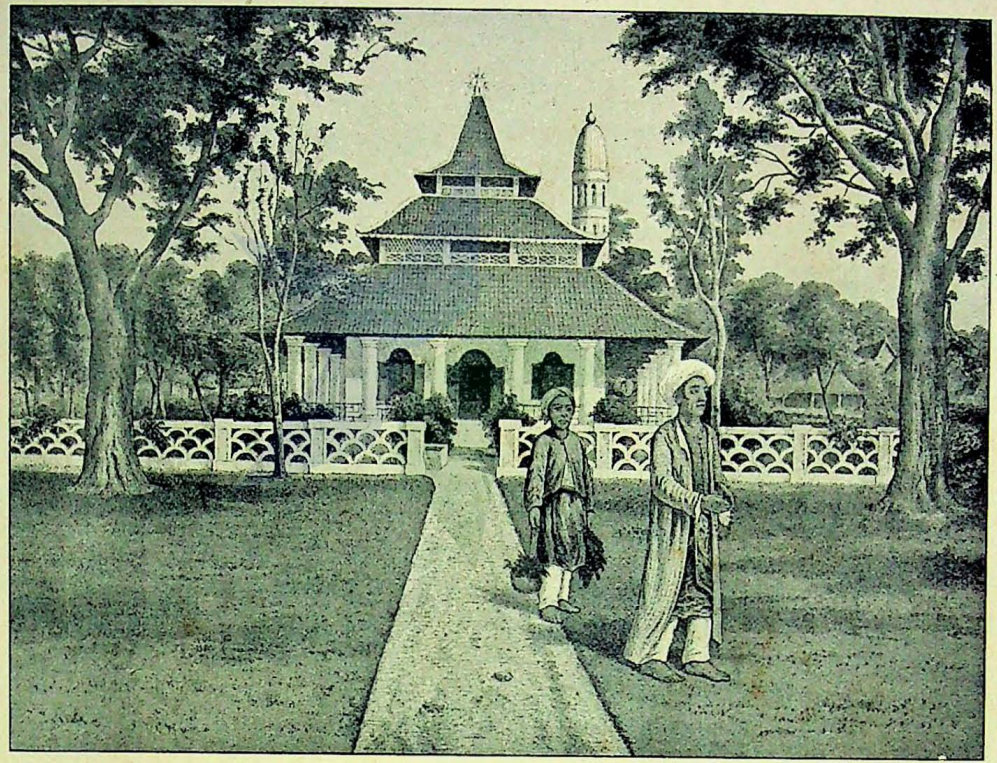

Mesdjid. Eene Moskee. Masdjid.

De Moskee.

EENE MOSKEE. — GEESTELIJKEN. — BETEEKENIS VAN DEN ISLAM. — DE EISCHEN VAN HET GELOOF EN DER GODSVEREERING. *a.* DE EERSTE „ZUIL"; *b.* DE TWEEDE „ZUIL"; *c.* DE DERDE „ZUIL"; *d.* DE VIERDE „ZUIL"; *e.* DE VIJFDE ZUIL". — GEESTELIJKE BROEDERSCHAPPEN. — ONZE REGEERING EN DE ISLAM. — HET ANIMISME.

Wij zijn thans genaderd tot den godsdienst, dien de volken van Oost-Indië belijden en vinden naar aanleiding van de moskee, zooals plaat 11 er een te zien geeft, aanleiding ons in de eerste plaats te bepalen bij den Islam, den godsdienst, door verreweg het grootste deel van Oost-Indië's bevolking beleden.

Wij spraken reeds vroeger (bladz. 91 en v.v.) over de oudste bewoners van den Archipel, op wie de Hindoes zulk een grooten invloed hebben uitgeoefend. Aan het eind der 15e eeuw ongeveer heeft de Hindoe-overheersching op Java moeten plaats maken voor den Islam, die, gelijk bekend mag heeten, zich in Azië sinds Mohammeds dood ongeloofelijk snel heeft uitgebreid. Door handelsbetrekkingen gevestigd, kreeg de Islam weldra invloed en deze invloed deed zich spoedig op staatkundig terrein gelden in die deelen, waar Hindoevorsten voorheen hun scepter zwaaiden. Van Java breidde zich de Islam verder uit eerst op Sumatra, later op de meeste overige eilanden van den Archipel.

Het is ons doel niet, een historisch overzicht van de vestiging van den Islam na te gaan: wij bepalen ons tot den tegenwoordigen stand van zaken.

Een Moskee.

Onze plaat stelt een Mohammedaansch bedehuis voor, in de wandeling Moskee of missigit genoemd. (mesdjid (Maleisch); masdjid (Javaansch)). De eigenaardige bouwtrant, de drie daken, het daarnaast staand torentje, doen het gebouw kennen als van uitheemsche bouworde. De kozijnen der ramen herinneren min of meer aan den Arabischen bouwstijl, terwijl de toren, bij sommige moskeën, o. a. die van Bantam, op vrij grooten afstand van de moskee staande, lang niet bij alle heiligdommen gevonden wordt. Zij herinnert aan de minnarets, gelijk bekend, bij de Mohammedaansche bedehuizen steeds te vinden.

De rondgangen tusschen de daken, door hekwerk afgescheiden, dienen tot plaats voor de beambten, die de bevolking tot het gebed oproepen. Daarvoor wordt ook gebruikt de onder de rechtergalerij zich bevindende trom (bĕdoeg).

De Mohammedaansche moskeëen der kleinere plaatsen zijn veel eenvoudiger dan die onzer plaat, die hecht en sierlijk, blijkbaar

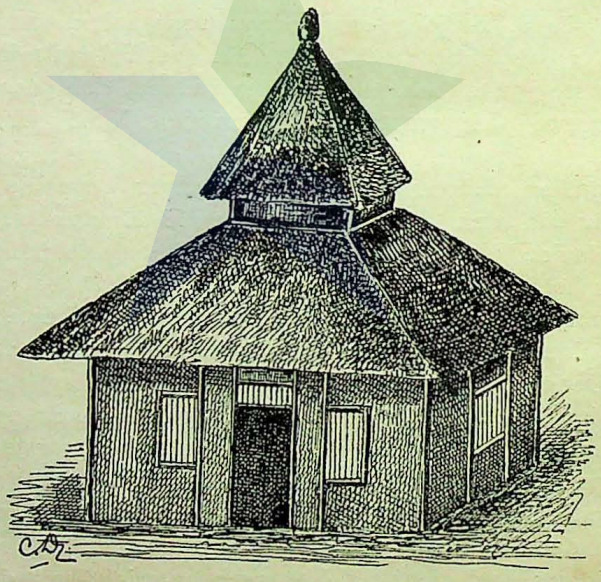

Een eenvoudige Mesdjid.

uit ruime beurs gebouwd is. Een behoorlijk, goed onderhouden hekwerk scheidt de „heilige" woning van de omgeving, terwijl het zich in de omgeving bevindende gewas blijkbaar eene goede

verzorging geniet. Gewoonlijk liggen de moskeëen aan de westzijde van een ruime grasvlakte, aloen-aloen, in het midden der dessa's of hoofdplaatsen. Ten einde door den bouw de gedachten der vromen naar het geboorteland van den Profeet te leiden, zijn de moskeëen in de richting van West naar Oost opgetrokken. Op het plein staan gewoonlijk, ter weerszijden van het pad, dat toegang geeft, een paar heilige boomen. Veelal gebruikt men daarvoor waringin's, die met hun grootsche kruinen en afhangende luchtwortels den aloen-aloen versieren. Binnen het hekwerk bespeuren wij op onze plaat een steenen bak, die voor de ceremonieële wasschingen dient en ook bij geen enkelen missigit ontbreekt. In de moskee zelf is weinig te zien. Het eenigste meubilair bepaalt zich tot een lessenaar, waar de Koran op gelegd wordt; de „geloovigen" verrichten hunne gebeden op matjes of kleedjes, die zij medebrengen. Het dak onzer moskee is van pannen voorzien; dat der kleinere plaatsen is met idjoek of sirappen (zie bladz. 8 en 9) bedekt.

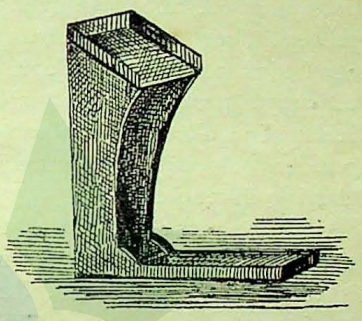

Lessenaar.

De persoon, die op den voorgrond onze aandacht trekt, is een hadji, d. w. z. een Mohammedaan, die de bedevaart (hadj) naar Mekka heeft verricht. Vervuld van vrome gedachten, gelijk wij reden hebben te vermoeden, daar hij met den z.g. rozenkrans in de handen, waarvan elk kogeltje een der vele namen van Allah draagt, (een goede rozenkrans moet 99 groote en één kleinen bevatten) zich met overpeinzingen over den Grooten Profeet bezighoudt, is hij toch niet zoo geestelijk van gezindheid, of hij versmaadt de aardsche vruchten, door den Javaanschen jongen hem nagedragen, blijkbaar niet. Denkelijk zijn hem die door dezen of genen dessabewoner ter hand gesteld, van wien hij nu huiswaarts keert. Ofschoon wij beneden meer over de hadj en de hadji's zullen handelen, merken wij hier alleen op, dat een hadji, al draagt hij den Arabischen tulband, een verlof, dat ieder Mohammedaan krijgen kan, wanneer hij bewijzen kan, de bedevaart te hebben ondernomen, geen geestelijke is, hoezeer hij bij velen daarvoor doorgaat.

Geestelijken.

De Islam kent geen eigenlijk geestelijken stand, welks leden alleen sacramenten bedienen mogen, offers brengen en godsdienstplechtigheden verrichten, een afzonderlijke categorie met opzettelijke voorbereiding en opklimming in rangen vormende. Enkele moskeebeambten, niet tot de geestelijkheid te brengen, al verrichten zij diensten bij de godsdienstplechtigheden, worden wel eens voor geestelijken aangezien. Zoo is de imam voorganger bij het gebed; de chatib is belast met het uitspreken der preeken op de Vrijdagen; de moaddzin roept de gemeente tot het gebed op; de moballigh doet portiersdiensten; deze allen zijn geen eigenlijke geestelijken, maar beambten, door den administrateur der moskee tot deze werkzaamheden aangesteld. Voor de geloovigen evenwel zijn zij gewichtige personen, daar zij in vele gevallen tot vraagbaak dienen of in allerlei zaken van het dagelijksch leven handelend optreden, als bijv. bij huwelijken raad geven, de djakat of belasting innen, enz.

Aan elke moskee evenwel worden personen aangesteld, die door hunne opleiding aan pesantren's (zie bladz. 67) eenige kennis van den Islam hebben. Dezulken, die geen andere functie uitoefenen, zou men geestelijken noemen kunnen, daar zij voor de geestelijke verzorging der geloovigen waken. Zij ontvangen eene bepaalde aanstelling van den Regent van hun district. Op de hoofdplaatsen der afdeelingen bijv. zijn aldus pengoeloes aangesteld; die welke aan eene moskee ter residentiehoofdplaats gevestigd worden, dragen, althans op Java, den titel van hoofdpengoeloe. Veelal zijn op zulke plaatsen twee pengoeloes gevestigd, waarvan de een als pengoeloe-landraad adviseur is bij de zittingen der rechtbanken en zijne aanstelling van den Gouv.-Gen. ontvangt, terwijl de ander den titel draagt van pengoeloe-mesdjid, en de hoofdgeestelijke der moskee is. Op districtshoofdplaatsen heeten de moskeegeestelijken naïbs en wakils. Onder de pengoeloe's en naïbs staan nog veel ondergeschikten, die met hunne gezinnen in de buurt der moskee wonen in de zg. priesterwijk of kaoeman. In deze wijk vestigen zich gewoonlijk tal van personen, die een godsdienstig leven leiden, eene opleiding zoeken bij voorname Moslemsche geleerden, santri's enz. (Zie bladz. 67).

De „geestelijke" der dessa is gewoonlijk een gewoon dessaman, die wel iets meer van den Islam weet dan zijne mede-dessabewoners, doch zich overigens weinig van hen onderscheidt. Hij wordt door het dorpsbestuur aangesteld, is gemeenlijk lid van het dorpsbestuur, en is in alle zaken de geestelijke leidsman. Hij is het, die niet alleen in kwestiën van erfrecht advies geeft, maar ook bij huwelijken, begrafenissen, familiefeesten enz. optreedt, aansprakelijk is voor het onderwijs in de langgar, voor de betaling der godsdienstige belasting opkomt, kortom in alle zaken van belang, waarbij de Islam, die zoozeer saamgeweven is met het burgerlijk leven, eene rol speelt, die hem tot een gewichtig personage maakt. De dessa-geestelijke draagt onderscheidene namen in verschillende streken; hier heet hij modin, elders lebé of kaoem, enz. enz. De inkomsten der dessa-geestelijken bestaan uit hetgeen zij uit den grond betrekken, die hun wordt afgestaan, verder uit hun aandeel in djakat en pitrah (waarvan beneden meer); zij krijgen voorts allerlei belooningen voor betoonde diensten bij feesten, begrafenissen enz. De moskee-geestelijken der hoofdplaatsen krijgen behalve hun aandeel in de godsdienstige belastingen, de djakat en pitrah, liefdegaven, bidgelden en belooningen voor betoonde hulp, bijv. bij boedelscheidingen en beslissingen in zake huwelijks- en erfrecht. De pengoeloe-landraad krijgt als gouvernements-ambtenaar natuurlijk ook voor zijn betrekking landsbezoldiging.

Volgens Art. 124 van het Reg.-Reglement staan alle priesters der inlanders onder het oppertoezicht van vorsten, regenten en hoofden. De Regenten waken bovendien, dat niemand een ongeoorloofden titel draagt.

Laat ons thans een weinig stilstaan bij den godsdienst van Mohammed, gelijk hij door onze Oostindische bevolking wordt beleden.

Beteekenis van den Islam.

De Islam is weinig oorspronkelijk. Diepzinnige gedachten vindt men er niet in, evenmin als hij poogt om groote raadsels van het menschenleven in zinnebeeldigen, niet-ontleenden vorm op te lossen. Men zou naar de oorzaak daarvan kunnen vragen en onder meer, wellicht hierin ook een grond ter verklaring kunnen vinden, dat de Arabier over het algemeen positief van

karakter is, en weinig poëzie kent of zoekt. Mohammed was geen diepzinnig denker, eer een enthousiast met middelmatige talenten. En, — aangezien hij in zijn Koran bijna alles regelde, heeft zich de Islam ontwikkeld tot een vastheid, die zich bij de ontwikkeling en verbreiding zijner leer als versteenend voor het geestelijk leven heeft doen kennen. De menschelijke geest laat zich nu eenmaal niet aan banden leggen, en, waar in een godsdienstvorm levenwekkende kiemen aanwezig zijn, daar zullen deze bij ontwikkeling hun levenskracht openbaren, al geschiedt dit onder telkens andere vormen. De Islam nu heeft nog zijne vormen van voorheen. Op laag-staande heidensche volken moge de Islam getoond hebben een aanvankelijk ontwikkelenden invloed te kunnen oefenen, de geschiedenis heeft op overtuigende wijze getoond, dat bij deze volken, eenmaal tot een zekeren graad van ontwikkeling gebracht, stilstand intrad, die ten duidelijkste blijk gaf van versteening. Van voortgaande ontwikkeling geen sprake, hoogstens van stilstand, hetgeen eigenlijk beteekent achteruitgang.

Wij zullen niet uiteenzetten alle onderdeelen der Islamietische theologie, hoe belangwekkend dit ook zou kunnen zijn voor de liefhebbers van godsdienstgeschiedenis. Een onderzoek daarnaar zou omvatten, wat gezaghebbende Moslemsche geleerden over Moslemsche leer en Moslemsche wet, aangevuld met de boeken der mystieken, dienaangaande hebben geleerd, en zulk een onderzoek reikt ver buiten de grenzen van onze kennis en bevoegdheid. De Koran toch, evenmin als de gewijde boeken, gelden als leerboeken voor dogmatiek en wet, want niemand is bevoegd deze heilige boeken zelf te verklaren. Bepaalde auteurs, die hun gezag weer ontleenen aan de geloovige geleerden, geven te dezer zake aan, wat voor den Islamiet noodig is.

Wij bepalen ons slechts tot de practische verplichtingen, die op den Islamiet rusten.

De eischen van het geloof en der godsvereering.

De eischen van het geloof, waaraan elk Muzulman heeft te voldoen, zijn zes in getal. Zij omvatten: 1°. het geloof in God den Allerhoogste; 2°. dat in de engelen; 3°. dat in de boeken des Allerhoogsten; 4°. dat in de gezanten des Allerhoogsten;

5°. dat in den dag der opstanding en 6°. dat in goede en kwade voorbeschikkingen.

Tot het goddelijk wezen van Allah behooren niet minder dan 20 eigenschappen. Hij is één en ondeelbaar, hij heeft de schoonste namen, die men bedenken kan, niet minder dan 99, waarvan elk der kogeltjes aan den rozenkrans er een noemt. Hem behoort alle aanbidding.

Tot de heilige boeken worden gerekend de Wet van Mozes, de Psalmen, het N. Testament en de Koran. De drie eerstgenoemde kunnen geacht worden in den Koran begrepen te zijn, zoodat de Koran alleen overblijft en dus eigenlijk het eenige, heilige boek is. Tot de gezanten des Allerhoogsten, personen, die de eenheid Gods verkondigen of verkondigd hebben, worden er niet minder dan 124,000 gerekend. Adam was de eerste; Noach, Abraham (Ibrahim), Jezus enz. waren gezanten; doch van die allen is Mohammed de grootste.

Tot de plichten van den godsdienst worden vijf eischen gebracht, die men de „zuilen" van den Islam noemt.

a. De eerste „zuil".

De eerste „zuil" is die van het Getuigenis (sjahadat). Zij bestaat in de belijdenis: „Er is geen God dan Allah, en Moham-„med is de gezant van Allah." Met de eerste helft dezer uitspraak neemt de Islam direct positie tegenover het Heidendom en begrijpelijk is het, dat Mohammed daarmee wel imponeeren moest. Nu is het opmerkelijk, dat in vele landen, o. a. bij de volken van den Oostindischen Archipel dit dogma der eenheid Gods in de practijk vele faciliteiten toelaten moet. Immers het geloof in geesten (waarvan wij beneden meer mee te deelen hebben) maakt de toepassing moeilijk; en de geestelijkheid zwijgt daar dan ook maar liever van; bestrijden doet zij het niet sterk; zij laat deze voorstelling liever nevelachtig bestaan, en poneert haar dogma daarnaast. Door Mohammed tot den eenigen gezant van God te verklaren, heeft de Islam daarin aanleiding gehad, niet van een nationalen God der Arabieren te spreken. Met deze betuiging komt de internationale roeping van den Islam uit, en dit verklaart dan ook den geweldigen invloed, dien er van hem uitging bij de propaganda, dien Mohammeds volgelingen na zijn dood op touw zetten.

Immers, waar de wereld, door den Islam in twee deelen

gesplitst, nl. het gebied van den Islam en het gebied van den oorlog, elk goed geloovige verplicht, de niet-geloovigen (kafirs) tot het ware geloof te dwingen, is daarmee als vanzelf aangewezen, dat de Islam vijandig staan moet tegenover elken staat, die niet Muzulmansch is. Doch! ondanks deze consequentie is de Islam in de practijk verplicht geraakt, veel van deze theoretische eischen te laten vallen. Het cosmopolitisch verkeer heeft zich ten nadeele van den Islam ontwikkeld. De vrijheid van beweging is den Islam ontnomen; de volkeren van Europa leiden den stroom van het wereldverkeer, en, waar Christelijke natiën, gelijk in de Oost het geval werd, de leiding der zaken in handen hebben gekregen, daar heeft men natuurlijk zich langs sofistischen weg moeten redden om de moeilijkheden opgelost te krijgen, die zich uit deze geloofseischen voordeden. Zoo is bijv. de „heilige oorlog" alleen tot plicht gesteld, als de vijanden van den Islam de eerste aanvallers zijn.

Op gelijke wijze worden de theoretische eischen van het geloof bij de toepassing in de practijk op ander, met name op rechtsgeleerd gebied, door allerlei fictieve rechtsbeschouwingen en sofisterijen beheerscht. Daarom is gaandeweg de Islam der werkelijkheid geheel anders geworden dan de Islam der Wet zijn zou. Er is een groot verschil tusschen het ideaal en de werkelijkheid der Moslemsche leer. Slechts enkele secten, bijv. die der Wahabieten in Arabië in de vorige eeuw, die der Mahdisten in Soedan van onzen tijd, geven eene herleving te aanschouwen van de strenge ideale eischen. De theoretische eischen doen zich alleen gelden op dogmatisch en ritueël gebied, op dat van het familieleven en van de verhouding tot de belijders van andere godsdiensten; maar in bijna al het overige, waar de Islam met de maatschappelijke verhoudingen in aanraking kwam, heeft het zich zonder dwang of drang kunnen emancipeeren. Wij denken hier, door den omvang dien het internationale verkeer heeft genomen, aan de spijswetten, aan de moeilijkheid om vijf maal daags verplichte godsdienstoefening te houden, enz. enz.

b. De tweede „zuil".

De tweede „zuil" van den Islam betreft de Ritueële Gebeden (salat). Een goed Moslim moet bidden. Het bidden is

evenwel een ritueël bidden, eene soort godsdienstoefening uit gebed en ceremoniën bestaande. Bij Mohammed gold niet zoozeer de inhoud van het gebed, dat in het opdreunen van deelen van den Koran, in geijkte formules bestaat, als wel het nakomen van tal van voorschriften, bij het uitspreken der gebeden in het oog te houden. Allerlei inlichtingen over de wijze van bidden verschaft de Koran: niet onverschillig, met ootmoed, in het verborgen, enz.; voorts allerlei voorschriften, tijd, plaats en wijze betreffende. De bidders zelve moeten ritueël rein zijn, vandaar de vele wasschingen. Men bidde nooit dan met het gezicht naar Mekka gekeerd; zelfs late men niet na een matje te gebruiken, enz.

In Indië, op de plaatsen waar de geestelijkheid den toon aangeeft, worden de geloovigen vijf maal daags tot het gebed opgeroepen, n.l. des middags te 12 uur, te half 4, met zonsondergang, te half 8 en des morgens te half 6. Des Donderdags wordt ter voorbereiding voor den naderenden Vrijdag 10 tot 15 maal op de trom (bĕdoeg) geslagen, hetgeen op andere dagen maar driemaal plaats vindt. Indien mogelijk, bidde men in de moskee of ander bedehuis; doch ook thuis of op het veld kan men zijn gebed verrichten. Alleen des Vrijdagsmorgens te half elf ongeveer, behoort men in de moskee te komen. Neemt men nu nog in aanmerking, dat het gebed met tal van handelingen gepaard gaat, waarvan de opvolging uiterst bezwaarlijk is, bijv., dat men met „knieën, handen, aangezicht en neus" den grond moet aanraken, dan zal het niemand bevreemden, dat er maar weinig personen zijn, die het bidden naar den eisch volbrengen.

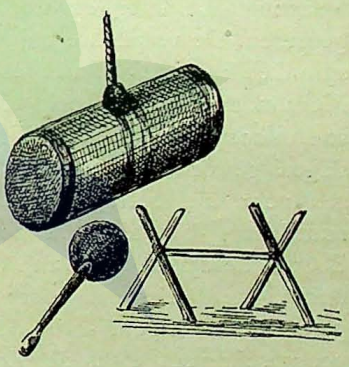

Trom met rekje.

c. **De derde „zuil".**

De derde „zuil" van den Islam is het Vasten (poeasa). Ook dit is verplichtend voor elken Muzulman. In de maand Rahmaddan, (de maand van Mohammeds vlucht) is alle eten en drinken tusschen zonsop- en ondergang verboden; dat kan dus

alleen maar plaats vinden tusschen ongeveer 7 uur des avonds en 6 uur 's morgens. In den vastentijd geldt ook het verbod van het dragen van gouden en zilveren versierselen; van rooken; sirih-kauwen; het gebruik maken van zijden kleederen; het bespelen, aanhooren, koopen en verkoopen van muziekinstrumenten e. d. m. De inlandsche rechtbanken hebben in die maand geen zitting. Na den vastentijd komt men in de moskee samen in feestgewaad; daarna hebben er maaltijden plaats, wordt er vuurwerk afgestoken, bezoekt men de graven, waarop men bloemen strooit; kortom men tracht door allerlei zich weer in balans te brengen, en toont daarmee, dat de kruisiging des vleesches van den vastentijd alleen maar voor die dagen gelden moet, en geenszins te lang moet duren.

d. De vierde „zuil".

De vierde „zuil" is die der beoefening van weldadigheid, het voldoen nl. van de djakat en pitrah of der godsdienstige belasting. Weldadigheid wordt in den Koran herhaaldelijk aangeprezen. De verplichte aalmoezen als armenbelasting zijn oorspronkelijk bestemd niet enkel tot ondersteuning van arme Muzulmannen, maar ook tot vrijkoop van slaven, bestrijden van onkosten voor den heiligen oorlog, en deze zijn de grondslagen geworden voor de schatkist. Mohammed wendde haar zelf voor zijn oorlogen aan. Door de wetgeleerden is voorts nauwkeurig bepaald, wat ieder moet betalen aan goederen. Zoowel de djakat als pitrah dragen het karakter van vrijwillige opbrengst; hoogstens door zedelijke pressie of uit gewoonte geschonken. Eigenlijk is de djakat alleen door den Koran voorgeschreven, en is de pitrah een aanhangsel van deze. De djakat bestaat in eene opbrengst in natura, soms in geld, aan de geestelijkheid der moskee. In de dessa's wordt zij door den dessa-geestelijke gewoonlijk zelf geïnd; het Gouvernement bemoeit zich met de inning niet, en dat niet overal de opbrengst even groot zal zijn, doch veel afhangt van de meerdere of mindere godsdienstige toewijding der bewoners, zal zonder afzonderlijke vermelding wel duidelijk zijn. De pitrah is eene belasting, bestaande in een opbrengst aan het einde der Vasten in geld of rijst en afgedragen aan de personen, voor wie ook de djakat bestemd is. Een vaste bijdrage is daarvoor niet bepaald: op West-Java ontvangt de dessa-geestelijke bijv.

1 koelie-aandeel rijst; elders is dit meer. Het is eene soort vergoeding, voor de velerlei hulp, die door den dorpspriester bij allerlei plechtigheden, huwelijk, feesten enz. verleend wordt.

Het verdient opmerking, dat de Mohammedaansche wereld geen wees- of godshuizen kent. Niet, dat zij ze niet noodig heeft, maar omdat zij het beginsel van naastenliefde, gelijk wij dat in onze Christelijke maatschappij zoo veelvuldig aantreffen, geheel mist. We willen niet uiteenzetten tot welke consequentiën dit aanleiding geeft, doch kunnen de opmerking niet weerhouden, dat daarmee eene groote leemte wordt aangeduid, die wij in al haren omvang zouden gevoelen, als wij in een maatschappij verkeerden, waar het beginsel van naastenliefde ontbrak. Ongelukkige stumpers, weezen, verlatenen, verstootenen en ouden van dagen zij moeten maar zien, hoe ze zich redden; de Islam ontfermt zich over hen niet.

c. De vijfde „zuil".

De vijfde „zuil" is de bedevaart naar Mekka (hadj). Elk Mohammedaan, hij zij man of vrouw, die vrij en meerderjarig is, moet de bedevaart minstens éénmaal in zijn leven vervullen. De bepaling geldt er bij, dat de Mohammedaan gezond dient te zijn en de noodige middelen voor de reis dient te bezitten. Hij kan zelfs, zoo aan deze twee voorwaarden niet voldaan is, van zijn plicht ontslagen worden en het gebeurt zelfs, dat de hadj hem afgeraden wordt. Men kan zich ook de hadj afkoopen; daarvoor reizen zelfs agenten, die van Mekka uitgezonden worden, rond.

Dr. Snouck Hurgronje, wien wij vele bijzonderheden te danken hebben aangaande de kennis van den Islam, heeft door zijn verblijf in Mekka tal van inlichtingen omtrent deze bedevaarten verschaft, inlichtingen, die veel onverklaarbaars hebben opgehelderd en wanbegrippen hebben opgeruimd, en tevens de Regeering attent hebben gemaakt op tal van zaken, die zij vroeger in ander licht zag. Zoo is door genoemden geleerde gebleken, dat er in Mekka koloniën van pelgrims bestaan, die onder sjeichs of gidsen worden rondgeleid niet alleen, maar door de meesten hunner op gewetenlooze wijze worden afgezet. In Mekka bestaan tal van zulke djawah-koloniën, d. w. z. koloniën van volken, enkel van Maleischen oorsprong. De sjeich van zulk eene kolonie ontvangt of zoekt bij

aankomst der pelgrims de personen van eenzelfden landaard op; gewoonlijk spreekt hij hun taal, kent hunne nationale gebruiken, bezorgt hun zaken, zorgt voor logies van minvermogenden in z.g. waqf-huizen, kortom is van hunne aankomst tot hun vertrek hun leidsman. Geschiedde deze leiding nu nog maar onder behoorlijke controle, of was er voldoende politietoezicht, dan was er niet zulk een wijde deur opengezet voor allerlei kuiperij en bedrog, maar waar dit toezicht òf niet bestaat, òf onvoldoende heeten moet, is de gelegenheid voor allerlei bedrog aanwezig. Voor alles moet geofferd worden, somtijds tot in het ongeloofelijke, en, berooid van bijna al wat de Djawa-pelgrims bezitten, kunnen zij na afloop der bedevaart terugkeeren, indien zij niet door omstandigheden gedwongen zijn in Arabië te blijven, waar zij meestal een kommervol bestaan voortsleepen.

Een weinig uitgebreider staan wij nog bij de bedevaart stil. Het doel der reis is, de heilige plaatsen te bezoeken. Het gebied van Mekka is haram (heilig) en de persoon, die het heilige gebied betreedt, is ihram. Tal van handelingen zijn den pelgrim verboden, wanneer hij het heilige gebied betreedt.

Bij de grenzen aangekomen, moet hij de kleeding afleggen; hij dient gereinigd te worden en een pelgrimsgewaad wordt hem aangetrokken. Dit bestaat in twee stukken wit katoen of linnen, het eene wordt om de lendenen vastgemaakt, het andere wordt om de schouders en den hals geworpen. Hoofddoeken, behalve voor bejaarden en zieken, worden niet gebruikt, evenmin als schoeisel; alleen mogen voetzolen gebruikt worden. Vrouwen, die alleen in gezelschap harer mannen de bedevaart kunnen meemaken, wordt een sluier gegeven.

Eerst gaat men na aankomst naar de groote moskee, de mesdjid al haram, waar zich de Kaäba bevindt. Deze Kaäba is een groote zwarte steen, in den oostelijken hoek des tempels aangebracht. Oorspronkelijk wit uit den Hemel gevallen, is hij door de zonden der menschen zwart geworden. Vóór Mohammeds tijd werd deze steen ook reeds vereerd, waarover tal van legenden in omloop zijn. Bij den tempel aangekomen, maakt men een omgang van 7 malen, maakt eigenaardige bewegingen, kust, zoo het kan, den steen, om daarna 7 maal tusschen Çafa en Marwa de beide uiteinden eener breede straat in Mekka met heilige beteekenis, heen en weer te loopen. Op den 7^{en} dag der maand vangt het eigenlijke feest aan met eene preek, die door den Kadi van Mekka gehouden wordt. Op den 8^{en} dag gaat men naar Mina, daarna naar den berg Arafa, beide heilige plaatsen, buiten Mekka gelegen. Op dien berg Arafa, den berg, waarop Ibrahim (Abraham) zijn zoon Ismaël (niet, gelijk naar de Bijbelsche voorstelling Izaäk) heeft geofferd, overnacht men, bidt men vijfmaal daags en slaapt men weinig of niet. Op den 9^{en} dag leest de kadi andermaal eene preek voor, die 3 uur duren moet. Af en toe wordt de lezing afgebroken door wuiven met de handen, en het uitgalmen van geluiden, die de heilige stemming verhoogen. Daarna heeft de wandeling plaats naar Mozdalifa, het-

geen evenwel zeer haastig geschiedt, zoodat men eer van een wedloop zou kunnen spreken. Hier wordt opnieuw gebeden. De 10e dag is de groote feestdag, waarop andermaal een preek wordt gehouden. Men keert dan terug, werpt in de vallei van Mina aangekomen, tegen een bepaalden steen 7 steentjes, zinnebeeldig om den duivel te verjagen; offerdieren worden geslacht, en eindelijk komt men in Mekka weder, waar andermaal een omgang rondom de Kaäba met het verrichten van ceremonieële gebeden plaats vindt en de plechtigheden der bedevaart gesloten geacht worden. Men kan nu ook nog wel enkele gewijde plaatsen bezoeken, o. a. de bron Zemzem, waar Hagar Ismaël heeft gelaafd, enz., doch de bedevaart met hare heilige verrichtingen is afgeloopen. Degenen, die er aan deelnamen, zijn hadji geworden en, begeert men het, dan aanvaardt men den terugtocht, meestal door gebrek aan geld daartoe wel gedwongen.

Onze Regeering heeft gemeend, en om goede redenen, enkele bepalingen op de bedevaart naar Mekka te moeten vaststellen. De O. I. Compagnie ging haar tegen. Na 1814, toen de Regeering passen eischte voor hen, die aan de hadj wilden deelnemen, nam het aantal hadji's toe. Aangezien zij, die de bedevaart ondernamen, bij het volk, althans in onze Oost, in groot aanzien kwamen te staan, door den reuk van heiligheid, die zij zich hadden verworven, waren er vele personen, die voorgaven naar Mekka te gaan, doch niet verder kwamen dan Singapore of Atjeh. Hierdoor heeft onze Regeering bepaald, dat elk pelgrim voorzien moet zijn van een retour-biljet naar Arabië en *f* 100.— als reispenning. De oprichting van een Nederlandsch consulaat te Djeddah, de haven van Mekka, werkt nu het bedrog met de passen tegen, daar de consul de passen afteekenen moet, en ze op zijn kantoor bewaard worden. Bij terugkeer in Indië dient de hadji zich aan te melden bij het bestuur van zijne woonplaats en de Regent kan hem een certificaat geven, waarop hij het recht krijgt tot het dragen van de Arabische kleeding. Bepaalde voorrechten bijv. vrijstelling van heerendiensten, geniet de hadji niet meer dan die de bevolking hem vrijwillig verleenen mocht.

Het kan niet ontkend worden, dat de bedevaart naar Mekka voor Indië groote beteekenis heeft. Men heeft wel eens opgemerkt, dat het groot aantal hadji's, dat er komt (Java bracht in 1895 een getal van 3409, de Buitenbezittingen een cijfer van 3455 hadji's te Djeddah aan) de qualitatieve waarde, die deze personen in de oogen der bevolking hebben, doet verminderen. Toch valt het niet te miskennen, dat zij, die aan de bedevaart deelnemen, met hun komst in het politieke en geestelijke centrum van den Islam, veel voedsel voor hun geloof opdoen, en het fanatisme niet weinig aanwakkeren, al moge dan, gelijk wij boven opmerkten, de practijk van den Islam leiden tot sofisterijen, waardoor men zich neerlegt bij de bestaande verhoudingen. Hoe men het ook wil verzachten, het is den Islam in Indië een doorn in het oog, dat de kafirs eigenlijk den toon aangeven in streken, waar zij in hun oog de gezaghebbers moesten zijn.

En, — mag de Regeering door hare maatregelen waakzaamheid betrachten, de brandstof voor een „heiligen oorlog" of voor het intrigueeren tegen de bestaande machten, wordt er zeker niet minder op, als men er hij stilstaat, dat Java ± 50,000, de Buitenbezittingen ± 30,000 van deze personen bevat. Natuurlijk zijn niet alle hadji's gevaarlijke personen, maar dat er onder zijn, is zeker. In elk geval denke men in geenen deele, dat met een zich schikken in Europeesche rechtstoestanden, de sympathieën voor de Europeesche levensgewoonten van zelf komen. De Moslimsche

geleerden scherpen de geloovigen in, zich in kleeding, wijze van zitten en staan, eten en drinken, van de ongeloovigen steeds te onderscheiden.

Geestelijke broederschappen.

In den Islam heeft zich reeds vroeg eene mystieke richting baangebroken, die zich openbaarde in het vormen van geestelijke broederschappen. Wij willen hiervan nog iets meedeelen. Ten deele ontstond door allerlei, vooral Perzische invloeden, eene kettersche mystiek, die door het opnemen van den Islam vijandige elementen, op een dwaalweg voerde, die het kloosterleven, dat in den Islam niet thuis behoort, in het leven riep, en z.g. derwisjen-orden vormde. Deze mystiek is in de oogen der gezaghebbende Moslimsche wetgeleerden gevaarlijk, en blijkens hare dogmatiek, voert zij tot pantheïsme. Vele leden van die geestelijke orden meenen door bespiegeling tot een deel der godheid te kunnen opklimmen, doch inderdaad geschieden de geestelijke oefeningen ter bereiking van allerlei lage doeleinden, ten gevolge waarvan de ware geloovigen hen steeds vermijden.

Naast deze kettersche mystiek evenwel ontwikkelde zich eene andere richting, die op den bodem van den Islam geënt, hier en daar een groote vlucht nam. Deze meer orthodoxe richting is afkomstig van den grooten leeraar Ghazali. Het doel, dat zich deze mystieken voorstellen, is, zich welgevallig te maken in de oogen van Allah. Daarvoor worden allerlei geestelijke oefeningen noodig gevonden volgens voorschriften van den Islam. Eene opleiding door vasten, waken, bidden, enz. moet dan onder leiding van een leidsman of sjeich langs een bepaalden weg (tariqa) plaats vinden en, heeft men zich eenigen tijd bekwaamd, dan wordt men in eene orde, ook tariqa genoemd, opgenomen, aan wier hoofd een sjeich staat, om zijn rechtzinnigheid bekend. Deze sjeich, die zich met een of meer namen van Allah tooit, stelt zijnen volgelingen strenge eischen, al wordt in de practijk aan deze eischen niet altijd even vast de hand gehouden. Ofschoon hun het hebben van politieke programma's verboden is, wordt dit toch niet altijd betracht, en dat het bestaan dezer geestelijke broederschappen wel eenig gevaar oplevert voor de rust in landen, waarvan het Bestuur in niet-Moslemsche handen rust, zal duidelijk zijn. In Mekka vinden al deze tariqa's hun hoofdzetel en, het is be-

grijpelijk, dat daar vele plannen bedacht en besproken worden, die lang niet alle gericht zijn op het belang van de kafirs. In Oost-Indië bestaan enkele dezer broederschappen o. a. de Tariqa Naksjibandijah, de Kadirijah, e. m. d. waarop de Regeering zooveel mogelijk een wakend oog houdt.

Laat ons, voor van den Islam af te stappen, even nog nagaan, waar in Indië Mohammedanen gevonden worden.

Geheel Java en Madoera kan geacht worden Mohammedaansch te zijn, uitgenomen de Tenggereezen in het Oosten, en de Badoeij's in het Westen. Sumatra is evenzeer bijna geheel Mohammedaansch. Alleen zijn uit te zonderen enkele Battak-stammen n.l. die, welke ten Zuiden en ten Oosten van het Toba-Meer wonen, de Gajoe's, de Koeboes en de Loeboes. Van de eilanden ten Westen van Sumatra zijn de Batoe-eilanden en Si Maloer Mohammedaansch; Engano, Nias en de Mentawei-eilanden zijn Heidensch. Behalve in de binnenlanden van den Riouw-Lingga-archipel, van Banka en Billiton, waar de Orang-benoewa en de Orang-Lom wonen, zijn ook deze eilanden Mohammedaansch. Van Borneo zijn alleen de Dajaks der binnenlanden heidenen; die der Westkust, en de Boegineezen op de Oostkust zijn Moslemen. De Makassaren en Boegineezen van Zuid-Celebes zijn evenzeer Mohammedanen; de bewoners van Centraal-Celebes, n.l. de Toradja's e. a. zijn nog heidenen.

De bewoners der kleine Soenda-eilanden zijn meest allen Moslemen, uitgezonderd de Hindoes van Bali, en de Don Donggo van Soembawa. Op de Molukken zijn de bewoners der groote eilanden bijna uitsluitend Heidenen; aan de kusten zijn vele Mohammedanen gevestigd. De kleinere eilanden dezer groep zijn òf Christenen, òf Mohammedanen.

Onze Regeering en de Islam.

Onze Regeering neemt tegenover de Mohammedanen eene wel overdachte houding aan. Getrouw aan het beginsel, reeds door de Oostindische Compagnie toegepast (zie bladz. 105) laat zij de volken volkomen vrij in hun godsdienstige gebruiken. Wij achten dit beginsel juist, omdat het strikt rechtvaardig is. Immers, — waar wij ten gevolge van den historischen ontwikkelingsgang gaandeweg de heerschers geworden zijn in den Archipel, is het voor ons een onafwijsbare plicht, de bevolking vrijheid in het godsdienstige te verzekeren. Wij zelf hebben ook dit blijkens onze geschiedenis van Spanjes koning geëischt en ons daarvoor zelfs groote offers getroost. Deze vrijheid is dan ook aan de inlanders verzekerd bij Art. 119 van het Regeerings-reglement. Onze Regeering, ofschoon moetende erkennen, dat de Islam tal van dwalingen bevat, en zelfs van meening zijnde, dat de Islam de bevolking van Insulinde niet tot de ware vrijheid voert, kan niet als Christianiseerende

mogendheid tegen de Muzulmannen optreden, al zouden velen dit misschien van haar begeeren. Zij dient o. i. strikt buiten eene propaganda te blijven.

Doch! hoezeer dit erkennende, is het wel bestaanbaar, dat de Regeering de gelegenheid laat, om, waar zich Europeanen binnen haar grondgebied vestigen, dezen de gelegenheid te banen, van hun geloof te getuigen, en de belemmeringen weg te nemen, waardoor het langs den stillen, geleidelijken weg van overtuiging door woord en voorbeeld kan blijken, dat het Christendom, het moge dan ook nog onvolkomenheden bevatten, een levenwekkenden kiem bezit, die de volledige individueële vrijheid, zoo wel voor de bevolking als de geheele maatschappij, tot vrucht heeft. In dien zin kan de Regeering haar karakter van eene Christelijke Regeering toonen. Uitdrukkelijk evenwel herhalen we, zulk eene doorwerking van de beginselen van het Evangelie geschiede in den geest van het Evangelie zelf: d. w. z. zonder eenigen dwang van buiten. Wat bij uitstek eene zaak des harten is, wat alleen door de vrijwillige overgave van den persoon waarde heeft, worde nooit of nimmer bevorderd door uitwendige lokmiddelen. Geen belooning of materieële voordeelen voor hem, die tot overtuiging komt, wanneer hij ziet, dat het Christendom eene oplossing aangeeft voor alle moeilijkheden en wanverhoudingen; geen uitzicht op roem of gezag, wanneer de kracht der beginselen iemand te machtig wordt. Doch ook! evenzeer geen achteruitstelling of bevoorrechting voor hem, wien de schellen van de oogen mochten vallen; geen belemmering voor hen, die gaarne getuigenis zouden geven van een geloof, dat hunne behoeften meer voldoet; doch wien de overgang daartoe door het uitzicht op verlies van verkregen rechten of voordeelen moeilijk gemaakt wordt.

Wij twijfelen er geen oogenblik aan, of de macht der feiten (niet der groote, holle frazen) zal ten slotte ook den Muzulman te sterk worden. Het is nu eenmaal een feit, de geschiedenis van alle volken staaft dit, dat het Christendom levenwekkende beginselen bevat. Zijne oprechte belijders worden geroepen, dit te toonen en, gelukkig, dat wij er op wijzen kunnen, ook in de Oost, zijn de feiten van barmhartigheid, hulpvaardigheid, vergevingsgezindheid, in één woord van menschenliefde te vinden, en doen hunne werking in grooter en kleiner kring.

Zij zullen eenmaal, gelijk dit voorheen in alle tegenwoordige Christelijke Staten bij de vestiging van het Christendom bleek, het licht der Halve Maan doen verbleeken voor den glans, die van het Kruis afstraalt.

Nu willen wij niet beweren, dat onze Regeering met het boven omschreven standpunt een gemakkelijke taak heeft; integendeel. Ook willen wij hare verhouding tot den Islam in alle feiten, die vroeg of laat openbaar werden, niet verheerlijken. Veelal, helaas! bleek het der Regeering te machtig te zijn, om strikt den getrokken grens te trekken, dien wij boven aangaven. Men moet erkennen, dat er wel in vele gevallen een paaien van den Islam plaats vond en eene achterstelling van hen, die gewonnen zouden zijn voor het Christendom. Het moet uitgesproken, dat thans nog niet overal door Gouvernements-ambtenaren erkend wordt, dat ook zij als Christenen, hun roeping tegenover Muzulmannen hebben. En dat klemt te meer, omdat de Regeering meermalen overtuigende bewijzen in handen kreeg, dat de Islam kiemen bevat, die vernietigend voor haar gezag zijn, iets dat van het Christendom niet gezegd kan worden.

Evenwel, — we hebben alle reden ten dezen over onze Regeering vrij wat gunstiger te denken dan voor een 40, 50 jaren vroeger het geval geweest zou zijn. Toen werd de Regeering krachtens het heerschende beginsel van regeeringsbeleid op dit terrein, door haar zucht tot neutraliteit verlokt, den Islam te bevoorrechten. Enkele ambtenaren moge men nu nog niet geheel kunnen vrijpleiten van de neiging om den Islam beter te vinden voor de Oostindische bevolking dan het Christendom: over het algemeen genomen is de opinie der Regeering in deze zaak ten gunste van het Christendom gewijzigd. Zij ziet thans in en bewijst het, door haar goeden wil om de belemmeringen voor den voortgang der Evangelisatie op te ruimen, dat de Islam in den grond der zaak een macht is, die zich tegen haar gezag aankant, en dat zij feitelijk haar gezag bevestigt, wanneer zij de uitbreiding van het Christendom geen hinderpalen in den weg legt.

Het aninisme.

Doch! wij moeten over den godsdienstigen toestand onzer Oost-indische bevolking nog een en ander zeggen. Wij zouden

te uitvoerig worden, wanneer wij ons voornamen, een, zij het ook maar vluchtig overzicht te geven van de onderscheidene Heidensche godsdiensten. Ons overzicht, boven gegeven, (bladz. 161) doet wel zien, dat het grootste deel, althans het belangrijkste deel der bevolking van Insulinde, den Islam belijdt, maar er zijn toch nog tal van Heidensche stammen, die van den Islam niet de minste kennis dragen en toch eene godsvereering hebben, geheel verschillend van die des Islams. Al deze heidensche godsdiensten vertoonen één algemeenen karaktertrek, geheel overeenkomende met de beschouwing, elders gegeven, dat de bevolking van den Oostindischen Archipel één ras is. Dit willen wij een weinig nader toelichten. Vooraf merken wij op, dat zelfs bij die volken, die den Islam heeten te belijden, dit oorspronkelijke Heidendom nog door de plooien van hun tegenwoordig godsdienstkleed komt heengluren. Niet ten onrechte, ofschoon niet aesthetisch uitgedrukt, heeft men wel eens beweerd, dat men den Javaan, Soendanees, Atjeher, Makassaar, den Maleier slechts behoeft af te schrappen, om den heiden te zien te krijgen. In den godsdienstvorm van het gros der bevolking, in alle deelen van den Archipel is nog zooveel heidendom aan te wijzen, dat men, systematiseerende, veilig zeggen kan, dat voor allen, Slammen (Muzulmanen) of niet, een algemeen godsdienststelsel de basis der godsvereering uitmaakt. Een onzer Nederlandsche geleerden, prof. Wilken, heeft dit godsdienststelsel gesystematiseerd, dat wij natuurlijk maar in groote trekken zullen kunnen teekenen.

Met een algemeenen naam noemt men dit het Animisme, een naam, dien de onderzoekers op het gebied van godsdienstgeschiedenis geven aan de primitieve godsdienstvormen van het menschelijk geslacht, waar ter wereld ook verspreid.

Het Animisme gaat uit van twee dogma's, nl. 1°. dat alles in de natuur, in dieren- en plantenwereld, in bewerktuigde of onbewerktuigde en levenlooze voorwerpen een eigen ziel heeft, en 2°. dat de zielen of geesten, in die voorwerpen huizende, het vermogen hebben, die te verlaten en vrij rond te gaan. Men heeft dus aan den eenen kant geesten of zielen in bepaalde voorwerpen, dieren, planten en levenlooze zaken, en aan den anderen kant geesten, die die voorwerpen verlaten hebben en vrij rondzwerven. De vereering dier geesten nu is

de godsdienst, dien wij bij alle volken van den Oostindischen Archipel terugvinden. Geldt deze vereering zinnelijk waarneembare voorwerpen, die door den invloed der in hun aanwezige ziel machtig zijn, dan spreekt men van fetisisme; geldt het de vereering van onbelichaamde, op aarde of in de lucht rondwarende geesten, zooals bijv. de zielen der afgestorvenen, dan spreekt men van spiritisme. Op allerlei wijzen nu vindt men bewijzen voor deze vereering der geesten. Hier zal men vrees toonen voor de geesten in bosschen of rivieren; elders weer zal men de dorpsgeesten voor zijn belangen weten te winnen, of dit althans trachten te doen; nu eens zal men door offers zich van een goeden oogst verzekeren, dan weder zal men na den dood aan de geesten der afgestorvenen hulde brengen; op den eenen tijd zal men bij plechtige gelegenheden niet nalaten, zich van de hulp der geesten te verzekeren, op anderen tijd zal men ziekten, of onheilen trachten af te wenden door de geesten tevreden te stellen. Bijna geen menschelijke handeling of de medewerking der geesten wordt gezocht, en dit leidt tot eene verbazende verscheidenheid in godsdienstplechtigheden, het aanleeren en toepassen van machtspreuken, formules, het vereeren van amuletten, enz. enz. te veel om op te noemen. Gelijk boven werd meegedeeld, is ook in de specifiek-Mohammedaansche streken het geloof aan de macht dezer geestenwereld niet door de prediking van den Islam verdrongen, al heeft de Islam zich met zijn vormen geassimileerd.

Aardrijkskundige leerstof: *Vestiging en uitbreiding van den Islam. — De Islam als politieke macht. — Overzicht der bevolking naar haar godsdiensten.*

Modjo-Warno.

MODJO-WARNO. — WAT MODJO-WARNO TE ZIEN GEEFT. — DE EUROPEANEN EN HUNNE LEEFWIJZE. — SLOTWOORD.

Modjo-Warno.

Het zou ons niet verwonderen, wanneer iemand zich bij het lezen van den naam Modjo-Warno afvroeg, wat de voorstelling op plaat 12 te beteekenen heeft. Er is een gebouw van Europeesch model te zien, een ander aan de linkerzijde doet zich vermoeden; enkele woningen van inlandschen bouwtrant daarnaast, en de personen, nu ja! men kan enkelen als Europeanen thuis brengen, doch veel licht verschaffen zij niet, om beteekenis en doel der plaat te verklaren.

Laat ons dit dus allereerst toelichten.

Modjo-Warno is de naam van een bloeiende Christen-dessa te midden van eene Mohammedaansche omgeving, gelegen in de residentie Soerabaja, en het middelpunt vormende van de werkzaamheid van Europeesche zendelingen, die sedert 1851 hier gevestigd zijn. Eerst onopgemerkt hun taak verrichtende, en langzamerhand uitbreiding aan hun werk kunnende geven, is de arbeid der zendelingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap van beteekenis geworden, niet enkel voor hen, die daarvan direct profiteeren of die sympathetisch hun werkzaamheid gadesloegen, maar ook voor de bevolking in het algemeen.

Met onze teekening, die wij van het Indische volksleven hebben getracht te geven, staat de roeping, die de Europeanen tegenover de inlanders hebben, zoowel van Regeering als particulieren, in nauw verband. Het komt ons voor, dat tot die roeping behoort, mede te werken tot de opvoeding van het

N°. 12.

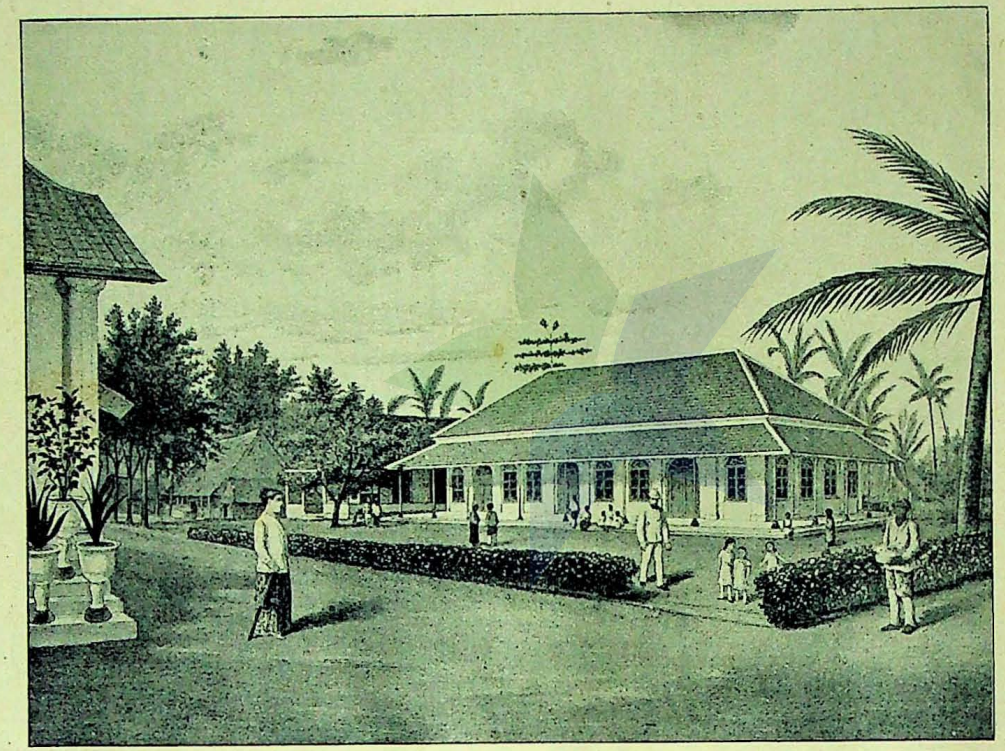

Modjo Warno. Modjo Warno. Mådjå-Warnå.

volk tot zelfstandigheid. Welnu! waar Europeanen zich, geheel vrijwillig, geven tot die taak; waar men met tastbare, sprekende resultaten voor oogen, ziet, wat belangelooze toewijding in werken van barmhartigheid en menschenliefde tot stand kan brengen; waar het duidelijk bleek, gelijk dat te Modjo-Warno het geval is, wat een zedelijk-godsdienstige opvoeding voor een opleiding tot zelfstandigheid vermag, — daar mag o. i. een voorbeeld ter illustratie van dien arbeid niet achterwege blijven.

Het spreekt van zelf, dat wij meerdere grepen hadden kunnen doen: een ieder weet, wat in de Minahasa door zendelingen tot stand is gebracht; van hetgeen de Battaklanden te zien geven, kan men zich op de hoogte stellen; op andere deelen van Java als in de Oostelijke residentiën, van enkele Kleine Soenda-eilanden, van de Ambonsche eilanden, van de Sangi-eilanden zouden evenzeer voorbeelden bij te brengen zijn. Wij zouden kunnen stilstaan bij den arbeid van Ds. van Lingen en bij dien van menig ander, die op Christelijk-philanthropisch terrein van zijn liefde tot de inlanders getuigenis aflegt, doch achten dit buiten ons bestek [1]).

Wat wij bedoelen, is, om in een concrete schets te toonen, wat Europeanen, zoo zij hun taak als opvoeders willen verstaan, ten bate van de inlanders kunnen doen. Dit weinige ter motiveering van het door ons gekozen voorbeeld.

Wij zeiden reeds terloops, waar we Modjo-Warno kunnen vinden. Wanneer wij van Soerabaja de spoorlijn volgen tot Modjo-Kerto, zal ons de stoomtram, die van daar tot Ngoro doorloopt, langs de ruïnen van het voormalige Hindoe-rijk Modjopahit brengen. Een weinig verder is Modjo-Warno gelegen. Hier heeft zich te midden van oorspronkelijke bosschen en wildernissen zendeling Jellesma in 1851 gevestigd met enkele Javanen. De toestanden hebben zich daar gaandeweg ontwikkeld en zijn arbeid is door zijn opvolgers voortgezet tot op dezen dag. Elders (bladz. 110) hebben wij reeds uiteengezet, onder welke voorwaarden inlanders woesten grond tot ontginning kunnen verkrijgen. De zendeling als Europeaan,

---

1) Belangstellenden verwijzen wij naar andere bronnen te dezer zake, o. a. naar: Schetsen uit Insulinde. Utrecht, Breijer, 1893.

kan dit niet bekomen; doch zulks is ook geenszins het doel. Wel is hij de leidsman, die de ontginners met raad en daad steunt, en daar den inlanders bij art. 71 van het Reg. Reglem. de regeling hunner eigen gemeente-aangelegenheden is verzekerd, oefent hij ook geen bestuursfunctie uit. Bij elke nieuwe vestiging hebben de ontginners het dus in hun macht, den toegang te weren van alle elementen, die zij hebben leeren wantrouwen of vreezen, zooals bijv. Arabieren wegens hun woeker, Chineezen wegens hun onzedelijke practijken of wegens hun begeerte tot verkoop van opium, enz.

Is nu de zendeling voor de nieuwe ontginners een persoon van vertrouwen, dan is het duidelijk, dat hij grooten invloed ten goede vermag uit te oefenen.

Wat Modjo-Warno te zien geeft.

Modjo-Warno is eigenlijk een algemeene naam voor een aantal aan elkaar grenzende dessa's, ongeveer 10000 inwoners te zamen tellende [1]). Niet alle bewoners zijn Christenen, toch is het Christelijk element overwegend. De stoomtram, die door de dessa loopt, gaat over een belommerden rijweg, ter weerszijden geflankeerd door goed geïrrigeerde rijstvelden. De huizen zijn meest alle net en flink gebouwd: meer dan een heeft een gepleisterden vloer en een flink dak. Vensters, anders aan dessawoningen spaarzaam te vinden, zijn bijna overal aanwezig; de deuren hier en daar, van stevig djati-hout, geven den indruk van solieden bouw. Ook inwendig zouden spiegel en hanglamp, tafels en stoelen, hier en daar een boekenrek, kunnen getuigen van een zekere mate van welstand, die dan ook werkelijk aanwezig is. En, — deze welstand nu is verkregen door spaarzaamheid en overleg onder de verstandige leiding van den geestelijken leidsman. Laat ons niet voorbijzien, dat deze zelfde streek, toen Jellesma zijn arbeid begon, nog volslagen wildernis was, dat de tijger in de bosschen huisde en dus alles van meet af is begonnen. Zulke Christen-nederzettingen zijn er meer te vinden in Oost-Java. Wij willen niet te uitvoerig worden, anders zou het ons geen moeite kosten zoowel in het Kedirische,

1) Eigenlijk is Modjo-Warno zoowel de naam van het dorp als van het onderdistrict, dat dan ook nog de gehuchten: Modjo-wangi, Modjo-roto, Modjo-djedjer, Modjo-doekoeh en Soekoebendoe bevat.

als in het Pasoeroeansche nog menig dorpje te noemen, dat, op het voorbeeld van Modjo-Warno aangelegd, eveneens getuigenis aflegt van den invloed, door zendelingen hier uitgeoefend, en ten bate aangewend van den Javaan, wiens levensstandaard gerezen is, sinds de zendelingen zich onder hen hebben neergezet.

En, — deze vruchten zijn niet anders verkregen dan langs den weg van geregelden, onopgesmukten, taaien arbeid, door de toewijding die de zendelingen van het Ned. Zendelinggenootschap hebben getoond.

Toch! deze materieële resultaten, schoon niet gering te achten, zijn nog niet de belangrijkste. Hoofdzaak is voor den zendeling de geestelijke leidsman te zijn voor de bevolking.

Het zal niet veel woorden noodig hebben, om te kunnen begrijpen, dat deze omzetting der toestanden niet met een tooverslag tot stand komt. Ook zal het duidelijk zijn, dat deze wijzigingen niet anders hebben kunnen verkregen worden, dan door de veranderde inzichten der bevolking. Immers zulke toestanden ontstaan niet uit zucht tot naäperij; zij moeten uit de personen zelve groeien, ontkiemen. Daar zit dus de kern dezer vredelievende omkeering. De zendeling heeft van deze personen door zijn prediking andere menschen zien worden; zij zelf hebben oog gekregen voor hetgeen hun ontbrak, vergeleken met hetgeen de Islam hun gaf of onthield. De arbeid der belangelooze toewijding is machtiger gebleken dan de macht der historisch geworden toestanden, en zeer juist is het gezien van de zendelingen, dat zij niet met hun prediking zijn begonnen, voor eerst beschaving was aangebracht. Het Evangelie is niet de vrucht der beschaving, het is er de wortel, de kiem van. Eerst dus prediking door woord en voorbeeld, en de economische toestand wijzigt zich van zelf.

Laat ons thans van de voorstelling op de plaat nader kennis nemen.

Het groote gebouw is de school, zeker een der hoofdfactoren voor de opvoeding van het volk. De nette bouwtrant, de voldoende ruimte en licht, geeft recht tot de veronderstelling, dat de plaats tot bezoek uitnoodigt. Een 400-tal kinderen maken dan ook van deze school gebruik. Wij zien enkele kleinen, Europeesche, zoowel als Indische kinderen, op het erf heen en weer loopen. 't Is blijkbaar vrij laat op den middag:

de tamelijk rood gekleurde lucht, doet zelfs denken aan den gevallen avond, waar de ondergaande zon haar laatste stralen uitspreidt. Op de school, die onder hoofdleiding van den tegenwoordigen zendeling of diens zoon (de HH. Kruijt) staat, zijn 18 inlandsche onderwijzers, die hunne opleiding van den zendeling hebben genoten, werkzaam. Naast de school staat de Kweekschool voor de a.s. onderwijzers. Hiervoor kiest de zendeling die jongelingen uit, die zich door aanleg of buitengewone ambitie onderscheiden. In dat gebouw, waarin zij gehuisvest zijn, ontvangen zij hunne leiding. Tal van jongelingen, tot voortreffelijke mannen opgegroeid, die den zendeling hulp konden bieden, zijn uit deze opleidingsschool voortgekomen.

Het gebouw daarnaast verder op den achtergrond is de Bewaarschool, waar de jeugd op ontwikkelende wijze voor lateren leertijd wordt voorbereid. Aan kinderspelen, aan die in de kampong ontleend, wordt richting gegeven; door het leeren van versjes, door Fröbel-oefeningen als anderszins, wordt op ontwikkeling van verstand en gemoed gewerkt.

Behalve deze inrichtingen, voor het schoolonderwijs bestemd, heeft de zendeling ook nog opgericht een Industrieschool, waar toekomstige ambachtslieden gevormd worden. De Regeering geeft deze ambachtsschool eene subsidie. Ieder zal inzien, dat dergelijke voorbereidingsplaats voor lateren maatschappelijken werkkring van zeer groot belang is, juist met het oog op hetgeen wij op bladz. 127 over de Chineezen opmerkten.

Tegenover de school, juist aan de linkerzijde der teekening komt een deel van des zendelings woning te zien. Het is een ruime flinke woning met het front aan den rijweg, belommerd door een tweetal prachtige waringins, die hunne takken ver uitspreiden, en waarvan de schaduw op den voorgrond der plaat nog waargenomen wordt.

Denken wij ons nog eenigen afstand verder links, dan zouden wij nog een gebouw dat als catechisatie-gebouw dienst doet, opmerken. Een eindje verder zouden wij bij de kerk aankomen. Deze kerk, van 30 M. lang en 15 M. breed, is een flink, sierlijk gebouw, van steen opgetrokken en van een eenvoudig net torentje, waarin een groote klok hangt, voorzien. Door liefdegaven tot een bedrag van ruim 8 mille hierbij niet gerekend de belangelooze arbeid der gemeenteleden, is deze

kerk, waarvan ± 500 personen kunnen gebruik maken, tot stand gekomen.

Wat Modjo-Warno voor velen uit den omtrek nog tot bijzonderen zegen maakt, is het hospitaal, dat schuin tegenover de woning van den zendeling aan de overzijde van den weg is gelegen. Aan het hoofd daarvan staat thans een Europeesch geneesheer, Dr. Bervoets, die sinds een paar jaren den Heer Kruijt Jr., onder wiens leiding reeds geruimen tijd een vrij uitgebreide ziekenpractijk werd gedreven, heeft vervangen. Geheel naar de eischen van den tijd ingericht, staat deze nuttige inrichting, aan welker totstandkoming o. a. ook de Mohammedaansche Regent van Modjokerto krachtig zijn steun heeft verleend, daar, als een krachtig bewijs van Christelijke barmhartigheid en menschenliefde. Hulp verleenen aan hen, die het noodig hebben; geen geld verdienen is het hoofdbeginsel bij dezen tak van arbeid, die door de vele zieken, die in de ruime zalen der beide vleugels van het gebouw tot een getal van ongeveer 80 kunnen verpleegd worden, en waarbij Christen-inlanders, zoowel mannelijke als vrouwelijke, hunne diensten bewijzen, op grooten prijs gesteld wordt. Ook voor besmettelijke ziekten is thans een afzonderlijk gebouw opgericht.

Voor wij van Modjo-Warno afstappen, willen wij er nog op wijzen, dat ter voorziening in de velerlei behoeften, de gemeenteleden reeds vroeg gewend worden aan het beginsel van „self-support." Een rijstschuur is gebouwd, waarin ieder naar vermogen een deel der opbrengst zijner rijstvelden afstaat. Deze rijstschuur dient tevens voor armenkas, waaruit personen ondersteund kunnen worden, zonder in de handen van woekeraars behoeven te vervallen. Ten einde het sparen in de hand te werken, richtte de zendeling eene spaarbank op, die blijkens de laatste opgave een kapitaal van ± *f* 25,000 bezit. De Mohammedaansche Regent, die een der Commissarissen dezer Spaarbank is, toont daarmee, het belang dezer inrichting voor zijn onderdanen te beseffen.

Voorwaar! het is niet om op eene overdreven wijze onze ingenomenheid met dergelijken arbeid lucht te geven, maar het moet ons van het hart, dat een arbeid, als hier verricht wordt, van groote beteekenis is. Niet alleen ten bate van de personen, die direct de voordeelen genieten; maar omdat het in een helder licht stelt, wat de Europeanen in onze Indische

Gewesten tot stand kunnen brengen; omdat het zonneklaar voor ieder, die althans niet beneveld is door partijzucht, duidelijk maakt, dat het Christendom een machtige factor is voor de opvoeding van een volk, dat nog in de kinderschoenen staat.

Wij behoeven niet afzonderlijk te vermelden, dat niet ieder voor dergelijken arbeid geschikt is. Er behoort, het spreekt van zelf, een groote mate van liefde voor medemenschen toe, om belangeloos, soms onder spot en blaam, zijn werk te doen en zich gelukkig te gevoelen voor anderen wat te doen. Evenmin willen wij hier, wij merkten het boven reeds op, dezen arbeid verheffen ten koste van anderen. Gelukkig, dat onze Europeanen in Indië een oog gaan krijgen voor hetgeen zoovelen op dit terrein gaan doen en meer welwillend tegenover dit werk van Christelijk hulpbetoon staan dan voorheen, toen men allen zendingsarbeid voor het werk van dweepers, hield, die, nu ja! het wel goed meenden, maar toch beter deden maar thuis te blijven. Hoevelen toonden hun liefde voor den inlander met de opmerking, dat er in eigen kring nog zooveel te doen is en lieten verder de zendelingen maar voortsukkelen. Men vergunne ons hier maar niets tegen in te brengen, maar den wensch uit te spreken, dat Indië spoedig vele Modjo-Warno's moge zien verrijzen.

Valt nu nog maar hier en daar een stipje in den donkeren nacht van het Heidendom op te merken, of blijkt het, dat het schijnsel der Halve Maan van den Islam nog weinig van zijn kracht verloren heeft, die stipjes zullen toonen onuitbluschbaar te zijn en warmtekracht te kunnen ontwikkelen, waarvan de inlandsche bevolking, die ons lief is, de zegeningen zal gevoelen.

De Europeanen en hunne leefwijze.

Het Europeesche element in onze Oostindische Bezittingen is vrij groot. Men rekent, leger en vloot uitgezonderd, daartoe een 63,000-tal, waarvan Java er ten naastebij 50,000 herbergt, zoodat een getal van ruim 12,000 voor de Buitenbezittingen komen. Allerlei natiën leveren hun contigent: Nederlanders zijn er het meest, dan volgen Duitschers, Engelschen, Belgen, Franschen, Oostenrijkers, Afrikanen en Armeniërs. In burger-

lijken dienst zijn er ongeveer 6800, landbouw-industrieëlen ± 5000, handelaars ± 2000, nijverheidsmannen met hunne employés ± 1500.

De kleine neringdoende stand ontbreekt in Indië geheel onder de Europeanen, wij zagen bladz. 126, dat de Chineezen zich gewoonlijk met allerlei bedrijven of handwerken inlaten. Alleen in Soerabaja treft men er enkelen aan. Daar ter plaatse oefenen enkele employés van den constructiewinkel een eigen bedrijf uit. De eenigste bedrijven, door Europeanen uitgeoefend en dan nog maar op de hoofdplaatsen, zijn die van kleermaker, kapper, schoenmaker, horlogemaker of photograaf.

Tusschen burgers en militairen bestaat in den omgang niet zooveel afscheiding als ten onzent. Wie als Europeaan voorts het bewijs levert, beschaafd te zijn en goede manieren te hebben, heeft toegang tot alle kringen, komt te zijner tijd op de recepties van hooggeplaatste ambtenaren of Hoofden.

In Indië is men over het algemeen gastvrij, hetgeen bij veel onvolkomens in de gemakken, die ons kosmopolitisch verkeer van het Westen aanbiedt, veel aantrekkelijks heeft en de levenswijze veel veraangenaamt. Veel hangt ten deze af van de plaats, waar men woont; op menige plaats in de binnenlanden, waar een ambtenaar vaak de eenige Europeaan is, is natuurlijk het leven vrij eentonig.

De leefwijze der Europeanen verschilt nog al veel met die van het moederland. Men is gewoonlijk vroeg op; 6 uur 's morgens is de gewone tijd. Ambtenaren hebben hun bureau-tijd van des morgens 8 tot 3 uur, handelaars houden hun kantoor van 9 tot 6 uur. Zulk een lange tijd van inspanning als zich veel mannen van zaken moeten getroosten, blijkt in tropische streken te afmattend op de gezondheid te werken, zoodat het niet te verwonderen is, dat menigeen tot herstel van krachten òf een tijdlang rust dient te nemen in Patria, òf een ontspanningstijd in gezonde, frissche bergstreken noodig heeft.

Reinheid en voeding laten in den regel niets te wenschen over bij de Europeanen in de tropen. Bij een matig leven is het klimaat, dat den nieuweling (baar) in het eerst tot groote omzichtigheid verplicht, voor den Europeaan zeer geschikt. Dat menigeen, zich door het voortdurend warme en afmattend klimaat gemakkelijk verwent tot gemakzucht, en

daardoor gemelijk, nurksch en wispelturig wordt, kan ons menig Indisch Oud-gast doen zien.

De Europeaan baadt meestal tweemaal daags; des middags te 1 uur wordt de rijsttafel genuttigd; wie het eenigszins kan doen, of wiens zaken daartegen zich niet verzetten, doet daarna zijn middagdutje; tegen 5 uur wordt de thee gebruikt, terwijl men te 7 à 8 uur een Europeeschen maaltijd houdt. Visites worden in de tusschenuren van 6—8 uur afgelegd.

De kinderen der Europeanen leven voortdurend in de vrije natuur, waardoor zij een open oog voor planten- en dierenwereld krijgen, dat menige Hollandsche jongen hun benijden mag. Lichaamsoefeningen vallen in hun smaak; de losse, ongedwongen kleeding geeft alle aanleiding tot spieroefening. Dit geldt zoowel meisjes als jongens. De eersten staan hierin vooral bij jongens niet achter.

Tusschen Europeaan en inlander staat de Sinjo, liever de Indo-Europeaan. Hij vormt om zoo te zeggen, den schakel tusschen Europeaan en inlander. Een benijdenswaardige plaats nemen de Indo's niet in. Integendeel: zij zijn, over het algemeen genomen, de paria's der samenleving. Als kinderen veelal uit het (vrije) huwelijk van Europeanen en inlandsche vrouwen voortgesproten, is het geen wonder, dat zij zich, door het Europeesch bloed, dat door hun aderen stroomt, boven den inlander verheven achten. Dientengevolge zijn zij licht hooghartig en prikkelbaar; terwijl anderzijds Europeanen hen evenmin tot de hunnen rekenen willen. Begrijpelijk is het evenwel, dat zij daarnaar gaarne streven. Doch, daar hun dit niet altijd gelukt, is het te verklaren, dat zij ontevreden en gemelijk worden. Op een gouvernements-bureau te mogen werkzaam zijn, is veelal hun eenige begeerte, en hebben zij een postje daar veroverd, dan is hun wensch vervuld.

Nog iets over de kleeding der Europeanen. De heeren dragen in den regel witten broek met een wit jasje of een jasje van zwart lustre; waarbij een helmhoed of wellicht een hoed van inlandsch fabrikaat, als hoofdbedekking komt. Een cylinderhoed met zwart lakensch costuum, hoe weinig geschikt ook voor de tropen, wordt bij officieële gelegenheden door aanzienlijke personen, door hoogwaardigheidsbekleeders, door hoofdofficieren in politiek, gedragen. De dames dragen, indien zij niet bepaald „gekleed" behoeven te zijn, allen sarongs en ka-

baja, met kleine muiltjes aan de voeten; haar avondtoilet is geheel Europeesch.

De woningen der Europeanen zijn vrij wel in bouwinrichting gelijkvormig. Van voor- en achtererf voorzien, te midden van het weelderigste groen en bloemen, staan zij niet vlak naast elkaar. Van ééne verdieping, te verklaren uit het gevaar, dat aardbevingen in deze vulkanenrijke eilandenwereld opleveren, bestaan zij uit vóór-, binnen- en achtergalerij. De voorgalerij is voor het ontvangen van bezoek bestemd. Door jalouzieën of zeilen is de zon buiten te houden, en Europeesche meubelen zijn daar te vinden. Aan de achter- en binnengalerij zijn de meer intieme vertrekken der familie: de huiskamer, slaap- en logeerkamers. De vloer is bedekt met marmersteenen, waarop groote matten uitgespreid liggen. Bij geen enkele woning ontbreken z.g. bijgebouwen, bestemd voor bedienden-kamers, provisiekamer, badkamer, keuken enz. Ruim ingerichte woningen hebben nog wel wagenkamers en paardenstal daarnevens, ook somtijds een paviljoen als verblijfplaats voor gasten. In de keuken, liever: kookplaats, waar de inlandsche kokki haar schepter zwaait, zal men te vergeefs naar een fornuis of pomp zoeken. Een rij gemetselde ovengaten vervangt het fornuis, en de rook zoekt door eene overdekte opening in het dak haar weg naar de vrije lucht. Een nabijliggende put vervangt de pomp.

De Europeesche woningen zijn van buiten helder wit, en hebben bijna alle een zwarten rand koolteer aan den onderkant, waardoor, naar men zegt, witte mieren en ander ongedierte worden tegengehouden.

Slotwoord.

Aan het eind mijner taak gekomen, acht ik het mijn plicht, mijn dank uit te spreken aan allen, die mij op eenigerlei wijze van dienst zijn geweest bij de samenstelling der platen. Dat mij tal van modellen en afbeeldingen, typen, landschappen, teekeningen, photographieën enz. gediend hebben, zal wel geen betoog behoeven. Allen, die ze mij verschaft hebben, of mij op eenige wijze behulpzaam waren bij adviezen, afzonderlijk te noemen, is ondoenlijk.

Ik moet evenwel ééne uitzondering maken met den naam te

noemen van den jongen kunstenaar, die, naar mijne aanwijzigingen de platen in teekening heeft gebracht. Het is de Heer D. W. Meeles, die door zijn werk, zij het dan aangevuld door den Heer G. J. Bos, op mijne openlijke erkentelijkheid aanspraak heeft.

Eene opmerking moet mij ten slotte van het hart. Het heeft mij bij de voorbereiding en de samenstelling van mijn arbeid onderscheidene malen getroffen, dat personen, die Indië kennen, om adviezen of andere hulp aangezocht, steeds daarin de grootste welwillendheid en voorkomendheid aan den dag hebben gelegd. Dat is m. i. alleen hieruit te verklaren, dat allen, die Indië en haar bevolking kennen, ook haar lief hebben, en hun liefde daarvoor moeten openbaren.

Indien mijn geringe poging, om eenige kennis van Indië onder het aankomend geslacht te bevorderen, ook het gevolg mocht hebben, dat kennis van de bevolking, die ons niet onverschillig laten mag, ook de liefde tot haar wekt, dan zou ik mijn moeite ruim beloond achten.

Aardrijkskundige leerstof: *Het Europeesche element in de Indische samenleving.*

INHOUD.

Bladz.

Voorbericht 1

Eene Javaansche woning met erf 3

Aanleg van een erf 3

Nuttige gewassen 4

Bouw der woning 7

Eene Javaansche woning van binnen 10

De rijstschuur 14

De Chinees in de dessa 15

Spijzen en dranken 17

Een Javaansch erf 21

De dessa als gemeente-eenheid 21

Bestuur en bevolking 23

Werkzaamheden der mannen 25

Werkzaamheden der vrouwen 28

Kleeding 30

De kinderjaren 32

Huwelijk 34

Sterven en begraven 40

Een rijstveld 43

De rijstcultuur 43

Suikercultuur 49

Indigo-cultuur 52

Tabakscultuur 52

Koffiecultuur 54

Theecultuur 57

Kina-cultuur 59

De Karbouw 62

De karbouw 62

Andere huisdieren 63

Opvoeding en onderwijs der jeugd 65

A. Mohammedaansch Onderwijs 66

B. Gouvernements-onderwijs 68

Opleiding van onderwijzers 71

Toezicht Onderwijs 73

C. Bijzonder Onderwijs 74

D. Bijzonder Onderwijs, speciaal ten behoeve van met inlanders gelijkgestelden 77

Bladz.

De Wajang en de Gamëlan ... 78
De Wajang ... 78
De dalang ... 80
Soorten van wajangs ... 82
Wajang-verhalen ... 83
De gamëlan ... 83
Stijl der muziek ... 86
Dans en zang ... 87
Andere uitspanningen ... 88
Oudste bewoners ... 90
De Hindoes ... 91
Hindoe-overblijfselen ... 93
Vervoermiddelen ... 96
Vervoermiddelen ... 96
Post en telegrafie ... 98
Logies ... 101
Vervoer te water ... 102
Heerendiensten ... 103
Koloniale Stelsels. — De Oostindische Compagnie ... 104
Daendels en Raffles ... 106
Stelsels na 1816 ... 107
Liberale koloniale politiek ... 109
De Pasar en de Warong ... 112
De Pasar ... 112
De Warong ... 117
Dranken ... 118
Opium ... 119
De Chineezen ... 124
Een Indisch woud ... 129
De Plantentuin te Buitenzorg ... 131
De gardoe ... 133
Een Politie-post ... 133
Een wedono met gevolg ... 135
De Regent ... 136
De Resident ... 138
De Controleur ... 139
De Gouverneur-Generaal en de Hooge Bestuurscolleges ... 140
Vreemde Oosterlingen ... 143
Het rechtswezen ... 143
Rechtspraak voor Europeanen ... 144
Rechtspraak voor Inlanders ... 145
De Moskee ... 147
Een Moskee ... 148
Geestelijken ... 150
Beteekenis van den Islam ... 151
De eischen van het geloof en der godsvereering ... 152
a. De eerste „zuil" ... 153
b. De tweede „zuil" ... 154

Bladz.

c. De derde „zuil" 155
d. De vierde „zuil" 156
e. De vijfde „zuil" 157
Geestelijke broederschappen 160
Onze Regeering en de Islam 161
Het animisme 163
Modjo-Warno 166
Modjo-Warno 166
Wat Modjo-Warno te zien geeft 168
De Europeanen en hunne leefwijze 172
Slotwoord 175

Uitgaven van de BOEKHANDEL en DRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL, te Leiden.

Clercq, F. S. A. de, Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate. Met 4 gekl. pltn. 8°. . . . . ƒ 4.50

Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië met medewerking van verschillende geleerden samengesteld door P. A. van der Lith en A. J. Spaan. Afl. 1—11. p. afl. . . . . ƒ 1.20
(Compleet in 25 à 30 afl.).

Groneman, J., In den Kědáton te Jogjákártâ. Oepâtjârâ, Ampilan en Tooneeldansen. Met fotogrammen van Cephas. Tekst 8°. Atlas fol.-oblong. (17 pltn.).
Pracht-editie. . . . *In verguld rood linnen stempelband* ƒ 40.—
Gewone editie. . . . . *In groen linnen stempelband* ƒ 25.—

Horst, D. W., De Rum-Serams op Nieuw-Guinea of het Hinduisme in het Oosten van onzen Archipel. (Uitgeg. ten voordeele der zending onder de Papua). Met 4 platen. 8°. . . . . ƒ 1.75

Jacobs, J., Het Familie- en Kampongleven op Groot-Atjeh Eene bijdrage tot de ethnographie van Noord Sumatra. 2 dln. Met 17 phot. lith. en 6 gekl. platen. 8°. . . . . ƒ 15.—
In linnen banden ƒ 17.—

Lith, P. A van der, Nederlandsch Oost-Indië beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk. 2e geheel omgewerkte druk. Met 32 platen waarvan 24 in lichtdruk en 8 in kleurendruk gr. 8°. 2 dln. Met register. . . . . ƒ 13.10
In linnen stempelbanden ƒ 15.60

Martin, K., Reisen in den Molukken, in Ambon, den Uliassern, Seran (Ceram) und Buru. Eine Schilderung von Land und Leuten 2 Bde. Mit 50 schwarzen und color. Lichtdruk Taf. 50 Seiten erklär. Text, 1 color. Karte und 18 Textbildern. gr. in-8°. ƒ 12.50

Martin, K., Dasselbe Werk. *Geologischer Theil.* 1e Lieferung: Ambon und die Uliasser. Mit 3 karten, 5 Taf. u. 20 Textbilder. gr. in-8°. . . . . ƒ 3.—

Mayer, L. Th., Een blik in het Javaansche Volksleven. 2 dln. (Met 26 zw. en gekl. pltn. en figuren in den tekst). gr. 8°. . ƒ 10.—
Gebonden ƒ 12.50

Serrurier, L., De Wajang Poerwâ. Eene ethnologische studie. (Met 6 lichtdrukplaten 1 krt. 2 tabellen en tekstfig.). roy.-8°. . ƒ 6.—

Sumatra-expeditie Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie, uitgerust door het Aardrijkskundig Genootschap, beschreven door de leden der expeditie onder toezicht van Prof. P. J. Veth. 4 d
en 2 Atlassen. gr. 8°. . . . . ƒ 75

Wilken, G. A., Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde
Nederlandsch-Indië. Naar diens dictaat en aanteekeningen uit
gegeven door C. M. Pleyte, Wzn. gr. 8°. . . . . ƒ 7

BOEKDRUKKERIJ VOORHEEN E. J. BRILL, LEIDEN.

PERPU